

SOCIÁLNA PRÁCA S MARGINALIZOVANÝMI SKUPINAMI –
ŠPECIFIKÁ RÓMSKEJ KOMUNITY

Vysokoškolská učebnica



Lucia Ludvigh Cintulová

2019

SOCIÁLNA PRÁCA S MARGINALIZOVANÝMI SKUPINAMI –
ŠPECIFIKÁ RÓMSKEJ KOMUNITY

Vysokoškolská učebnica

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o Bratislava

Autorka:

Doc. Mgr. Lucia Ludvigh Cintulová, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Autorka fotografie: Lucia Ludvigh Cintulová

Recenzenti:

Prof. Ing. Libuša Radková, PhD.

Prof. PhDr. Pavol Tománek, PhD.

Vydavateľstvo: Protect work, Veľké Leváre

Počet strán: 83

Počet výtlačkov: 200 ks

Rok vydania: 2019

ISBN: 978-80-971835-2-3

EAN: 97880971835230

PREDHOVOR

Do roku 1989 bola rómska problematika na Slovensku vnímaná ako spoločenské tabu, o otázkach obyvateľov romských komunít sa otvorene nediskutovalo a ich životná úroveň bola veľmi nízka, pretože im boli odopierané základné ľudské práva, dokonca i právo na život. Mnohí boli násilnou formou nútení pracovať v pracovných táboroch či v koncentračných táboroch prišli o život. Vtedajšia štátna moc sa snažila vo verejnosti vzbudiť dojem, že rómske otázky nie je nutné riešiť. Až neskôr sa ukázalo, že táto skupina čelí mnohým problémom, ktoré sa prehlbujú dodnes.

Po zmene režimu sa situácia zlepšila a nastal prelom vo vnímaní ľudských práv a riešení problematiky Rómov, ktorí sa pomocou neziskového sektora dostali do popredných miest, aby obhajovali dlhodobo potláčané práva rómskej komunity. V súčasnosti existujú vládne programy a nariadenia špecificky orientované na riešenie problematiky marginalizovaných rómskych komunít na úrovni lokálnej, regionálnej i medzinárodnej. O rómskych otázkach sa diskutuje otvorene, hoci stále nepoznáme riešenia a odpovede na všetky problémy viažuce sa k dlhodobej nezamestnanosti, nízkej vzdelanostnej úrovne a kvalite živote či chudobe Rómov. Bude si to vyžadovať niekoľko desaťročí, aby sa ľudia z marginalizovaných komunít vymanili spod segregácie, labelingu a sociálnej exklúzie, ktorá ich sprevádza od narodenia.

Predkladaná vysokoškolská učebnica sa zaoberá základnou charakteristikou Rómov žijúcich na okraji spoločnosti, popisuje sociálno-patologické javy a problémy, ktoré tieto marginalizované skupiny sprevádzajú a ponúka základné nástroje a metódy práce s Rómami. Vysokoškolská učebnica tiež uvádza príklady dobrej praxe pri realizácii komunitnej a terénnej sociálnej práce s Rómami, ktoré môžu byť dobrým vzorom pre zlepšenie podmienok života ľudí s rómskym pôvodom. Hoci si uvedomujeme, že na Slovensku existuje silná stigmatizácia a segregácia Rómov, ktorá bráni plnej integrácii Rómov na pracovných trž a do sociálnych komunít, bez ich akceptácie a rešpektovania základných ľudských práv, nie je možné dosiahnuť prijateľné vzájomné spolunažívanie. Rómska problematika neovplyvňuje len Rómov, ale má dopad na všetkých občanov Slovenskej republiky, preto by nám nemalo byť ľahostajné, v akých podmienkach žijeme všetci.

OBSAH

1 ROMOVIA V MINULOSTI A V SÚČASNOSTI	1
1.2 RÓMOVIA V SÚČASNOSTI	9
1.3 ŠPECIFIKÁ RÓMSKEHO ETNIKA	19
1.4 SKUPINOVÁ IDENTITA A ETNICKO-KULTÚRNA IDENTITA	29
1.5 PREDISUDKY A DISKRIMINÁCIA RÓMOV V EURÓPE A NA SLOVENSKU ...	40
2 VYBRANÉ SOCIÁLNO-PATOLOGICKÉ JAVY	44
3 TERÉNNÁ A KOMUNITNÁ SOCIÁLNA PRÁCA	72
3.1 TERÉNNÁ SOCIÁLNA PRÁCA	73
3.2 NÁSTROJE RIEŠENIA RÓMSKEJ PROBLEMATIKY	79
Záver	83
Použitá literatúra	84

ÚVOD

V súčasnosti platný zákon o ochrane osobných údajov neumožňuje viesť osobitnú štatistiku rómskeho obyvateľstva podľa etnickej príslušnosti, keďže nie je možné niekomu bez jeho vedomia prisudzovať etnickú identitu, ku ktorej sa nehlási (Vaňo, B., 2001). Štatistický úrad preto eviduje ako Rómov iba tých, ktorí sa počas sčítania prihlásili k rómskej národnosti. Niektorí autori však protiprávnosť zberu etnických dát považujú za mýtus a naopak tvrdia, že absencia etnických dát o Rómoch spôsobuje problémy pri tvorbe a vyhodnocovaní rôznych opatrení týkajúcich sa riešenia rómskej problematiky (In Šuvada, 2015).

Počet rómskeho obyvateľstva podľa štatistických údajov nie je úplne presný, nakoľko mnohí Rómovia sa pri sčítaní obyvateľstva nepriznali k svojmu pôvodu, práve z dôvodu strachu z diskriminácie, pre zverstvá realizované na ich rodinných príslušníkoch v minulosti a z dôvodu rokmi podporovanej asimilácie, ktorá im bránila žiť ako bežní občania, pre tieto príčiny sa mnohí, najmä „zmiešaní Rómovia“ nehlásia k svojim koreňom.

Nepriзнание rómskeho pôvodu pri sčítaní je spôsobené nedostatočne rozvinutým etnickým vedomím, nízkym stupňom sebauvedomovacieho procesu Rómov, nezaujmom, ale aj opatrnosťou, či prípadnými obavami z diskriminácie (Kozmová, G., 2004). Za najvýznamnejší faktor nedeklarovania rómskej národnosti sa všeobecne považuje kríza rómskej národnej a etnickej identity, spôsobená rokmi asimilácie, keďže bývalý režim odmietal akceptovať rómsku minoritu v dimenziách etnickej a národnostnej príslušnosti. Prejavom asimilácie Rómov za minulého režimu bola aj výchova k popieraniu ich identity, ktorá až do súčasnosti zapríčiňuje, že sa Rómovia často zrieknu svojej príslušnosti k tomuto etniku (Jurová, A., 2005) (Fonsecová, I., 1995)¹

Súčasná situácia v marginalizovaných rómskych komunitách stagnuje a je dôležité venovať sa riešeniu tejto problematiky komplexne, pretože problémy, s ktorými bojujú rómske komunity na seba nadväujú a zväčša dochádza k ich kumulácii. Otázka zvyšovania vzdelanostnej úrovne a spoločenskej adaptácie úzko súvisí s budúcim uplatnením na trhu práce, ako aj s ďalším sociálnym fungovaním v budúcnosti v rámci rodiny, skupiny či komunity, kde sa rómska etnická skupina realizuje a rozvíja. Rómske komunity sa v súčasnosti rozširujú a preto je potrebné vytvárať podmienky pre ich fungovanie na trhu.

¹ Porov. Šuvada, J. Rómovia v slovenských mestách. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej, 2015, s. 10

1 ROMOVIA V MINULOSTI A V SÚČASNOSTI

Na pochopenie súčasnej situácie Rómov je nevyhnutné poznať aj historické pozadie a spoločenské rozhodnutia a súvislosti, ktoré viedli k tvrdému zaobchádzaniu s Rómami, ch vyhladzovaniu a genocíde či k násilnému utlačovaniu či poľudšťovaniu, tieto skutočnosti mali významný dopad na nízku kvalitu života Rómov, ktorá pretrváva do súčasnosti. Zároveň sa zložitými spoločenskými, hospodárskymi a ekonomickými podmienkami táto situácia neustále prehľbuje, najmä v marginalizovaných rómskych osadách na strednom a východnom Slovensku.

1.1 NEPRIAZNIVÉ HISTORICKÉ UDALOSTI PRE ŽIVOT RÓMOV

Odchod Rómov z Indie je doposiaľ zahalený rúškom tajomstva a to nielen v otázke príčin, ale aj spôsobu odchodu a jeho presnejšieho časového určenia. Predpokladá sa, že k opusteniu pravlasti došlo niekedy medzi 3. – 9. storočím n. l. Nakoľko rómske dialekty v hojnej miere obsahujú slová gréckeho pôvodu dokazujú, že sa prapredkovia dnešných Rómov dlhodobo zdržiavali v gréckej jazykovej oblasti (Horváthová, 2002).

V Európe však bola dlhodobo rozšírená predstava, že Rómovia pochádzajú z Egypta. Táto mylná úvaha vyplynula zo záznamov cestovateľov, ktorí prechádzali v 2. pol 15. storočia cez prístav Modon na juhozápade Peloponézu, kde bol na pahorku nad mestom Gype, zvanom aj „Malý Egypt“ rozložený tábor rómskych kočovníkov. Dnes sa predpokladá, že sa jednalo o jednu z vln imigrantov do strednej Európy, ktorá prišla z uvedenej lokality, avšak v ponímaní európskych obyvateľov došlo k jej zámene s africkým Egyptom (Fraser, 1998, In: Matlovič, 2005).

Autori Mirga a Mróz sa zmieňujú v duchu, že k uvedenej mylnej predstave zrejme prispeli aj legendy, ktoré Rómovia sami šíria. Na základe týchto interpretácií je vraj ich dlhoročné putovanie a hľadanie domova trestom za to, že sa odvrátili od viery, pričom sa môžeme stretnúť s viacerými variantmi týchto legiend vysvetľujúcich toto odvrátenie (1994, In: Matlovič, 2005).

Podľa Jurovej (1993) sa na území Slovenska usídlovali Rómovia už v 6 storočí E. Horváthová vo svojej publikácii „Cigáni na Slovensku“ uvádza, že „v 14. storočí neboli Cigáni už žiadna zvláštnosť ani v strednej Európe. Spišskonovomestský richtár Ján Kunch v opise majerov zo 14. storočia uvádza, že v okolitých lesoch, patriacich rodine Mariássyovcov sa potulujú Cigáni“ (1964, In: Bodorová, Pulišová, 2010, s. 8). Jednalo sa o rok 1322. Z

uvedeného roku 1322 pochádza prvá zachovaná písomná zmienka o Rómoch na Slovensku vôbec.

Prvá písomná zmienka o Rómoch pochádza z roku 1068, kde sa označujú termínom Adsincani a vystupujú tu ako čarodejníci, ktorí sú povolani Byzantským cisárom. Túto zmienku nájdeme v rukopise „Život svätého Georga Antonita“. Opisuje príhodu na dvore byzantského cisára Konštantína Monomacha, ktorý si v roku 1050 povolal do svojho sídla skupinu "čarodejníkov", aby kúzлами zničili dravé šelmy v jeho poľovných revíroch (Mann, 2001, s. 3). Najstaršia písomná zmienka o Rómoch na Slovensku je z roku 1322 z okolia Spišskej Novej Vsi. V Zemplínskej stolici sa spomínajú v roku 1377. (Dejiny Rómov, In: Úrad splnomocnenca vlády SR pre Rómske komunity).

Keďže sa Rómovia predstavovali ako pútnici z Malého Egypta, ktorí sú kajúcnymi hriešnikmi a musia putovať po svete, obyvateľstvo ich vítalo pohostinne. Cisár Žigmund Luxemburský im dokonca vydal ochrannú listinu, v ktorej žiada mešťanov aby Rómov nijakým spôsobom neobmedzovali ale všestranne ho podporovali a ochraňovali. Vzal svojím mešťanom právo súdiť Rómov a toto právo prisúdil vojvodcovi Rómov, ktorým bol v tej dobe Ladislav. (Mann, 2001, s. 3).

V polovici 15. storočia sa menila pohostinnosť Európanov na nedôveru, pretože ich správanie nebolo v zhode s vtedajšou predstavou o kresťanských kajúcnikoch za akých sa vydávali (kradli, nedodržiavali pôst, praktizovali veštenie). V mnohých krajinách boli postavení mimo zákon a boli vyhánaní. Roku 1472 boli exkomunikovaní z cirkvi kvôli vešteniu, nedodržiavania pôstov a drobným krádežiam. V Čechách prevládal tolerantný postoj, ale tiež len do začiatku 16. storočia. (Mann, 2000, s. 4). Priaznivejšie podmienky mali Rómovia v strednej a juhovýchodnej Európe, pretože tu robili remeselníkov. Skupiny Rómov zo západnej Európy smerovali teda práve tu.

Život Rómov výrazne ovplyvnili reformy Márie Terézie, ktorá sa ich snažila „poľudšitiť“. Mária Terézia a jej syn Jozef II. chceli premeniť Rómov na roľníkov, ktorí by asimilovali s obyvateľstvom Uhorska a tak prestali byť vyhánanými. Tento projekt sa volal „regulácia cigánov“. Mnohé ich predstavy sa nedali uskutočniť ale obsahovali moderné myšlienky. Rómovia neboli po prvýkrát vyhánanými, ale počítalo sa s nimi ako s obyvateľmi krajiny. Rómovia sa však museli prispôbiť a to vzdaním sa svojho odevu, jazyka, museli navštevovať školy a nesmeli sa medzi sebou sobášiť. (Mann, 2000, s. 6).

Jednou z reforiem boli súpisy obyvateľstva, ktoré nám dnes poskytujú mnohé informácie o Rómoch z vtedajšej doby. Jej syn Jozef II. nariadil povinnú školskú dochádzku, povinnosťou bola účasť v kostole, dodržiavanie pôstov bolo pod hrozbou telesných trestov,

zakazovali im rómčinu, odoberali im deti a rozmiestňovali ich do rodín bohatších „gádžov“ nanútili im spôsoby bielych ľudí a dostali pomenovanie „noví sedliaci“. Tieto opatrenia sa stretli u Rómov s veľkým odporom a neboli úspešné. (Horváthova, s. 59). Avšak začali prichádzať početné rómske skupiny, ktoré tu hľadali ochranu. Proti nim sa začali administratívne brániť jednotlivé uhorské stolice a mestá (Beňušková, 2001, s. 12).

Tieto reformy možno prirovnať k prístupom v období komunizmu pretože neakceptovali kultúrnu identitu Rómskeho obyvateľstva, ale na tú dobu to boli pokrokové reformy, ktoré mali funkciu oponovať vtedajšej politickej snahe o likvidáciu Rómov. Napríklad cisár Ferdinand I, ktorý vládol na území Čiech, ich povolil beztrestne zabíjať už roku 1556, nasledoval Bernský dekrét, ktorý ich dovoľil zabíjať roku 1646, ďalej túto „tradičiu“ nasledoval Leopold I (Rakúsko) roku 1697, Karol VI (Svätá rímska ríša) roku 1721, Fridrich Viliam I (Prusko) nechal obesiť všetkých Rómov, ktorí mali nad 18 rokov. V 17. a 18. storočí boli na nich usporiadané hony v Holandsku (Momot, 2013).

Vojnové obdobie v roku 1942 nebolo rovnako priaznivé pre rómske obyvateľstvo, ktoré bolo vyhladzované v koncentračných táboroch na tisícky, ich súpis a zoznam bol realizovaný veľmi násilnou formou, až pod hrozbou straty života. Dáta sa získavali pomocou vypočúvania, niekedy aj za účasti polície a pod hrozbou táborovej koncentrácie. Získané údaje boli zosumarizované a premietnuté v genealogických tabuľkách z vyše 30 000 spisov, ktoré slúžili na určovanie etnicity. V zozname okrem kočovných figurovali aj trvalo usadení Rómovia, ako aj tí, ktorí slúžili v armáde a dosiahli vojenské zásluhy a hodnosti. Rovnako sa na zoznam dostali aj Rómovia - „miešanci“ a deti z detských domovov (Momot, 2013).

Za „rasovo čisté“ v intenciách ideológie boli považované iba niektoré kočovné rodiny zo skupiny Sintov a Lallerov, Rómovia s balkánskou historickou genézou boli označení za geneticky menejcenné a škodlivé skupiny obyvateľstva. Na jar roku 1941 dostali poverenie „riešiť Rómsku otázku“ špeciálne oddiely – Einsatzgruppen, ktorá spočívala vo vyhladzovaní Rómov (In Momot, 2013).

Zákon o štátnom občianstve z 25. septembra 1939 rozdelil obyvateľov Slovenského štátu na dve skupiny – štátnych občanov a cudzie živly. Medzi neplnoprávnymi občanmi explicitne patrili iba Židia, u Rómov sa musel sekundárne zisťovať spôsob života, zamestnanie, politické a mravné postoje. Pod pojmom „Cigán sa má podľa § 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. rozumieť iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak vyhýba sa práci.“ Táto klasifikácia sa vnímala často subjektívne, čo sa odzrkadlilo najmä v súvislosti s

profesiami, ktoré vyžadovali neustály presun. Rómovia sa museli hlásiť v obci, kde mali svoju domovskú príslušnosť. Čo im znemožnilo voľne migrovať po krajine (In Momot, 2013).

V začiatkoch sa štátna moc zamerala na tie oblasti života Rómov, ktoré majoritné obyvateľstvo považovalo za nežiaduce a neprijateľné. Začala sa politika segregácie a sedentarizácie, ktorá sa v praktickej podobe realizovala odoberaním živnostenských a kočovných listov. (Mann, 2007). Podľa Tancoša J. a Lužicu R. vyhláška z 20. apríla 1941 „potulným Cigánom“ zrušila kočovné listy a nariadila, aby sa všetci Rómovia na území štátu do ôsmich dní vrátili do domovských obcí. Ak nemali domovskú príslušnosť ustálenú, mali sa vrátiť do obce, kde sa obvykle zdržiavali v zime. Ťažné zvieratá a povozy, ktoré Rómovia vlastnili, sa mali do 14 dní od vydania vyhlášky odpredať a získané prostriedky sa mali použiť na výstavbu rómskych osád. (Tancoš, Lužica, 2002).

Štátna moc musela riešiť otázku zamestnanosti Rómov, respektíve formu prinútenia Rómov k práci. Na území Slovenského štátu začalo vznikať viacero pracovných útvarov, ktoré boli sekundárne, ale aj primárne zamerané na donucovanie Rómov k práci. Medzi najväčšie radíme pracovné útvary v Ilave, Revúcej, Hanušovciach nad Topľou a Dubnici nad Váhom. Všetky pracovné útvary boli zriaďované na využitie pracovného potenciálu „asociálov“ na najťažšie práce pri výstavbe vodných diel, čistení a regulácií tokov, úprave ciest a verejných priestranstiev. (Šafranko, In Kuzmanová a kol., 2004).

Najvýznamnejšou stavbou, na ktorej pracovali Rómovia z týchto útvarov, bola železničná trať Prešov – Strážske. Trať s dĺžkou takmer 62 kilometrov bola pre vnútroštátnu dopravu strategická, hlavne po odstúpení Košíc v prospech Maďarska. Komplex pracovných útvarov zanikol likvidáciou, ktorá bola ukončená koncom júna 1943 pre dokončenie prác na spomínanej trati. Pracovné podmienky v tábore boli veľmi tvrdé. (Šafranko, In Kuzmanová a kol., 2004).

Sociálne postavenie Rómov sa na našom území zmenilo až po vstupe nemeckých vojenských jednotiek na potlačenie Slovenského národného povstania a konečného „riešenia židovskej otázky“. Podľa názoru K. Janasa (2004) sa zároveň zostrili aj represívne opatrenia štátu proti Rómom. V tomto období možno sledovať dve hlavné línie, s ktorými sme sa v predchádzajúcom období nemohli stretnúť. Prvou je otvorenie tzv. zaist'ovacieho tábora pre Cigánov (Janas, 2004), ktorý vznikol transformáciou pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom koncom roka 1944. V priebehu transformácie mali byť všetci zaradení „bielej rasy“ prepustení na slobodu, prísne sa zakazovalo prepúšťanie Rómov. Základným motívom násilnej koncentrácie Rómov v zaist'ovacom tábore bola etnická príslušnosť, neskúmala sa „miera škodlivosti“ pre okolie alebo asociálne správanie, ako to bolo v prípade zaradenia do

pracovných útvarov. Zaisťovací tábor v Dubnici nad Váhom bol zriadený ako koncentračný tábor iba pre Rómov. (Janas, 2004b).

Počet vypálených osád a počet perzekvovaných osôb nie je presne známy. Genocída Rómov na Slovensku nedosiahla také rozmery ako v Protektoráte Čechy a Morava, ktorý formálne patril k ríši. Na území dnešnej Českej republiky boli zriadené dva „rómske“ koncentračné tábory v Letoch (pri Písku) a Hodoníne (pri Kunštáte). V českých zemiach ostalo po II. svetovej vojne spolu okolo 500 Rómov. Po odsune sudetských Nemcov sa po vojne organizovali medzi slovenskými Rómami náborové do opusteného česko-nemeckého pohraničia. Práve v týchto oblastiach je v súčasnosti najväčšia koncentrácia Rómov. (Momot, 2013).

Rómovia boli prenasledovaní a rasovo diskriminovaní v každej oblasti života. Najrazantnejšie boli upravované hlavne pracovnoprávne vzťahy, návšteva školských zariadení, sloboda pohybu, cestovania a uzatváranie manželstiev. Predpisy na zamedzenie kočovného spôsobu života Rómov na našom území neustali ani po II. svetovej vojne (Momot, 2013).

V roku 1952 bola na základe predchádzajúceho šetrenia týkajúceho sa počtu Rómov a spôsobu ich života v jednotlivých krajoch, okresoch i mestách vydaná ministerstvom vnútra smernica „Úprava pomerov osôb cigánskeho pôvodu“ (Ministerstvo vnútra, 1952, In: Šotolová, 2011) a prijatý osembodový program prevýchovy tohto etnika: 1. Zapojenie sa do riadneho pracovného procesu a ubytovania v mieste bydliska. 2. Kontrola správnosti vyplácania miezd. 3. Zvýšený dohľad nad dochádzkou do školy a zaistenie umiestnia cigánskych detí do predškolských zariadení. 4. Výchova ostatného obyvateľstva, ktorou sa má dosiahnuť odstránenie zvyškov rasovej diskriminácie. 5. Odstránenie všetkých prejavov diskriminácie v úradnom styku a vo verejnom živote pri súčasnej likvidácii negramotnosti.

6. Zapojenie nevedomelých občanov – Cigánov do prevýchového procesu.

7. Riadna evidencia cigánskeho obyvateľstva.

8. Usadenie kočovných cigánov.

Významná zmena v živote Rómov nastala v roku 1958, kedy bol Národným zhromaždením prijatý zákon č. 74/1958 Sb. o trvalom usídlení kočovných a polokočovných osôb. Od tohto obdobia sa datuje koncepcia „sociálnej asimilácie Rómov, ktorej cieľom bolo splynutie tohto etnického spoločenstva s majoritnou spoločnosťou. Uvádzaný zákon však svojím spôsobom najviac „postihol“ olašských Rómov, nakoľko títo boli nútení ako jediní zmeniť kočovný spôsob života na našom území a usadiť sa. Toto nariadenie malo viesť nielen

k zákazu kočovníctva, ale aj k rozptýleniu Rómov medzi ostatné obyvateľstvo, čím sa malo doceliť potlačenie špecifických etnických prejavov (Šotolová, 2011).

Autorky Jurová (1993) a Šotolová (2011) ďalej uvádzajú, že začiatkom šesťdesiatych rokov minulého storočia sa „rómska problematika“ komplikovala, z uvedeného dôvodu sa prijímali viaceré opatrenia. V roku 1962 vydal ÚV KSČ smernicu o likvidácii rómskych osád na Slovensku. Pričom prednostne boli likvidované boli predovšetkým osady na miestach turistického ruchu. Táto smernica však bola napokon začiatkom sedemdesiatych rokov odvolaná z dôvodu nedostatku bytov do ktorých by sa rómske obyvateľstvo mohlo z osád presťahovať.

Nasledujúce obdobie v dejinách nebolo pre Rómov priaznivé. Sociálni inžinieri socialistického režimu predkladali ideologicky zafarbené koncepcie, ktoré mali navždy pozdvihnúť „obyvateľov cigánskeho pôvodu“ na vyšší materiálny vývojový stupeň, a tak využívať všetky vymoženosti vyspelej socialistickej spoločnosti (Momot, 2013).

Komunisti v skutočnosti nestáli o pozitívnu rómsku emancipáciu. Režim reagoval okamžite negatívne na akýkoľvek náznak snahy o faktické zrovnoprávnenie rómskeho etnika. Takáto politika, znemožňujúca zaradenie sa do spoločnosti vlastnou etno-kultúrnou emancipáciou, znemožnila participáciu Rómov na spolurozhodovaní o svojom vývoji a viedla k ich sociálnej odkázanosti na štáte. V päťdesiatych rokoch sa znova objavili otázky ohľadom rómskeho národného uvedomenia a priznania oficiálneho štatútu Rómom. Avšak uznesenie ÚV KSČ z roku 1958 „O práci medzi cigánskym obyvateľstvom“ odmietal tieto predstavy a začal Rómov násilne asimilovať s obyvateľstvom Československa, teda sociálne a kultúrne vyrovnanie, až splynutie s majoritnou populáciou. Dialo sa to prostredníctvom štátnej inštitucionalizácie, vytvorením komisie na riešenie otázok cigánskych obyvateľov. Bola popretá ich etnicita a Rómovia boli označení ako „sociálne a kultúrne zaostalého obyvateľstva, vyznačujúceho sa charakteristickými rysmi spôsobu života“ (Jurová, 1993).

V roku 1968 bol podaný návrh na založenie Zväzu československých Cigánov predsedovi vlády ČSSR. Týmto zväzom sa manipulovalo a slúžil na zamedzenie etnoemancipačných snáh Rómov na Slovensku. Slovenský Zväz Cigánov-Rómov nemohol spolurozhodovať o vývoji Rómov, pretože mali vnútorné problémy a prevládali organizačné spory, súperenie o moc, ale aj vzájomné sa udávanie. V roku 1973 bol tento Zväz vtedajšou vládou zrušený.

Asimilácia sa odohrávala raz násilne, inokedy represívne a občas prevýchovnými metódami, ktoré chceli ochrániť a pomôcť rómskym obyvateľom. Štát z nich spravil pasívny

objekt sociálnej starostlivosti. Neumožnil sa totiž etnický rozvoj Rómom, aby sa pozdvihli na úroveň majoritnej spoločnosti a asimilovali sa v pozitívnom zmysle. Socializmus svoje úspechy hodnotil len podľa vonkajších ukazovateľov a teda si všímali zlepšenie životných podmienok rómskych ľudí, vyššiu zamestnanosť a vyššiu účasť na vzdelávacom procese. Všímali si čísla, podľa ktorých zlikvidovali 4750 chatrčí, presťahovali 23700 Rómov, zamestnali 6000 Rómov a 750 chlapcov a dievčat prijali do učňovských škôl. Zhoršila sa však bytová situácia a existovala stále nízka vzdelanostná úroveň. (Jurová, 1993, 1996). Hlavnú rolu tu zohralo hromadné preradovanie rómskych detí do osobitých škôl s odôvodnením ich mentálnej retardácie, pričom skutočným problémom bola jazyková bariéra. I v školskej praxi sa tak prejavila násilná asimilačná politika. Výsledkom boli ďalšie generácie nekvalifikovaných Rómov.

Keďže mali Rómovia nižšiu kvalifikáciu ťažko sa prispôbovali zmenám a trhovej ekonomike, ku ktorej dochádzalo kvôli zmene politického režimu. To viedlo k celkovému zhoršeniu najmä sociálnej situácie Rómov, keďže strácali zamestnanie a sociálne istoty. Pomocou týchto faktorov začala narastať bieda a pocit beznádeje ktoré vyvolali nárast alkoholizmu a kriminality. Spôsobovalo to nevraživosť a diskrimináciu Rómov zo strany majority a k predsudkom. (Krekovičová, 1999).

Deväťdesiate roky nepriniesli dostatočnú zmenu v opatreniach a prístupoch štátu voči rómskemu etniku. Pozícia Rómov ako stigmatizovanej, marginalizovanej skupiny v slovenskej spoločnosti pretrvala. Transformačný proces nedostatočne reflektoval skutočné etno-kultúrne a občianskopolitické zrovnoprávnenie Rómov. Naopak, naďalej dominovala tendencia riešiť "sociálny problém sociálne odkázaných a sociálne neprispôsobivých rómskych spoluobčanov". (Radičová, In Vašečka, 2002).

Sociálna pomoc je poskytovaná na občianskom princípe, čiže všetkým občanom, ktorí sú v hmotnej alebo sociálnej núdzi. Keďže vyplácanie sociálnych dávok sa stalo jediným príjmom rodín, došlo k tomu, že Rómovia si zvykli na to, že nie sú nútení riešiť situáciu vlastným pričinením. Štát preto pristúpil k vyplácaniu dávok z objektívnych (aktívne hľadanie si zamestnania, doklady o tom a pod.) a subjektívnych (vyhýbanie sa práci a pod.) dôvodov. (Cinova, 2014).

Rómovia boli chudobní i pred rokom 1989, tentokrát sa však charakter tejto chudoby zmenil. Špecifikom aktuálnej chudoby Rómov je, že sa u nich kombinuje "stará" demografická chudoba, ktorú môže ovplyvniť jedinec a "nová" vertikálna chudoba - chudoba skupinová, z pod ktorej šance vymanenia sa sú podmienené sociálnym systémom. (Radičová, In Vašečka, 2002).

Štát síce po 1989 vytvoril "záchrannú sociálnu sieť", no chápanie chudoby zúžil na stav "hmotnej a sociálnej núdze". Štát tak znova, tak ako jeho socialistický predchodca, reflektoval "iba" materiálne zaopatrenie a nie sociálny štatút rizikových skupín obyvateľstva. Výsledkom sa stala "kultúra závislosti" so všetkými jej sprievodnými negatívnymi javmi, ako je: pocit marginality, ohrozenia, fatalizmu, beznádeje, pasivity, agresie, pospolitého uzatvárania sa, impulzivnosti, absencia zmyslu plánovania a sporenia ako i nedôvera voči byrokracii. (Radičová, In Vašečka, 2002).

Avšak rok 1989 sa stal pre Rómov významným tým, že mohli vstúpiť do politiky a mohli vytvárať kultúrne zväzy. Rómovia teda boli konečne zrovnoprávnení s inými národmi. Začali vychádzať rómske časopisy ako týždenník *Romano l'il* a mesačník *Roma*. Začali sa vysielat' relácie v rozhlase a televízii.

„Rómske spoločenstvo sa utváralo na jednej strane vlastným kultúrnym vývojom, na druhej strane stykom s etnickými spoločenstvami, cez územia ktorých prechádzalo... Rómovia neboli len pasívnym objektom, ale aj aktívnym subjektom týchto vzťahov... Dodnes udivujú svojou genézou, ktorá vykazuje nebývalé, silné, identicky jednotné povedomie. Hoci netvorili štát, vedeli po celé stáročia ochrániť svoj jazyk, kultúru, tradície, zvyky, a najmä spolupatričnosť“ (Snopko, 1992, s. 11).

V súčasnosti uplatňujú Rómovia rôzne ekonomické stratégie. Napríklad si zarábajú podomovým obchodom, iní žijú z brigád a nekvalifikovanej práce. Rómovia na vidieku sa živia sezónnymi prácami v poľnohospodárstve alebo zberom bylín, ovocia a húb voľne rastúcich v prírode, zber kovov (čím poškodzujú verejný majetok). Iní sa vracajú k tradičným remeslám avšak v modifikovanej verzii teda vytvárajú kovácke výrobky, vykonávajú klampiarske práce, pletenie slamených rohožík, košov. Tieto remeslá sú spojené s kočovným spôsobom života. Niektorí si vybudovali pozíciu v oblasti tieňového obchodu (výroba alkoholu, nákup a predaj kovových výrobkov). (Mann, 2000, Vašečka, 2002).

V súčasnosti je Rómom poskytovaná možnosť pracovať vďaka verejnoprospešným aktivitám, avšak nezáiskavajú za to plnohodnotnú mzdu. Prácu sprostredkujú Rómom personálne agentúry a tie ich zaradzujú zväčša do výrobnjej sféry, kde zarábajú minimálne mzdy, preto nie je ojedinelým javom, že rómski občania sú evidovaní na úrade práce a popritom vykonávajú čiernu prácu. Druhú skupinu tvoria Rómovia (zväčša nekvalifikovaní), ktorí sú dlhodobo nezamestnaní, nechcú a nemajú záujem pracovať, sú odkázaní na sociálne dávky, prípadne sa stávajú obeťami úžery či obeťami bezdomovectva.

Z rómskych tradícií vyplýva, že muž by mal zabezpečiť domácnosť a žena sa má o domácnosť starať. Preto je u rómskych žien extrémne nízka zamestnanosť. Muži im totiž

nechcú dovoliť nájsť si prácu. Tento trend sa ale pod vplyvom kvalifikácie žien a ich vyššieho vzdelania mení, často im však pri nástupe do prvého zamestnania zabráni skoré tehotenstvo a následne opakované materské a rodičovské dovolenky, ktoré ich v budúcnosti znevýhodňujú pri uplatnení na trhu práce.

1.2 RÓMOVIA V SÚČASNOSTI

Pojem Rómovia je súhrnné meno viacerých etnických skupín či národností. Termín Rómovia, používaný od roku 1983, bol navrhnutý na kongrese Medzinárodnej rómskej únie v Göttingene. K najvýznamnejším počínom kongresu bolo oficiálne prijatie označenia „Róm“ a tiež prijatie jednotnej gramatiky rómskeho jazyka. Na počesť prvého celosvetového stretnutia Rómov 8.-12. apríla 1971 v Anglicku, bol tento deň vyhlásený za Medzinárodný deň Rómov. V roku 1933 bola vytvorená Rómska vlajka. Na jej používaní sa dohodli delegáti prvého Svetového rómskeho kongresu zo štrnástich krajín (Móricová et al., 2013).

Rómska vlajka pozostáva z dvoch pruhov, modrý predstavuje oblohu a zelený charakterizuje prírodu. V samotnom strede sa nachádza červené vozové koleso so šiestimi špicami. Také isté koleso je aj na štátnej vlajke Indie čím sa Rómovia prihlásili ku krajine odkiaľ ich predkovia odišli pred tisícročím (Šusterová, 2014).

Rómske etnikum je skupina obyvateľstva pochádzajúca pôvodne zo severnej Indie, ktorá dnes žije rozptýlená po celom svete. Žijú roztrúsení medzi ostatným obyvateľstvom, nemajú svoj vlastný štát. Niekde ich volajú Cigáni, inde Rómovia či Gypsies, aj oni sami používajú pre seba rôzne pomenovania. Najrozšírenejšie je pomenovanie Roma, po slovensky Rómovia (Šulcová et al., 2012).

Rómsku komunitu charakterizuje sociálno-kultúrna úroveň, história, antropologické znaky, životný štýl, jazyk, vlastné normy, zákony či vnútorná hierarchia. Špecifiká dopĺňajú nie menej zanedbateľné znaky ako tmavšia farba pleti, očí či vlasov (Zeman, 2006).

Na území Slovenskej republiky žije etnická menšina Rómov už niekoľko storočí. História ich života na Slovensku, podobne ako aj v ďalších štátoch juhovýchodnej a strednej Európy, možno označiť za strastiplnú, keďže vždy a v každej komunite žili na periférii ako sociálne degradovaná skupina ľudí zbavená vlastnej identity. Okrem niekoľkých ojedinelých krátkych období akceptácie Rómov majoritnou časťou obyvateľov bol vzťah k Rómom vzťahom izolovania a neprijímania jednotlivých príslušníkov rómskeho etnika i etnika ako celku. neprijíma (Balvín, 2011).

Komunita málokedy nachádzala cieľ a zmysel vlastnej existencie. Vo väčšine štátov sú Rómovia vnímaní ako asociáli a kriminálnici, preto sa nie je čo diviť, že majoritná spoločnosť ich neustále odcudzuje a stále neprijíma (Fejcz, 2007).

Predkovia dnešných Rómov opustili Indiu v priebehu 9. až 10. storočia. Cez Európu prechádzali v 12. až 13. storočí a predstavovali sa ako kniežatá z malého Egypta. Preto ich ľudia začali označovať ako „egyptský ľud“. K odhaleniu pôvodu Rómov prispelo až zistenie kalvínskeho kňaza Štefana Váliho, pochádzajúceho z okolia Komárna. Počas štúdia v holandskom meste Lieden zistil, že jazyk Rómov sa až nápadne približuje jazyku indických študentov. Jeho zistenie podnietilo mnohých jazykovedcov k rozboru rómskeho jazyka, ktorý nakoniec zistenie kalvínskeho kňaza potvrdili (In Mann, 2000).

Pravlasť Rómov treba hľadať v Indii, kde patrili do značnej miery k dosť chudobnej vrstve obyvateľstva. Rómovia žili typický kočovným životom a živobytie si zaobstarávali kováčstvom, spracúvaním hliny, dreva či prútia na výrobu metiel či prútia. Bolo to obyvateľstvo, ktoré vždy vedela nájsť trhlinu na trhu a svojou výrobou a manuálnou zručnosťou dokázali prežiť obchodovaním, dovážaním tovarov či inými prácami. Avšak automatizáciou, globalizáciou a prílivom veľkého množstva tovarov a služieb na trh, stratili Rómovia možnosť vykonávať svoje činnosti, predávať tovar či „šmelinárčiť“. Zrazu bolo na trhu všetkého dostatok a Rómovia zistili, že základné vzdelanie im na uplatnenie a na živobytie stačiť nebude, preto museli hľadať iné spôsoby uplatnenia, mnohí však nedokázali držať krok s dobou a prepadli do medzigeneračnej chudoby a dlhodobej nezamestnanosti.

V súčasnosti sa odhaduje, že v Európskom regióne Svetovej zdravotníckej organizácie žije približne 13-15 miliónov Rómov. Rómovia teda tvoria najväčšiu etnickú menšinu v európskom regióne, ich počet sa ale neustále zvyšuje dôsledkom vysokej miery plodnosti. Rómovia stále trpiaci diskrimináciou a vylúčením klesli hlbšie do chudoby po ekonomickej transformácii v roku 1990. Napriek rôznym politickým iniciatívam Európskej únie v roku 2004 dochádza len k obmedzenému pokroku zlepšenia zdravotných a sociálnych podmienok Rómov (Fésüs et al., 2011).

Európska únia (EÚ) aktívne podporuje začlenenie Rómov do majoritnej spoločnosti. Rómovia, sú najväčšou etnickou menšinou v Európe. Ich počet sa odhaduje na 10-12 miliónov, pričom žijú v 27 členských krajinách Európskej únie. Ich súčasnú situáciu stále charakterizuje neustále sociálne vylúčenie a diskriminácia, napriek tomu, že väčšina Rómov je občanmi EÚ. Ich začlenenie ohrozuje vzdelanie, nezamestnanosť, stereotyp životného štýlu a neposlednom rade chudoba. Je na európskych inštitúciách a členských krajinách, aby využili politické nástroje a zlepšili tak sociálne začlenenie tejto národnostnej menšiny. EÚ disponuje

silným právnym rámcom o rasovej rovnosti a o zákone diskriminácie v zamestnaní. Tieto smernice sú členské krajiny povinné začleniť do národnej legislatívy. Aktivity, ktoré majú slúžiť na začlenenie Rómov do spoločnosti, sú financované rôznymi mechanizmami z EÚ. Patrí sem:

1. Európsky sociálny fond, ktorý prostredníctvom investícií do rozvoja vzdelania a zručností napomáha k zlepšeniu životných a pracovných podmienok.
2. Európsky fond pre regionálny rozvoj, ktorý podporuje územnú kooperáciu a regionálny rozvoj v rámci celej EÚ.
3. Program PROGRESS, investuje do podpory aktivít na zvýšenie informovanosti a vytváranie sietí, ktoré reprezentujú rómsku komunitu.
4. Ostatné aktivity Európskej komisie ako napríklad: Program Mládež v akcii, Program verejného zdravia (2008-2013).

V roku 2010 bola predstaviteľmi členských štátov podpísaná „Štrasburská deklarácia o Rómoch“. Spomínaná deklarácia uvádza, že etnikum je naďalej vystavené spoločenskej a ekonomickej marginalizácii, ktorá bráni ich prijatiu do spoločnosti. Riešením neuspokojivej situácie Rómov v deklarácii bolo stanovenie prioritných oblastí, ktorým je potrebné sa venovať na úrovni štátov, miest a obcí nielen na úrovni EÚ (Móricová et al., 2013).

V roku 2015 sa skončilo obdobie tzv. dekády Dekáda začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015 (ďalej ako „Dekáda“) je politický záväzok vlád bojovať proti chudobe, vylúčeniu a diskriminácii Rómov v regionálnom rámci. Hlavné ciele Dekády sú:

- zrýchliť pokrok v zlepšovaní životných podmienok Rómov začleňovaním Rómov do rozhodovacieho procesu a
- hodnotiť takýto pokrok transparentným a kvantifikovateľným spôsobom.

Dekáda začleňovania rómskej populácie je spoločnou iniciatívou Bulharska, Chorvátska, Českej republiky, Maďarska, Macedónska, Rumunska, Srbska a Čiernej Hory a Slovenska v spolupráci so Svetovou bankou a Inštitútom otvorenej spoločnosti a prebiehala v rokoch 2005 – 2015. Jej účelom je rozšíriť a urýchliť sociálnu inklúziu Rómov vrátane pozdvihnutia ich ekonomického statusu.

Na dokument Dekády nadviazal *Program podpory zdravia znevýhodnených komunit na Slovensku na roky 2007 – 2015*, ktorý bol uskutočňovaný prostredníctvom regionálnych úradov verejného zdravotníctva a komunitných pracovníkov. Ich úlohou bolo sprostredkovať komunikáciu, zvyšovať informovanosť a šíriť zdravotnú výchovu.

V rokoch 2011/2012 vznikla MERI - európska sieť starostov miestnych samospráv (Mayors Making the Most of EU Funds for Roma Inclusion Network (MERI), ktorá vznikla pod záštitu OPEN SOCIETY FOUNDATION na Slovensku do zameraním na programy na podporu integrácie a inklúzie zraniteľných skupín so zameraním sa na Rómov.

V roku 2013 vznikla medzinárodná sieť rómskych organizácií ERGO, ktorých aktivity smerujú k dosiahnutiu rovnakých príležitostí pre Rómov v spoločnosti, posilňovaniu aktívnej účasti Rómov s cieľom dosiahnutia dodržiavania ich práv ako rovnocenných občanov Európskej únie. ERGO network je financovaná v rámci programu PROGRESS Európskej komisie.

Rómovia sa stali predmetom záujmu aj výskumných ústavov, jedným z nich je Centrum pre výskum etnicity a kultúry (CVEK) v spolupráci s univerzitami a Rómskym inštitútom, n.o. realizujú odborné konferencie zamerané na dialógy o participácii Rómov, poukazovanie na potrebu zvyšovania ich kvality života v oblasti vzdelávania, zdravotníctva a sociálnych služieb.

Základným strategickým dokumentom v oblasti integrácie Rómov v Slovenskej republike je Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 (ďalej len „stratégia“). Stratégia bola schválená uznesením vlády Slovenskej republiky č. 1 z 11. januára 2012, v ktorom bol zároveň za prvé akčné plány ustanovený Revidovaný národný akčný plán Dekády začleňovania Rómov 2005 – 2015 na obdobie rokov 2011 – 2015.

Rámec EÚ a stratégia boli následne zohľadnené aj pri príprave Partnerskej dohody o využívaní európskych štrukturálnych a investičných fondov v rokoch 2014 – 2020 . V rámci Operačného programu Ľudské zdroje (OP ĽZ) boli vyčlenené dve prioritné osi, a to prioritná os č. 5. Integrácia marginalizovaných rómskych komunít a prioritná os č. 6. Technická vybavenosť v obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunít, ktoré priamo podporujú implementáciu opatrení sledujúcich zvýšenie miery integrácie Rómov. Podstatné je však pri napĺňaní politík integrácie sledovať dimenziu rovnosti príležitostí a nediskriminácie.

Aktualizované akčné plány Stratégie Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 vychádzajú z týchto prioritných oblastí:

1. oblasť VZDELÁVANIE

Oblasť vzdelanostnej úrovne medzi majoritnou populáciou a príslušníkmi rómskych komunít je dlhodobo odlišná. Napriek tomu, že toto tvrdenie sa pokladá za všeobecný fakt, je iba veľmi málo relevantných výskumov, ktoré by tieto rozdiely dokázali jasne popísať.

Najviac informácií o rozdieloch vo vzdelanostnej úrovni udáva výskum z roku 2010². Napríklad s neukončeným základným vzdelaním bolo až 18,4 % zo skúmanej vzorky príslušníkov rómskych komunít. Vo vekovej kategórii 16 - 19 rokov to bolo 9 % zo skúmanej vzorky a dokonca 4,7 % zo skúmanej vzorky neukončili ani špeciálnu školu. Ešte alarmujúcejšie sú informácie o vekovej kategórii 16 - 35 rokov, kde až 40 % zo skúmanej vzorky nemalo ukončené základné vzdelanie.

Vzdelávací systém nie je dostatočne pripravený reagovať na sociálne znevýhodnenie, vytvárať inkluzívne prostredie a zohľadňovať kultúrne špecifiká a individuálne potreby detí a žiakov. Ľudia bez vzdelania zostávajú mimo trhu práce, odkázaní na sociálnu pomoc alebo rôznu formu aktivácie.

Vzdelávací systém nie je dostatočne pripravený reagovať na sociálne znevýhodnenie, vytvárať inkluzívne prostredie a zohľadňovať kultúrne špecifiká a individuálne potreby detí

Vplyv socioekonomického prostredia na výkon slovenských žiakov je stále výraznejší ako v priemere krajín OECD. Socioekonomické zázemie žiakov je vyjadrené tzv. indexom sociálneho, ekonomického a kultúrneho statusu žiaka – ESCS.

Index ESCS zohľadňuje informácie o zamestnaní rodičov žiaka, ich najvyššom dosiahnutom vzdelaní a o materiálnom vybavení domácnosti (vrátane dostupnosti učebných pomôcok, počtu kníh v domácnosti, miesta na učenie a podobne). Napriek tomu, že je tento vplyv všeobecne prítomný vo väčšine vzdelávacích systémov, vysoká miera závislosti školského výkonu od socioekonomického statusu je neželaná a indikuje, že vzdelávací systém neposkytuje všetkým žiakom rovnaké príležitosti. Dôsledkom sú slabšie vzdelávacie výsledky, vyššia miera školskej neúspešnosti a predčasného ukončenia vzdelávania, najmä na stredných školách.

Zlepšenie dostupnosti vzdelania na všetkých vzdelávacích stupňoch, skvalitnenie vzdelávacích postupov a metód, zvýšenie personálnych kapacít škôl a odborných kompetencií pedagógov sú nevyhnutné podmienky na adresnú podporu žiakov zo znevýhodneného prostredia, zlepšovanie ich vzdelávacích výsledkov, rozširovanie možností ďalšieho štúdia, a tým aj pracovného uplatnenia sa v dospelosti.

Potrebné sú proinkluzívne zmeny v hlavnom vzdelávacom prúde, vrátane kvalitného predprimárneho vzdelávania a dostupného celodenného vzdelávacieho systému a

² Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. Bratislava: UNDP, 2012, s. 92-94. Dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/undp-sprava-2010_na-web.pdf.

Dopad na zvyšovanie životnej úrovne, pozri aj výskum Etnologického ústavu SAV – projekt Výskum sociálnej inklúzie Rómov náboženskou cestou (SIRONA 2010), Tatiana Podolinská, Tomáš Hrustič, Boh medzi bariérami/Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou (SIRONA 2010), ÚEt SAV, 2010, ISBN: 978-80-89027-34-7, http://www.uet.sav.sk/files/socialna_inkluzia_romov_nabozenskou_cestou.pdf.

individuálnej podpory prostredníctvom tútoringu a mentoringu. Je tiež nevyhnutné predchádzať neodôvodnenému zaraďovaniu rómskych detí do špeciálnych škôl z dôvodu ich sociálneho znevýhodnenia. Pre rómske deti je tiež potrebné vytvárať podmienky na ich vzdelávanie sa aj v materinskom jazyku.

Národná rada SR v júni 2019 schválila návrh na zavedenie povinnej predškolskej výchovy pre všetky päťročné deti. Ide o návrh, ktorý už dlhšiu dobu presadzoval splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity Ábel Ravasz. Do parlamentu ho predkladala trojica koalíčných poslancov – Ľubomír Petrák, Eva Smolíková a Péter Vörös.

Opatrenie nadobudne účinnosť v januári 2021, a vytvorí povinnosť pre každé dieťa absolvovať predškolskú výchovu. Reflektuje tak na súčasný stav, kde iba každé tretie dieťa z marginalizovaných rómskych komunít chodí do škôlky aspoň rok. Škôlka však nie je jedinou možnosťou, akou môžu deti plniť povinný rok predškolskej výchovy, novela podporila napríklad aj vzdelávanie v domácom prostredí. Zákon zároveň ruší tzv. nulté ročníky základných škôl, a to od roku 2022.

2. oblasť ZAMESTNANOSTI

Základným predpokladom predchádzania chudobe alebo vymanenia sa z chudoby je prístup k plnohodnotnému a zmysluplnému zamestnaniu. Nízka úroveň vzdelania a zručností je veľkým nedostatkom v oblasti konkurencieschopnosti na trhu práce, ale do veľkej miery sa na vysokej nezamestnanosti príslušníkov rómskych komunít podieľajú aj negatívne stereotypy zamestnávateľov.

Potvrdil to aj experiment Inštitútu finančnej politiky pri Ministerstve financií Slovenskej republiky, kedy od júla do septembra 2014 bolo odoslaných 124 fiktívnych žiadostí o zamestnanie, z toho polovica žiadostí bola od uchádzačov s menami a priezviskami, ktoré sa dali považovať za rómske. Zistenie ukázalo, že iba 17 % z uchádzačov s rómskymi priezviskami dostalo pozvanie na pohovor oproti 40 % uchádzačov s nerómskymi priezviskami.³

Aj keď sa v posledných rokoch miera nezamestnanosti znižuje, naďalej zostávajú okresy, kde je miera nezamestnanosti výrazne vyššia ako celoslovenský priemer. Od roku 2015 je v platnosti zákon č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorý stanovuje podmienky, systém a formy

³ Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020, dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=9887>.

poskytovania podpory najmenej rozvinutým okresom⁴. Najmenej rozvinuté okresy sú zároveň okresy s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva, preto cieleňá podpora vytvárania nových pracovných miest má vplyv aj na zvyšovanie zamestnanosti príslušníkov rómskych komunít. V spolupráci s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny (ďalej len „Ústredie PSVaR“) a vhodným kombinovaním dát zo sociografického mapovania podchyteného v Atlase rómskych komunít na Slovensku 2013⁵ (ďalej len „Atlas 2013“).

Globálnym cieľom Stratégie v oblasti Zamestnanosti je: *znižit' rozdiely v zamestnanosti Rómov a väčšinyovej populácie zlepšením prepojenia odbornej prípravy a vzdelávania s trhom práce, skvalitnením a rozšírením služieb zamestnanosti a zlepšením kvality a dostupnosti asistenčných služieb.*

Z hľadiska pracovného úsilia v snahe zamestnať sa možno Rómov zadelit' do troch skupín:

1. Rómovia, ktorí nemajú o prácu záujem. Do tejto skupiny možno zaradiť tú časť rómskeho etnika, ktorej pracovné úsilie je minimálne. Je im dobre tak, ako je. Oddávajú sa osudu, sú pasívni, neustále čakajú na pomocnú ruku. Vinu za svoju situáciu dávajú spoločnosti, nepriznajú si, že iba od nich záleží, ako sa budú mať oni a ich deti. Neuvedomujú si, že nie je dôležité iba prežiť, ale aj žiť – žiť tak, aby sa nikdy nehanbili za to, aký spôsob života viedli, žiť na vyššej životnej úrovni, ktorú možno dosiahnuť predovšetkým zamestnaním sa a poctivou prácou. Štýl života, životný štandard, ktorý dosiahli, ich uspokojuje. K životu nepotrebujú nič viac, iba stravu. Sú doma, nezamestnaní a tým strácajú i kontakt so spoločnosťou. Uzatvárajú sa pred svetom, v dôsledku čoho ich majoritná väčšina odsudzuje. Rómovia žijú zo sociálnych dávok, z rodinných prídavkov, z podpory v nezamestnanosti, ktoré im prinesú až do domu. Financie, ktoré dostanú, im vydržia 3–4 dni, nakoľko s peniazmi nevedia hospodáriť, nemajú vyvinuté ekonomické vedomie. Nemyslia na budúcnosť a na to, čo bude zajtra, pozajtra. V tomto prípade sa do popredia dostáva rómska pohostinnosť, chcú sa vyrovnat', resp. prekonať nerómov, chcú im ukázať ako žijú, čo všetko jedia a to, že nie sú lakomí a svojmu “brušku“ dožičia všetko. V potravinách nechávajú nemalé finančné prostriedky a jeden pred druhým sa predvádzajú, kto a za koľko urobil tržbu v obchode. Tú časť, ktorá im zostane, investujú do dlžôb, ktoré si v priebehu mesiaca urobia.

⁴ Ústredie práce a sociálnych vecí zapíše do zoznamu najmenej rozvinutých okresov okres, v ktorom miera evidovanej nezamestnanosti vypočítaná z disponibilného počtu uchádzačov o zamestnanie, ktorú ústredie vykazuje, bola v období za aspoň deväť kalendárnych štvrtrokov počas predchádzajúcich dvanástich po sebe nasledujúcich kalendárnych štvrtrokov vyššia ako 1,5-násobok priemernej miery evidovanej nezamestnanosti v Slovenskej republike za rovnaké obdobie.

⁵ Dostupné na https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/atlas_rom-kom.pdf.

2. Rómovia, ktorí chcú pracovať, ale nemajú možnosti. Pravdou je skutočnosť, že časť Rómov je pohodlná, samostatne si nehľadá zamestnanie, spolieha sa na Úrady práce, jej úsilie je minimálne. Medzi nimi sú i takí, ktorí pracovali a sú ochotní pracovať i naďalej. Je potrebné im dať šancu, možnosť, priestor, aby presadili svoje vlastné “ja“ a presvedčili zamestnávateľa o svojich dobrých stránkach a pracovnej aktivite. Práve táto skupina Rómov dopláca na lenivosť, pohodlnosť, ale nemajú možnosti, nakoľko ich vzdelanostnej úrovni zodpovedá iba niekoľko druhov prác, a na druhej strane sú diskriminovaní zo strany podnikov. Zamestnávateľia na jednej strane majú zlé skúsenosti s Rómami, preto z nich majú strach, obávajú sa vzájomnej spolupráce. Na strane druhej nie sú ochotní zamestnávať Rómov i v prípade, že majú voľné pracovné miesta. Príčina ich konania je v odsudzovaní, opovrhovaní, v predsudkoch a zaujatosti voči nim. Tieto predsudky voči Rómom má takmer každý člen majoritnej väčšiny. Už od malička sú deti vedené k tomu, že Róm je “všetko to zlé“ a už v útlom veku vznikajú zárodoky opovrhovania.

3. Rómovia, ktorí sa asimilovali s majoritnou väčšinou. Prebudil sa v nich pocit zodpovednosti a predovšetkým sa začlenili do pracovného procesu. Takýto členovia rómskej populácie museli zmeniť tradičný spôsob života, museli sa začať pohybovať v kruhoch majority, mať také záujmy a aspirácie, ktoré sa stotožňujú zo všeobecne uznávanými 24 cieľmi spoločnosti, v ktorej žijú. Na túto časť rómskej populácie sa i majoritná väčšina pozerá inak. Práca ich postupne zblížovala. Táto skupina Rómov dennodenne navštevuje svoje zamestnania, prácu vykonávajú ochotne, svedomite, dodržiavajú pracovné a bezpečnostné predpisy. Kolektív ich v práci prijal medzi seba, neodsudzuje ich. (Billová, In Grigľák, 2016).

Predpokladom úspešnosti vízie integračného procesu rómskej komunity je zlepšenie prístupu Rómov k vzdelávaniu, sociálna súdržnosť a aktívne preventívne kroky, eliminujúce obmedzenia a vytvárajúce možnosti ich dôstojnejšieho života (Tomová, 2010).

3. oblasť ZDRAVIA

Zdravotný stav je dôležitým determinantom celkovej kvality života. Zdravie má vplyv na subjektívne prežívanú pohodu, schopnosť človeka viesť úspešný život, napr. uplatniť sa na trhu práce, atď. Význam ochrany, podpory a zlepšovania zdravotného stavu populácie je nespochybniteľný a v globálnom meradle ovplyvňuje aj kvalitu spoločenského prostredia.

Na základe výskumných zistení⁶, ale aj správ z praxe (napr. od zamestnancov terénnych sociálnych služieb) možno konštatovať, že dostupnosť pitnej vody je v osídleniach rómskych

⁶ Porov. Mušinka a kol. (2014). *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP, 2014., Filadelfiová, J., Gerbery, D. (2012). *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010*.

komunití nižšia v porovnaní so všeobecnou populáciou. Dôkazom sú, napr. údaje o pokrytí verejným vodovodom v Atlase 2013. Nezanedbateľná časť obyvateľov rómskych osídlení používa vodu z neštandardných a nekontrolovaných zdrojov (potoky, lesné studničky a pod.), problematická sa ukazuje aj kvalita vody vo verejných studniach, na ktoré je odkázaná veľká časť príslušníkov marginalizovaných rómskych komunití.

Globálny cieľ má ambíciu naplniť odporúčanie 21. c) Rámca EÚ definované ako: *Naplnenie prístupu k zdravotnej starostlivosti, s osobitným dôrazom na kvalitnú zdravotnú starostlivosť vrátane preventívnej zdravotnej starostlivosti a zdravotníckej osvetly.*⁷

4. oblasť BÝVANIA

Oblasť bývania je jednou z oblastí, kde sú rozdiely medzi majoritnou a rómskou populáciou najvýraznejšie. Na rozdiely v bývaní možno nazerať z rôznych aspektov: v posudzovaní dostupnosti a legálnosti bývania, v posudzovaní kvality bývania, ale aj vybavenosti lokality, či posudzovaním nákladov na bývanie v pomere k príjmom. Vo všetkých uvedených ukazovateľoch sú podmienky bývania predovšetkým príslušníkov MRK výrazne horšie ako u ostatnej populácie. Neštandardné obydlia postavené na nevysporiadaných pozemkoch bez pripojenia k inžinierskym sieťam a preľudnenosť sú v Slovenskej republike charakteristické iba pre rómske osady, ktorých počet v posledných rokoch neklesá.

Na základe výskumu UNDP⁸ z roku 2010 v skúmanej vzorke žilo až 10 % rómskych domácností v príbytkoch označených ako chatrč z rôznych materiálov, pričom v segregovaných komunitách to bolo až 20,5 %. Rovnaký výskum zistil, že až 26 % rómskych domácností žije v priestore, kde na jedného člena domácnosti pripadá menej ako 5 m². Vo vzťahu k spôsobu kúpania sa členov domácností iba 41,3 % opýtaných malo v obydlí vaňu alebo sprchu s tečúcou vodou a asi 30 % respondentov ako spôsob kúpania uvádzali vedro alebo lavór.

Ďalším problémom je nedostupnosť základnej infraštruktúry ako legálne pripojenie k elektrine, prístup k pitnej vode, prístupové cesty a chodníky s verejným osvetlením, plyn, kanalizácia. Osobitným problémom je odvoz a nakladanie s komunálnym odpadom.

Bratislava: UNDP, 2012., Škobla, D., Filčák, R. (2015). *A studňu si nechali zamrznúť...* . In Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.), Čierne-biele svety Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV, Etnologické štúdie 23, 2015, s. 248-263.

⁷ Úradný vestník Európskej únie C 258/6 z 2. septembra 2011. Dostupné na <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:258:0006:0009:SK:PDF>.

⁸ Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. Bratislava: UNDP, 2012, s. 92-94. Dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/undp-sprava-2010_na-web.pdf.

Nevyhovujúce bývanie sa podieľa aj na rizikovosti osídlení marginalizovaných rómskych komunít pri živelných pohromách (požiare, dažde a následné záplavy), kedy nedostatočná kvalita obydli a preľudnenosť spôsobuje vysokú mieru ohrozenia na životoch.

Zlepšenie úrovne bývania má priame dopady na zlepšenie možnosti zamestnanosti a vzdelávania a priamu súvislosť so zlepšením zdravotného stavu príslušníkov marginalizovaných rómskych komunít. Globálnym cieľom Stratégie v oblasti bývania je *znižovať rozdiely v dostupnosti a kvalite bývania a základnej infraštruktúrnej vybavenosti medzi priemerom populácie v Slovenskej republike a príslušníkmi marginalizovaných rómskych komunít a podporovať odstraňovanie ich rezidenčnej segregácie.*

5. oblasť FINANČNÉ ZAČLENENIE

Finančné začlenenie je vo všeobecnosti chápané ako adekvátny prístup všetkých domácností a podnikov k finančným službám. V prípade nízkopříjmových domácností platí, že potrebujú prístup k adekvátnym službám, napr. vo forme vhodných účtov vo finančných inštitúciách, mikropôžičkovým programom na zabezpečenie prekvenutí rôznych situácií pri výpadku príjmu a tiež variabilné programy na vzdelávanie v oblasti finančnej gramotnosti. Vo vzťahu k MRK vo východnej Európe je k dispozícii štúdia Svetovej banky, ktorá poskytuje stručné zhodnotenie stavu v prístupe k finančným službám a zároveň návrhy, ktoré môžu túto situáciu zlepšiť.⁹

V čase výskumu (2012) rómske domácnosti na Slovensku vykazovali výrazne horší prístup k bežným účtom v bankách (iba 29 % z opýtaných mali takýto účet zavedený oproti 77 % majoritnej populácie). Znevýhodnenie k prístupu k elektronickému bankovníctvu sa ukazovalo aj v dostupnosti pripojenia rómskych domácností k internetu a absencii vlastníctva osobného počítača¹⁰. V oboch zo spomenutých ukazovateľov mohlo v posledných rokoch dôjsť k výrazným zmenám v dôsledku zavedenia účtov bez spoplatnenia, zlepšovaním sa technológií elektronického bankovníctva a vysokou penetráciou trhu službami mobilných operátorov. Problémom uplynulých rokov bola aj dostupnosť nevýhodných mikropôžičiek od nebankových spoločností. Regulácia zo strany štátu na jednej strane obmedzila poskytovanie takýchto nevýhodných pôžičiek, ale ešte stále absentujú mikropôžičky pre nízkopříjmové skupiny obyvateľstva v bankovom sektore, ktoré by umožňovali využívať takéto zdroje.

⁹ The World Bank: Reducing Vulnerability and Promoting the Self-Employment of Roma in Eastern Europe through Financial Inclusion, 4. september 2012.

¹⁰ Takzvaný základný bankový produkt v zmysle zákona č. 483/2001 Z. z. o bankách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Globálnym cieľom Stratégie v oblasti finančného začlenenia je *podporiť finančnú inklúziu MRK prostredníctvom zvýšenia finančnej gramotnosti, zlepšenia prístupu k finančným službám, ochrany pred činnosťou úžerníkov a nelegálnymi praktikami úverových spoločností a sprístupnenia nástrojov oddlžovania.*

Prijatím novely zákona č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii a o zmene a doplnení niektorých zákonov¹¹ vznikla možnosť pre nízkopríjmové skupiny oddlžiť sa, čím sa napríklad zvýšili ich predpoklady začleniť sa na trhu práce. Akčný plán pre oblasť finančného začlenenia obsahuje intervencie zamerané na tematické oblasti, ktoré možno považovať za príčiny nedostatočného finančného začlenenia MRK (nízka finančná gramotnosť, obmedzený prístup k finančným službám), ako aj na tie, ktoré sa javia ako ich dôsledky, napr. zadlženosť.

V prípade marginalizovaných rómskych komunít je dôležitým problémom a nízkou finančnou gramotnosťou, ktorá je spojená s úžerou, ktorá sa odohráva priamo v rómskych osadách a komunitách, a ktorá je podporovaná samotnými Rómami, ktorí úžeru vykonávajú.

1.3 ŠPECIFIKÁ RÓMSKEHO ETNIKA

Štěpán Moravec (2004), riaditeľ terénneho programu humanitárnej organizácie Človek v tiesni vymedzuje nasledujúce možnosti použitia pojmu Róm (2004, s. 156):

1. Róm ako antropologický typ. Rómom je ten, kto má napríklad charakteristickú pigmentáciu predovšetkým vlasov a pokožky.

2. Róm ako nositeľ rómskej kultúry v antropologickom zmysle. Rómom je ten, kto bol socializovaný do určitého komplexného integrovaného systému hodnôt, princípov sociálnej organizácie, noriem, spôsobov riešenia problémov a pod., charakteristického pre nejakú časť rómskej populácie.

3. Róm ako charakteristika pripísaná zvonku. Rómom je ten, kto je za Róma považovaný významnou časťou svojho okolia.

4. Róm ako príslušník rómskeho národa. Rómom je ten, kto sa cíti byť príslušníkom novo sa ustávajúceho spoločenstva ľudí, považujúcich sa za rómsky národ, svoje rómstvo

¹¹ Zákon č. 377/2016 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa dopĺňa zákon č. 327/2005 Z. z. o poskytovaní právnej pomoci osobám v materiálnej núdzi a o zmene a doplnení zákona č. 586/2003 Z. z. o advokácii a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 8/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov, s účinnosťou od 1. marca 2017.

chápe ako svoju národnosť, užíva napr. rómčinu ako znak tejto príslušnosti atď. (Moravec, 2004).¹²

Jurová (1993) delí Rómov na Slovensku na štyri subetnické skupiny: 1. Samostatní slovenskí a maďarskí Rómovia;

2. Kočovníci /olašskí/ - Vlachi a Vlašika Róma;

3. Lovári žijúci v oblasti Rimavskej Soboty, Jesenského, Lučenca, Nitry, Levíc, Želiezoviec a Bratislavy;

4. Nemeckí Sintovia

Rómsku osobnosť ako takú charakterizujú somatické, sociálno–kultúrne či psychické osobitosti. Medzi somatické špecifiká patria niektoré antropologické znaky ako napr. odlišná farba pleti a pokožky, charakteristická tmavá farba vlasov a očí, častejší výskyt krvnej skupiny B.

Ďalej sem patrí aj zdravotný stav etnika. Zdravotná kondícia Rómov je horšia ako u majoritnej populácie, čo úzko súvisí s tradíciami, ich životným štýlom a sociálnymi ukazovateľmi. Tradície, viera, hodnotový rebríček, spoločenské zväzky v rodinách, súdržnosť a vládnuca vnútorná hierarchia ovplyvnená normami a zákonmi a v neposlednom rade vzdelanie zaraďujeme medzi sociálno-kultúrne špecifiká. Rómske psychické osobitosti sú vlastnosti, ktoré veľmi často bývajú problémom pri súžití s majoritnou spoločnosťou (Liba, Taišová., 2013; Móricová et al., 2013).

Tieto osobitosti rómskej populácie sú dané geneticky a sú produktom ich socializácie. Je dobré im rozumieť a poznať ich, keďže majú veľký význam pri zavádzaní verejno-zdravotníckych aktivitách. Medzi sociálno-psychologické osobitosti patrí:

- Živší temperament a uvažovanie oproti majoritnej spoločnosti, ktoré v označení labellingu škatuľkuje do pozície neprispôsobiví.
- Charakteristická je emotivita podmienená ich impulzívnosťou, výbušnosťou, neprimeraným a nedostatočným ovládaním emócií, ich emócie ovplyvňujú hodnotenie situácie. Ich prílišná emocionalita a výbušnosť ich stavia do mnohých konfliktných situácií, ktoré Róm vpočiatku ani neplánoval vyvolať.
- Rómovia nemajú sklon k sebapoznaniu a sebahodnoteniu, veľmi problematcky prijímajú kritiku, ktorá vyzdvihuje ich rómsky pôvod či povahové črty.

¹² Porov. Šuvada, J. Romovia v slovenských mestách. Bratislava: Politologický odbor Matice Slovenskej, 2015.

- Komunikácia kladie dôraz na neverbálnu komunikáciu (mimika či intenzita hlasu), nedodržiavanie osobného teritória je typická pre Rómov, ktorí nedodržiavajú diskrétnu zónu v komunikácii a pri rozhovore majú tendenciu sa k druhej osobe približovať, čo táto osoba môže pociťovať ako obmedzovanie, prípadne ohrozenie.
- Väčšina Rómov je poverčivá, ľahko sa dajú ovplyvniť, rýchlo sa nadchnú pre určité veci bez racionálneho uvažovania sa vrhnú do situácie, ktorá nemusí byť pre nich priaznivá.
- Dobře riešia bežné praktické situácie, orientujú sa na súčasnosť, vzdialené hodnoty pre nich nemajú význam a preto neplánujú ďalekú budúcnosť, žijú pod heslom dnes som tu, zajtra tu byť nemusím.
- Rómske etnikum sa líši aj štruktúrou inteligencie, majú iné problémy i iné stratégie riešenia problémov, životné okolnosti chápu inak ako majorita.
- Prevláda u nich nízka trpezlivosť a nedostatočná svedomitosť najmä pri plnení si rôznych životných povinností, u detí sú to predovšetkým školské povinnosti.
- Rómovia sú extroverti, tým, že sú dôverčiví, ľahko nadväzujú kontakty s inými ľuďmi.
- Nekladú dôraz na individualitu a osobné ambície, kladú dôraz na skupinu a spoliehajú sa na pomoc od druhých (Liba, Taišová., 2013; Móricaová et al., 2013).

Spomínané formulované charakteristiky rómskeho etnika majú veľký dopad pri začleňovaní komunity ako celku do spoločnosti, ktorá ju odmietala a stále odmieta prijať.

1.3.1 Rómsky jazyk

Rómsky jazyk Rómština patrí k vetve indických, konkrétne novoindických jazykov. Tieto jazyky vrátane rómštiny vznikali na základoch tzv. sankrtu – jazyka najstarších indických literárnych pamiatok. Z hľadiska lingvistického je tento jazyk nesmierne vzácny, pretože konzervuje vývojové štádium medzi staršími formami indických jazykov a dnešnými indickými jazykmi. Práve jazyk poslúžil v 18. storočí ako „kľúč“ k odhaleniu indického pôvodu Rómov (Horváthová, 2002).

Šotolová (2002) uvádza, že pri putovaní Rómov z Indie vznikli tri základné dialektové skupiny rómskeho jazyka: 1. arménska; 2. európska; 3. sýrska. Tak ako Horváthová i Šotolová (2002) uvádza, že rómčina ako taká sa vyvíja v styku s prostredím a je v rozličnej miere ovplyvnená jazykmi národov, na území ktorých Rómovia žijú. Do rómštiny sú prijímané väčšinou tie slová, ktoré Rómovia nepoznali a ani nemohli poznať. Rómsky jazyk má však i svoj vlastný slovotvorný systém, takže mnoho pojmov je schopný vyjadriť vlastnými prostriedkami. Nakoľko žili Rómovia doposiaľ pod stálym tlakom okolitých kultúr

a bez väčších možností vzájomného kontaktu vzniklo na území Európy viacero dialektových skupín. Rozdiely medzi jednotlivými dialektmi sú primárne podmienené – existovali už na území Indie, ako aj sekundárne – ide o vplyv jazykových prostredí, v ktorých sa rôzne skupiny Rómov pohybovali. Za veľmi vzácne sú považované útvary rómskej ľudovej slovesnosti tzv. „paramisa“ – rómske rozprávky, ktoré sú cenným informačným zdrojom nielen o Rómoch samotných, ale aj ich mentalite a zároveň v mnohom naznačujú aj ich historické osudy. Frekventovanými útvarmi boli aj tzv. „pherasune paramisa“ – žartovné rozprávky a „god’aver lava“ – múdre príslovia.

Rómsky jazyk je podľa Šikrovej (2004) napriek neexistencii kodifikovanej norme a napriek svojej širokospektrálnej dialektovej podobe prostriedkom dorozumievania všetkých Rómov bez ohľadu na región, prípadne krajinu v ktorej žijú. Rómovia ho používajú v literatúre, v dennej i umeleckej tlači, vyučuje sa na vysokých školách, existuje rómsky slovník, šlabikár, čítanka a i. Na území Slovenska sa využívajú v komunikácii tri hlavné dialekty:

- slovenský,
- maďarský,
- olašský.

1.3.2 Rómska kultúra a tradície

Rómska kultúra a tradície sú veľmi silné. Vyplýva to najmä z pekných rodinných väzieb a silného spoločenstva. Ako uvádza Oláh, „obyvateľov rómskej komunity spájajú sociálne väzby (príbuzenstvo, susedstvo), podobné životné podmienky, sociálne a kultúrne normy, pravidlá a tradície, prípadne sociálne problémy. To však neznamená, že je to osídlenie homogénne. Každá rómska komunita je (podobne ako ktorákoľvek iná) vnútorne stratifikovaná.“ (Oláh, 2012).

Rómovia prevzali svoje náboženské zvyky v svojej indickej pravlasti pôvodného indického náboženstva. Avšak pri sťahovaní sa do Európy sa náboženskými prejavmi prispôsobili obyvateľstvu v ktorej krajine žili. Rómske označenie Boha - DEVEL (Devles, Devla,...) patrí k najstarším rómskym slovám.

„To že Rómovia prijali kresťanské náboženstvo a kresťanskú výchovu potvrdzujú aj náboženské skladby - modlitba Otče náš, ľudové piesne Cinka Panny, Michala Barnu, Jánoša Biháriho z 18., 19. storočia. Vo Veľkej Británii sú Rómovia rímski katolíci, anglikáni a reformovaní, v Estónsku sú luteráni, v Rusku pravoslávni, v islamských krajinách mnoho

Rómov vyznáva náboženstvo islamu. Pod vplyvom asimilácie museli Rómovia prestúpiť na inú vieru - napríklad v Bulharsku mohamedánski Rómovia museli prestúpiť na kresťanstvo. Na Slovensku sa však väčšina Rómov hlási k rímskokatolíckemu náboženstvu, ale i k rusínskemu, gréckokatolíckemu, alebo pravoslávneému.“ (Cangár, 2003, s. 114)

Na otázku, či veria dnešní Rómovia v Boha nemožno odpovedať jednoznačne. Slovenskí Rómovia svoje pranáboženstvo z Indie dávno stratili, súčasní Rómovia žijúci medzi nami sa prikláňajú ku kresťanskej viere. Sú však naklonení poverám, strachu z duchov zomrelých a dodržiavajú veľa rituálov, viaceré z nich pramenia v kresťanstve.“ (SPUCHEĽÁK, 2014, s. 12).

Ako uvádzajú autori Podolinská, Hrustič (2010, s. 17-18) „najčastejšie majoritné stereotypy o viere Rómov sú:

1. Rómovia sú vo viere nestabilní, rýchlo pre vieru vzplanú, a rýchlo v nej zase opadnú.
2. Rómovia dobrovoľne uprednostňujú domácu a privátnu zbožnosť, t.j. individualizované prejavy religiozity pred kolektívnymi.
3. Rómovia sa iba formálne hlásia k prevládajúcemu náboženstvu.
4. Rómovia sa hlásia k náboženstvu prevažne zo zisťných, respektíve vypočítavých dôvodov.
5. Rómovia nedodržiavajú Božie prikázania.

Zvyky a povery v rómskom náboženskom ponímaní

Hancock uvádza poveru, ktorá hovorí, že Rómovia mali kedysi vlastný kostol, ktorý bol však postavený zo syra a keďže boli taký hladní, tak ho zjedli. Rómovia podľa autora veria v jedného Boha – Otca (o Devel) a diabla (o Beng), ktorí už tradične bojujú o nadvládu v rómskom živote. Rómovia sa snažia dodržiavať zásady, ktoré sa kolektívne nazývajú Rromanipen, Rromipe alebo Rromanija a ich súčasťou je zachovanie duševnej rovnováhy. Tento koncept v Indii známy ako karma a v rómčine kintala, v niektorých nárečiach kintari) je nosným pilierom rómskeho svetonázoru. Čas strávený v nerómskom svete (jado) odčerpáva duchovnú energiu (dji). Túto energiu dobíja Róm len pobytom v čisto rómskom prostredí, pri bežnom vchode veci, v rodinných domoch. Pri príprave jedla v oblasti osobnej hygieny a správania je absolútne nevyhnutné oddeliť od seba „čisté“ a „špinavé“. Vyhýbanie sa hanbe zahŕňa napríklad aj preukazovanie úcty k starším. Dodržiavanie rovnováhy alebo harmónie teší duchov našich predkov (mulé), ktorí Rómov ochraňujú a pomáhajú im v činoch (In Podolinská, Hrustič, 2010, s. 17-18).

Kvôli zachovaniu rodu si Rómovia želajú ako prvé dieťa v rodine chlapca. Najprv sa o tehotenstve dozvedá muž, aby sa tak predišlo ohováraníu z nevery ženy. Budúca matka sa nemá pozeráť na nepekých, nezdravých ľudí, na hady, žaby, alebo na zvieratá a veci, ktoré vzbudzujú odpor. Nemá sa obmedzovať v jedení lebo je za dvoch. Pohlavie dieťaťa sa určovalo podľa tvaru brucha ženy - ak je brucho ženy špicaté bude to chlapec, ak je brucho guľaté bude to dievča. Pri pôrode pomáhala babica, avšak v súčasnosti sa pôrody odohrávajú v nemocniciach. Narodenie chlapca bolo (a je) prijímané s veľkou radosťou. Po pôrode je dieťa ukázané najprv otcovi. Gratulácie však dostával muž, nie žena. Ak sa dieťa narodilo so zubom, mal sa z neho stať veštec. (Cangár, 2003, s. 115).

V rómskej tradícii má každý jednotlivec tri mená. To prvé pošepká novonarodenému dieťaťu matka do ucha. Je to tajné meno ktoré sa vtedy vysloví prvý a posledný krát. Nepoužíva sa, má magickú silu, ktorá slúži na oklamanie démonov a okrem matky ho nikto nepozná. Druhé meno dostáva dieťa pri rómskom krste a týmto menom ho volajú v osade. Ak sa prezradí gadžom, dostane k nemu dotyčný prímeno, ktoré sa naďalej tají. Tretie meno je zapísané v úradnej matrike a slúži pri styku s nerómskymi okolím (ŠTRBOVÁ, M., SELICKÁ, D., ŠARVAJCOVÁ, s. 282).

Pytačky, zasnúbenie, svadba

Veľkú rolu pri výbere budúcej nevesty má matka syna. V dnešnej dobe sú už mladí pokrokovejší, ale aj napriek tomu synovia čakajú na súhlas matky – odobrenie - či je dievča vhodné. (ŠTRBOVÁ, M., SELICKÁ, D., ŠARVAJCOVÁ, s. 282).

„Pre mladých ľudí, ktorí sa mali radi usporiadali pred sobášom mangavipen (pytačky): rodina mládenca navštívila rodinu budúcej nevesty a vzájomne sa pohostili. Keď obaja mladí sľúbili, že sa budú mať radi a budú spolu dobre nažívať, vážený muž z osady (čhibalo, alebo niekto z rodiny mládenca) im zviazal šatkou prekrížené zápästia a do dlaní im nalial víno. Po tom, čo si navzájom vypili z dlaní víno sa pobožkali a od tej chvíle boli považovaní za manželov. Sobáš a veľkú svadbu (báro bijav) usporiadali až neskôr, keď si manželia našetrili potrebné peniaze a mali už viacero detí. (detto).

Pohreb

Pohreb je pre Rómov veľmi citlivou témou a veľmi vážnou udalosťou, ktorú prežívajú veľmi vážne a s patričnou dôstojnosťou im vlastnou. Rómovia prikladajú veľkú váhu prítomnosti kňaza na pohrebnom obrade. Pri truhle zosnulého sa zhromažďuje rodina, ktorá

prichádza z najvzdialenejších miest. Pohreb sa zvyčajne koná na tretí deň po smrti¹³. Pri zosnulom bdejú (v rodinnom dome) rodinní príslušníci, ani na chvíľu ho neopúšťajú, poslednú noc nikto nemôže ísť spať. Muži pijú alkohol, spomínajú na zosnulého v noci, ženy plačú a modlia sa cez deň. Pri odchode zosnulého z domu v ktorom žil sa truhlou trikrát udrie o prach domu. Do truhly sa zomrelému pridávajú veci ktoré mal rád, alebo ku ktorým mal blízky vzťah, napríklad fajka, modlitebná kniha, karty, fľaška alkoholu, ruženec...

1.3.3 Rómska rodina

V mnohých aspektoch fungovania rómskej rodiny sú prítomné významné rozdiely, ktoré sú v konečnom dôsledku závislé na miere prijatia noriem stanovených majoritnou spoločnosťou. Na základe miery integrovanosti môžeme podľa Schusterovej a Uramovej (2006) rozlíšiť dva extrémne typy rómskych rodín – rodiny integrované a neintegrované: Integrované rómske rodiny sú zároveň rómskymi rodinami s vyššou socioekonomickou úrovňou a je ich možné charakterizovať takto:

- obaja rodičia sú zamestnaní, resp. matka sa stará o dieťa v predškolskom veku. Rodičia sú zaučení, resp. vyučení. Stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie býva skôr výnimočné.
- rodina obýva vlastný dom, alebo byt s vybavením štandardným v majoritnej spoločnosti, vrátane vybavenia elektrospotrebičom a štandardnej úrovne hygieny.
- deti chodia pravidelne do školy, prospievajú, sú oblečené a upravené, spôsobom obvyklým u ostatných detí, to sa týka aj školských pomôcok a stravy.
- k vyššej životnej úrovni prispieva aj menší počet detí, spravidla dve až tri, medzi ktorými je obvyklý vekový rozdiel. Neintegrované rómske rodiny sú naopak rodinami s očividne nízkou socioekonomickou úrovňou a platí pre ne nasledovné:
 - bývajú v chatrčiach s minimálnym vybavením.
 - rodičia nepracujú, obaja majú základné vzdelanie, resp. nedokončené. Otec je nezamestnaný, matka nikdy nepracovala.
 - deti sú chudobne oblečené v starých obnosených šatách. Majú nepravidelnú školskú dochádzku a nízku školskú výkonnosť.
 - Životnú úroveň rodinu znižuje vyšší počet detí (päť a viac), počet nie je definitívny (Schusterová – Uramová, 2006).

¹³ Pozn. autora: . Po smrti človeka sa zakrývajú zrkadlá, zastavujú sa hodiny na znak uvedomenia si pomínutelnosti tela i duše.

1.3.4 Štruktúra a typy rómskej rodiny

Etnologické výskumy Rómov z obdobia prvej polovice 20. storočia, rovnako ako i niektoré dnešné zistenia vypovedajú, že ich základnou sociálnou štruktúrou bola patriarchálna veľkorodina – „familija, fajta“, so systémom párového členenia. Dávidová (1995, In: Poláková, 2005) ďalej uvádza členenie takejto rodiny:

- Mužskú líniu tvoril otec – „dad“, obvykle so svojimi bratmi – „phrala“ a ženatými synmi. Detskú časť rodiny tvorili vlastné deti – „čhave, resp. čhavore. Deti svojich bratov, čiže synovcov nazývali – „praleskoro čha“, netere zas „praleskeri čhaj“. Synovia synov, teda vnuci, ktorí sa podľa pohlavia označovali ako „čhaskere čhave, čhaj“.
- Ženskú líniu tvorila manželka – „romiňi“, teda matka – „daj“. Nevydaté sestry bratov – „phen“, švagriné, čiže manželky bratov – „šougorkyňi“, nevydaté dcéry „čháji“, manželky synov, teda nevesty – „bori“ a manželky bratov otca rodiny, teda „šougorkyňi, dťamutri.
- Súčasťou rodiny boli väčšinou i starí rodičia. Nakoľko boli v minulosti rómske manželstvá patriolokálne, boli to rodičia otca, čiže dedo – „phuro dad“ a stará matka – „phuri daj“, prípadne prastarí rodičia – prededo – „baro dad“, prababka – „bari daj“. Fraser (1998, In: Bakalář, 2004) rozlišuje pri charakteristike rómskej rodiny tieto dve základné jednotky:
- Familija – hlavná funkčná jednotka, ktorú tvorila širšia rodina, a do nej patrili i ťenatí synovia, ich manželky, deti a vnúčatá. Každá domácnosť vo vnútri „familije“, ktorá obvykle zahŕňa tri generácie, sa nazýva „tséra“.
- Kumpánija – nejde bezpodmienečne o združenie rodinných členov, spája ich ekonomická potreba práce a snaha využiť určité územie.

Hübschmanová (1999, In: Budilová – Jakoubek, 2008, s. 42 – 43) sa zmieňuje okrem „familije“ aj o tzv. „fajte“. O týchto dvoch pojmoch následne uvádza, že „zatiaľ čo familija sa rozprestiera do šírky – má rozdiel na prvom mieste horizontálny – ďalší ústredný pojem fajta (rod) zdôrazňuje vertikálnu líniu: fajta pal o dad, fajta pal e daj: rod po otcovi, rod po matke“.

Poláková (2005) na základe výsledkov svojho výskumu poukazuje na zmeny v štruktúre vznikajúcich rómskych rodín, ktoré rozčleňuje do ôsmich typov podľa spolužitia príbuzných v domácnosti:

- Typ 1. – spoločná domácnosť tvorená rodičmi (t. j. matka, otec, resp. jeden z rodičov) a ich slobodné deti.
- Typ 2. – manželia a ich deti teda základná rodinná skladba a rodičia jedného z manželov. Rodiny bývajúce prevažne v rodičovskom dome, resp. byte.

- Typ 3. – spoločná domácnosť so slobodnými súrodencami manželov, väčšinou zo strany manželky.
- Typ 4. – rodiny, kde v spoločnej domácnosti žijú aj partneri vlastných detí.
- Typ 5. – rodiny, kde v spoločnej domácnosti žijú deti synov a dcér, teda vnučky a vnuci.
- Typ 6. – rodiny, kde žijú aj partneri vnukov, resp. vnučiek.
- Typ 7. – rodiny žijúce s inými príbuznými.
- Typ 8. – spoločnú domácnosť tvoria rodiny viacerých súrodencov.

1.3.5 Rómske dieťa v rómskej rodine

Ako sa zmieňujú viacerí autori Légiose (1995), Horváthová (2002), Portik (2003), Bakalář (2004), Schusterová a Uramová (2006) dieťa bolo v rómskej rodine odjakživa považované za základné hodnoty rodiny. Podľa rozličných výskumných zistení je pre rómsku rodinu príznačné rozsiahlejšie uplatňovanie bilogoicko – reprodukčnej funkcie. Z uvedených skutočností vyplýva, že rómska rodina je prevažne veľká, pričom táto charakteristika je trvalá a preukázateľná v rôzne starých výskumných údajoch. Môžeme teda povedať, že ide o silnú vnútroetnickú normu – „mať deti a mať ich veľa“. Čo potvrdzuje Šikrová (2004) podľa, ktorej celoeurópske výskumy dokazujú, že polovicu zo 7 až 8 miliónov Rómov na „Starom“ kontinente tvoria deti v školskom veku.

Portik (2003) tiež vidí paralelu medzi Indmi pre ktorých je šťastím ak sú obdarení množstvom detí čo korešponduje s vnímaním súčasného európskeho Róma, pre ktorého sú deti okamžitou radosťou a zaistením budúcnosti. Rómske dieťa je podľa Papeovej (2007) v prostredí rodiny objektom neustálej pozornosti. Rómske dieťa neustále niekto neustále nosí, niekto si s ním hrá, niekto na nich hovorí, spieva mu, alebo s ním tancuje. Tento spôsob je pre neho samozrejmy. Nikdy nie je samo a milované. Pričom dieťa z majoritného prostredia, musí napr. jesť v stanovených hodinách s ohľadom na správnu životosprávu, i keď nemá hlad. Taktiež musí ísť tam, kde mu rodičia „prikážu“. Kým rómske dieťa v rodine takéto obmedzenia v rodine nepozná. Vstáva, keď sa zobudí a ide spať, keď je ospalé. Nemusí hovoriť prosím a ďakujem, čo vplýva z faktu, že Rómovia prirodzene rozdávať, samozrejme pokiaľ, majú, samozrejme, čo rozdať. O túto formu pomoci a podpory sa jednoducho nemusí v prostredí rómskeho etnického spoločenstva prosiť. Každý je rád, keď môže niečo dať a neočakáva sa žiadna forma poďakovania. Rómske dieťa sa tým v kontexte rodiny učí samočinne, pozorovaním svojho okolia. Viacerí autori uvádzajú, že pre veľké rodiny vo

všeobecnosti platí jedna zo základných črt, ktorou je vysoká ekonomická náročnosť pri zabezpečovaní potrieb členov rodiny a domácnosti. Na druhej strane sa vo veľkých rodinách dôslednejšie dodržiava deľba práce medzi všetkými členmi rodiny, tým aj deťmi, čo vytvára priestor pre väčšiu samostatnosť, vedenie k zodpovednosti, k práci a kooperácii. Zároveň súrodenecké vzťahy a interakcie vo viacpočetných rómskych rodinách významným spôsobom nahrádzajú časť rodičovskej socializácie a slúžia ako priestor na osvojenie si veľkého množstva sociálnych zručností, ktoré sú prakticky ihneď aplikovateľné v iných sociálnych vzťahoch a skupinách. V rámci týchto rodín je kladený menší dôraz na individualizáciu, v dôsledku čoho prevažuje konformita. Rodičia majú z dôvodu veľkosti rodiny s deťmi menej blízky charakter (Schusterová – Uramová, 2006).

Žaková (1976, In: Horňák, 2005) uvádza nasledovné špecifiká výchovného vplyvu rómskej rodiny na dieťa:

- častejšie možno zaznamenať kolísanie medzi tvrdosťou vo výchove a medzi tolerovaním zlozvykov;
- túžba utiecť z domu nie je u rómskych detí prioritná, priznáva sa k nej asi tak tretina v porovnaní s nerómskymi, možný dôvod je pravdepodobne v ich väčšej voľnosti;
- u dvoch tretín rómskych detí prevláda názor, že ich otec je silný a statočný, ale zároveň ich polovica priznáva, že sa za neho niekedy hanbí (za to, čo robí, ale nie napr. za to, že bol vo väzení, naopak niekedy sa tým chvália),
- zatiaľ čo deti majority nikdy neuvádzajú, že sa hanbia za svoju matku, rómske deti to uvádzajú v jednej tretine prípadov, rodinná harmónia a závislosť na rodine sa nejaví taká silná, ako sa to vo všeobecnosti predpokladá,
- asi tri pätiny rómskych detí si myslia, že ostatné deti majú rodinný život šťastnejší, zdá sa im, že členovia rodiny sa nemajú medzi sebou dosť radi,
- strach z telesného trestu je u nich dvakrát vyšší ako u nerómskych detí,
- ak sú prerušené denné kontakty s deťmi (umiestnenie v detskom domove) prejavuje sa výrazné zľahostajnenie rodičov k dieťaťu.

Starostlivosť o deti v rodine má už i na základe Žakovou (1976, In: Horňák, 2005) uvádzaných špecifik kvalitatívne iný charakter. Ten však v prvom rade podmieňuje počet detí. Systém domácich prác je tým pádom náročnejší a mnohé z povinností súvisiacich s opaterou i dozorom nad mladšími deťmi sa veľmi skoro presúvajú na mladších súrodencov, predovšetkým dievčatá. Čo v konečnom dôsledku znižuje úroveň pripravenosti na vyučovanie,

nezostáva čas na doplnkové vzdelávanie, ale aj hry, šport a oddych. Výchovné pôsobenie rodičov je skôr postavené na jednoznačných pokynoch a rýchlo pôsobiacich trestoch, než na pomalom vysvetľovaní. Pričom takmer vôbec nie sú v rodinnej výchove aplikované kognitívne rozvíjajúce aktivity. Samozrejme tieto špecifické znaky sa netýkajú konštantne každej rómskej rodiny (Schusterová – Uramová, 2006).

Horváthová (2002) potvrdzuje postoj Schusterovej a Uramovej, keď sa zmiňuje, že deti sa učili všetkému potrebnému tým, že sa zúčastňovali na celodenných aktivitách dospelých. Od útleho veku sa museli podieľať na zabezpečovaní potravy a ďalších sebazáchovných aktivitách. Súčasťou sveta dospelých, ktorého sa deti taktiež mohli zúčastňovať bolo taktiež rozprávanie rozličných príbehov zo života s prvkami mýtickej symboliky, nadsázky i reality. Jedná sa predovšetkým o slovesný útvar, ktorý sme už uvádzali „paramisa“ – rozprávky. Čo svedčí o fakte, že rómske deti sa učili už v minulosti počúvaním – orálne. Rozprávky a príhody rozprávané staršími boli v rómskych rodinách prostriedkom oboznamovania sa so životnými skúsenosťami a múdrosťami dospelých a predovšetkým absorbovať a pochopiť etické normy skupiny. Námetom týchto príbehov a rozprávok nebýva tak často ako u iných národov honba za pokladmi a princeznami, zameriavajú sa skôr na únik pred zlom a ochrana vlastného života s pomocou vlastnej chytrosti a preľiakanosti.

1.4 SKUPINOVÁ IDENTITA A ETNICKO-KULTÚRNA IDENTITA

„Niektorí Rómovia na Slovensku sa nehlásia k rómskej národnosti práve z dôvodu, že sa nedokážu stotožniť s negatívnou ekonomicko – sociálnou situáciou Rómov najmä v segregovaných, separovaných a koncentrovaných rómskych osadách a lokalitách. So skutočnosťou, aký život tam prebieha” (Lehoczká, 2005, s. 104).

„V súvislosti s Rómami sa azda najčastejšie stretávame s ich označením ako špecifickej kultúry, resp. kultúrnej skupiny v zmysle antropologického pojmu kultúra, ktoré preferuje súčasná sociológia, ale i psychológia, archeológia a ekológia a i.“ (Luptáková, 2004, s.122-123).

Rómske dieťa ako z uvedeného pojmu vyplýva, pochádza z veľmi špecifickej minoritnej kultúrnej skupiny, ktorá je svojim počínaním a životným štýlom odlišná od majoritných skupín. Preto sa Rómovia stali predmetom záujmu a skúmania mnohých odborníkov. Tí sa vo svojich charakteristikách zaoberajú najmä opisom základných špecifických črt Rómov, medzi ktoré patria napríklad temperament, umelecké sklony a podobne. „Azda najvýraznejšou črtou, ktorá je typická pre všetkých Rómov, je fixácia na

svoju rodinu a blízkých. Keďže v ich kultúre je zakorenené kočovníctvo a migrácia z miesta na miesto, je logické, že sa neupínajú na dom či krajinu v ktorej žijú, ale vytvárajú si silné väzby s ľuďmi, ktorí tvoria blízke okolie“ (Luptáková, 2004, s.123).

Jedná sa teda o skupinu, ktorá nepôsobí homogénne, no má spoločné znaky, ktoré sú pre Rómov charakteristické. Jedná sa o hodnoty preferované v ich špecifickom životnom štýle, špecifický postoj k práci, rodine, vzdelaniu, kultúrnym hodnotám (hudba), a pod. Taktiež ich spája ich spoločná história, vývoj, jazyk a pod. Rómovia prejavujú svoju potrebu skupinovej spolupatričnosti najmä tým, že sa „každodenne kontaktujú, vzájomne na seba pôsobia, komunikujú, vytvárajú svoj vlastný významový a symbolický svet, vytvárajú jazyk, ktorým týmto svet pomenúvajú, zúčastňujú sa rovnakých rituálov a ceremónií, ktorými potvrdzujú svoje členstvo v spoločenstve, vytvárajú spoločné postoje, podobne hodnotia vonkajší svet, svoju minulosť a pod.“ (Uherek, 2002, s.272).

Esencialistický pohľad na povahu identity

Zatiaľ čo niektorí sociálni vedci sa prikláňajú k myšlienke, že identity sú dané a nemenné, iní ich skôr vidia ako konštrukty, ktoré sa prispôbujú rôznym situáciám. O týchto charakteristikách identity pojednáva esencialistický a kontextuálny prístup. Esencialistický pohľad na povahu identity zdôrazňuje jej danosť alebo dedičnosť (Geertz, 1994). Stojí na predpokladoch, že :

- (1) identitu majú všetci ľudia, alebo ju aspoň hľadajú;
- (2) identitu majú všetky skupiny (minimálne všetky etnické, rasové a národné skupiny);
- (3) identitu majú jednotlivci a skupiny bez toho, aby si to uvedomovali a ak majú pocit, že to tak nie je, potrebujú ju len objaviť; a
- (4) kolektívna identita je definovaná silnou skupinovou súdržnosťou, homogenitou a vymedzením voči iným skupinám prostredníctvom jasných skupinových hraníc (Brubaker a Cooper, 2000).

Na druhú stranu kontextuálny prístup považuje identitu za situačne definovanú. Tá je chápaná ako reakcia buď na požiadavky situácie, v ktorej sa človek práve nachádza, alebo ako reakcia na sociálne tlaky vlastnej alebo cudzej skupiny (Berecká a Plichtová, 1998). Je teda považovaná za meniteľnú. Esencialistický a kontextuálny prístup sa skúmajú najmä v prípade národnej a etnickej identity (Kouřilová, 2011). Väčšina vedcov sociálnej psychológie, ktorí skúmajú národnú identitu, sa v súčasnosti prikláňa k ponímaniu identity na základe kontextuálneho prístupu (napr. Riketta, 2002; Rutland a Cinnirella, 2000). Rómovia sú pritom vnímaní ako sociálna kategória, ktorá má určité pripísané a nemenné vlastnosti. To, ako je

identita ovplyvňovaná kontextom a ako sa konštruuje na základe členstva v skupine, popisuje aj teória sociálnej identity a teória sebakategorizácie (Onorato a Turner, 2004).

Kognitívny prístup

Sociálna kategorizácia funguje na rovnakom princípe ako spracovanie podnetov z okolia. Všetky naše vnemy súvisiace so spracovávaním seba, iných ľudí, ale aj medziľudských vzťahov zaraďujeme pre zjednodušenie do skupín. Nielen že sa tým zjednodušuje naše spracovávanie vnemov a vzťahov medzi nimi, ale na príslušnosti ku kategóriám zakladáme aj naše očakávania od seba a od iných ľudí. To následne ovplyvňuje našu sociálnu interakciu (Tajfel, 1979). Ak napríklad vo svojej mysli člen etnickej majority kategorizuje určitého človeka ako „Róma“ a seba do tejto kategórie nezahrňa, bude od tohto Róma očakávať postoje, myšlienky a správanie, ktoré pokladá za typické pre Rómov. Na základe týchto predpokladov sa bude tiež určitým spôsobom k tomuto človeku správať. Pomocou sociálnej kategorizácie takýmto spôsobom rozdeľujeme ľudí na tých, ktorí patria do našej členskej skupiny a tých, ktorí sú členmi iných skupín. Podľa Tajfela a Wilkesa (1963) rozlíšenie medzi členskou skupinou a nečlenskou skupinou vzniká na úrovni vnímania, pri ktorom jednotlivec vníma rozdiely medzi 5 vlastnou a cudzou skupinou a snaží sa ich vo svojom vnímaní ešte zvýrazniť. Na rozdiel od toho, rozdiely v rámci vlastnej skupiny vníma ako takmer zanedbateľné a zameriava sa vo svojom vnímaní najmä na podobnosť jednotlivcov (Turner, 1982; Tajfel a Wilkes, 1963). Táto tendencia je o to silnejšia, o čo dôležitejšie je vymedziť sa v určitej chvíli alebo kontexte voči nečlenskej skupine. K takýmto javom dochádza najmä v prípade medziskupinových konfliktov (LeVine a Campbell, 1972), ktoré často vidíme aj medzi rómskou etnickou menšinou a slovenskou etnickou väčšinou.

Diskurzívny prístup

Diskurzívny prístup vznikol ako odpoveď na kritiku kognitívneho prístupu. Billig (1995, 1996) vo svojich prácach argumentuje, že sociálne kategórie nie sú len produktom nášho vnímania a nepredstavujú skutočné vzťahy. Podľa týchto vedcov sú tieto kategórie utvárané diskurzívne, teda v komunikácii a pomocou jazyka. Jazyk v ich ponímaní nie je len súborom slov a vyjadrení obsahujúcich určité kategórie, ktoré z neho vieme vyabstrahovať. Je aj nástrojom, ktorý tieto kategórie formuje a utvára (Potter a Wetherell, 1987). Obsah sociálnych kategórií je tak podľa nich vyjednávaný (Reicher, 2004). Títo vedci veria, že sociálne kategórie sú používané strategicky. Ich cieľom nie je popísať súčasný stav vzťahov, ale naznačiť, ako by tieto vzťahy mali vyzeráť v budúcnosti (Hopkins a Kahani-Hopkins,

2004). Sociálne kategórie a identity tak vytvárajú očakávania určitého správania a obsahujú určitú víziu toho, ktorým smerom by sa súčasné sociálne vzťahy mali uberať. Prístup k tvorbe sociálnych kategórií na základe používania jazyka popísal už Allport v roku 1954. Diferenciácia skupín sa podľa neho deje na úrovni verbálneho označenia členov a nečlenov skupiny. Zatiaľ čo členská skupina je podľa neho súbor osôb, ktorého členovia používajú na označenie seba a svojich spolučlenov slovo „my“, nečlenské skupiny sú potom všetky tie, ktoré jednotlivec označí ako „oni“.

1.4.1 Postoje majority k Romom na základe kategorizácie

Predmetom sociálnej kategorizácie sú aj tak veľké zoskupenia, ako etnické skupiny či národy. Sebakategorizácia a identita človeka určujú, akých ľudí s akými charakteristikami je jednotlivec ochotný zahrnúť do svojej kategórie, prípadne akým spôsobom sa vyhraňuje voči tým, ktorých nevníma ako členov vlastnej skupiny. Identity sú tak konštrukty, ktoré súvisia aj s mocenskými pozíciami a záujmami (Tajfel a Turner, 1986).

O tom, ako členovia etnickej majority vnímajú svoju členskú skupinu, prípadne nečlenskú skupinu minorít, hovoria ich sociálne reprezentácie. Sú to zdieľané presvedčenia členov skupiny, ktoré majú o určitých objektoch a javoch. Tieto sociálne reprezentácie sa formujú v sociálnej interakcii (Moscovici, 1984). Sociálne reprezentácie sú teda naše presvedčenia o niečom alebo o niekom a nesú špecifický pohľad na svet, ktorý sa utvára v skupine prostredníctvom komunikácie (Moscovici a Marková, 1998). Sociálne reprezentácie ilustrujú, na základe akých presvedčení sa ľudia identifikujú so svojou členskou skupinou a naopak, ktoré presvedčenia o členskej a nečlenskej skupine im pomáhajú sa voči iným skupinám vymedziť. Sú teda impulzmi ovplyvňujúcimi skupinovú identitu, ktorá zas spätne ovplyvňuje sociálne reprezentácie. Členstvo v určitej skupine totiž nutne vplýva na to, s akými skupinovými presvedčeniami človek prichádza do kontaktu, ktoré reprezentácie prijme, ako ich bude používať a do akej miery to ovplyvní jeho správanie (Brewer, 2001).

Sociálne reprezentácie tiež predchádzajú skupinovej kategorizácii, ktorá následne ovplyvňuje medziskupinové správanie a teda aj prípadnú diskrimináciu, ktorú môžeme pozorovať v prípade slovenskej etnickej majority a rómskej minority. Predsudky ústiace do diskriminácie sú totiž založené na rôznych sociálnych reprezentáciách, ktoré sa slovenskej etnickej majorite spájajú s jej členskou skupinou a nečlenskou, rómskou skupinou. Majoritná spoločnosť sa pritom na Rómov nepozera ako na rovnocenných spoluobčanov Slovenska, ale vytvára hranice medzi skupinou „Slovákov“ a skupinou Rómov. Takéto vylúčenie Rómov

zo spoločnej sociálnej reprezentácie „Slovákov“ má za následok netoleranciu, nenávisť, ale aj násilie (porov. Moscovici, 1984).

Momentálne najvplyvnejšou teóriou, skúmajúcou sociálne reprezentácie je Model obsahu stereotypov. Spoločenské skupiny popisuje v dvoch dimenziách a to v srdečnosti, podľa ktorej vníma nečlenskú skupinu buď pozitívne (ako priateľa), alebo negatívne (ako nepriateľa) a v schopnosti, cez ktorú členská skupina sleduje schopnosť nečlenskej skupiny dosiahnuť to, čo si zaumieni (Cuddy, Fiske a Glick, 2007).

Kombináciou týchto dvoch dimenzií vznikajú štyri možné hodnotenia nečlenských skupín. Keďže Rómov nevnímame srdečne ani kompetentne, obidve tieto dimenzie sú v ich prípade nízke, čo sa spája s typickou emóciou, ktorou je opovrhnutie. Táto emócia sa následne prenáša aj do nášho správania, pre ktoré je typické aktívne škodenie Rómom a ich diskriminácia. 9 Tak ako Model obsahu stereotypov, aj Teória obrazov predstavuje dimenzie, ktoré špecifikujú medziskupinové vzťahy.

Táto teória vznikla ako nástroj na vysvetlenie stereotypov medzi rôznymi národnými skupinami. Medzi etnickými skupinami sa používa len zriedka, avšak na skúmanie reprezentácií Rómov ho v slovenskom kontexte použila Láštiová a Andraščíková (2016).

Výskumníčky zistili, že u Rómov prevláda obraz závislého. Znamená to, že rómska populácia je vnímaná ako skupina s nižšou mocou, nižším kultúrnym statusom a s cieľmi, ktoré nie sú kompatibilné s cieľmi etnickej majority. Emócie, ktoré sa spájajú s takýmto obrazom nečlenskej skupiny sú znechutenie, pohrdanie, alebo ľútosť. Tieto emócie následne ovplyvňujú správanie. Keďže je rómska skupina v porovnaní s členskou skupinou vnímaná ako slabšia, vytvára sa tým priestor pre paternalizmus a zneužitie minoritnej skupiny. Stephanovci (Stephan a Stephan, 2000) vo svojej Integrovannej teórii hrozby popisujú aspekty, ktoré u členov členskej skupiny spúšťajú vnímanie hrozby zo strany nečlenskej skupiny. Skupinová hrozba môže byť pritom buď realistická alebo symbolická. Realistická hrozba zahŕňa strach z ohrozenia moci, zdrojov a všeobecného blaha členskej skupiny. Symbolická hrozba sa týka ohrozenia náboženstva, hodnôt, systému presvedčení, ideológie, filozofie, morálky a svetonázoru členskej skupiny. Výskumy, ktoré skúmajú vzťah európskych majoritných skupín k rómskym minoritám poukazujú na to, že majoritná skupina pociťuje zo strany Rómov realistickú hrozbu (Mušínska, Škobla, Hurre, Matlovičová a Kling, 2014; Láštiová a Andraščíková, 2016).

Táto realistická hrozba predstavuje najmä boj o zdroje, konkrétne finančnú podporu štátu. Tá je pridelená tak marginalizovaným rómskym komunitám ako aj dôchodcom, matkám na materskej, či hendikepovaným členom etnickej majority. Tým, že štát podporuje

aj Rómov, členovia majority dostávajú menší príspevok, aký by dostali, keby štát Rómov nepodporoval. Ohrozene sa cítia aj členovia majority, ktorí bývajú v oblastiach, kde je nedostatok pracovných miest, o ktoré a musia „bojovať“ aj s členmi rómskej minority (Mušinka et al., 2014).

Ak členská skupina vníma nečlenskú skupinu ako ohrozujúcu, výsledkom je vylúčenie členov nečlenskej skupiny z ich morálneho záujmu. O ľahostajnosti k členom nečlenskej skupiny hovorí Teória morálneho vylúčenia. Ak sa človek nedokáže identifikovať s nečlenskou skupinou, stáva sa ľahostajným voči jej členom a má pocit, že voči nim nemá žiadne morálne záväzky (Lima-Nunes, Pereira a Correia, 2013; Olson, Cheung, Conway, Hutchison a Hafer, 2011).

Hadarics a Kende (2018) vo svojej štúdií spomínajú dva faktory, ktoré ovplyvňujú morálne vnímanie členskej skupiny a jej vnímanú 10 zodpovednosť voči nečlenským skupinám. Prvý faktor ukazuje, že ľudia sa správajú na základe ich morálnej intuície, ktorú pociťujú k iným ľuďom. Jednajú podľa toho, či vyhodnotia určité správanie za morálne správne alebo nesprávne v danej situácii pri danej skupine (napr. Graham et al., 2013; Janoff-Bulman a Carnes, 2013). Druhý faktor poukazuje na to, že morálne správanie závisí aj od individuálneho definovania svojej morálnej komunity. Ľudia, ktorí sú vyčlenení z tejto morálnej komunity, nie sú považovaní za hodných mojej morálnej zodpovednosti (napr. Crimston, Bain, Hornsey a Bastian, 2016; Passini a Morselli, 2017).

Teória morálneho vylúčenia tak funguje na princípe, že naše morálne hodnoty a úvahy sa vzťahujú len na tých, ktorí sú v našej morálnej komunite (Passini a Morselli, 2017).

Ľudia nepociťujú morálnu zodpovednosť ku všetkým ľuďom rovnako. Máme pocit, že tí, ktorí patria do našej morálnej skupiny si zaslúžia spravodlivé zaobchádzanie, podporu či pomoc. Naopak pri ľuďoch, ktorí do našej morálnej komunity nepatria, nepociťujeme morálnu zodpovednosť a môže sa s nimi podľa nás zaobchádzať nespravodlivo (; Opatow, 1990;). Morálne vylúčenie zahŕňa aj situácie, kedy máme pocit, že niekto si nemorálne zaobchádzanie zaslúži. Mnoho ľudí v majoritnej spoločnosti má pocit, že Rómovia si ich pomoc nezaslúžia. Keď je totiž Rómom pomoc ponúknutá, ako napríklad vo forme sociálnych bytov, nevyužijú ju k tomu, aby sa im životná úroveň zvýšila, ale byty práve naopak zničia. Kvôli takémuto diskurzu „Rómov ako ničiteľov“ a „Rómov, ktorí sa nesnažia“ ich členovia etnickej majority vylúčili zo svojej morálnej skupiny a kritizujú akúkoľvek pomoc Rómom, ktorú im ponúka štát. Druhým dôvodom však je aj skutočnosť, že etnická majorita sa cíti Rómami ohrozená. Ohrozenie vníma v obmedzených finančných zdrojoch štátu, ktoré sú

prerozdelené medzi znevýhodnených občanov Slovenska (napr. dôchodcov, matky na materskej, hendikepovaných ľudí). Poberaním sociálnych dávok tak Rómovia „uberajú“ z týchto obmedzených zdrojov a členom etnickej majority sa tak dostáva menšej finančnej podpory (porov. Kende et al., 2017a).

Sociálne reprezentácie Rómov sú podobné v mnohých európskych krajinách. Sú tak rozšírené, že aj ľudia, ktorí nikdy nemali s Rómami bližší osobný kontakt, dokážu do detailov popísať, akí Rómovia sú, ako vyzerajú a ako sa správajú (Dost! Dosta!..., 2008). Najrozšírenejšie reprezentácie sú tie, ktoré popisujú Rómov v negatívnom svetle. Dôsledkom takýchto reprezentácií je potom podriadená sociálna pozícia Rómov, ktorí vo väčšine štátov Európy musia čeliť diskriminácii a rasizmu (Csepeli a Simon, 2004; Van Baar, 2012).

Väčšina vedcov rozdeľuje sociálne reprezentácie, týkajúce sa Rómov, na reprezentácie negatívne a pozitívne (tiež nazývané kultúrne, či romantizujúce reprezentácie) (Kende et al., 2017a; Orosz et al., 2018; Villano et al., 2017).

Obraz Róma (a jeho ekvivalenty v iných jazykoch) dnes predstavuje človeka, ktorý vedie osobitý spôsob života, často strieda miesta pobytu alebo žije mimo hraníc zákona. Uvedený fiktívny obraz má svoj pôvod v idealizovaní rómskeho obyvateľstva západnej Európy počas obdobia priemyselnej revolúcie, keď v literatúre boli symbolom dávneho, idylického, s pôdou spätého spôsobu života. Vznik tohto obrazu súvisel s európskou myšlienkou „vznešeného divocha“, s uvedomením si, že uprostred civilizácie žijú pohania, ktorí zúfalo potrebujú spasiť svoju dušu v kresťanstve (Hancock, 2005). Rómovia ako špecifická kultúrna menšina sú z hľadiska legislatívy považovaní za národnostnú, jazykovú a rasovú menšinu. Jedná sa o nasledovné definovanie uvedených pojmov: - Národnostná menšina (pojmy národnostná menšina a etnická skupina sú z právneho hľadiska synonymické). Národnosť je obvykle chápaná ako príslušnosť k národu alebo etniku. Keďže sa na Slovensku k rómskej národnosti stále hlási isté percento obyvateľov, je táto skupina populácie klasifikovaná ako národnostná menšina; - Jazyková menšina- v zmysle uznesenia vlády č. 153/1991 sa rómsky jazyk stal menšinovým jazykom a tým sa stali Rómovia i jazykovou menšinou.

Rasová menšina – napriek tomu, že z biologického a fyzicko-antropologického hľadiska sa Rómovia nepovažujú za osobitú rasu, po legislatívnej stránke stoja pod ochranou trestného práva. Pri každom útoku na rómskeho občana sa vyšetruje i prítomnosť rasového motívu páchatel'a a preukázaný čin sa označuje ako prejav rasizmu (Luptáková, 2004, s.132).

Rómov môžeme podľa uvedeného považovať za menšinu resp. subkultúru, ktorá je odlišná od majoritnej kultúry svojou príslušnosťou k etniku, jazykom ako aj rasovou príslušnosťou.

Jazykové osobitosti rómskej kultúry môžeme považovať aj za určitú bariéru v rámci vzdelávania rómskych detí. Tejto problematike sa však budeme venovať v ďalších podkapitolách našej práce.

„Rómovia teda tvoria špecifickú subkultúru, ktorá spolunažíva s ďalšími subkultúrami v spoločnom kultúrnom priestore. Spolužitie prináša so sebou množstvo interakcií, ktoré ovplyvňujú všetky zúčastnené strany. Ide o dôsledky akulturačných procesov“ (Luptáková, 2004, s.126).

Interakcie, ktoré vznikajú medzi jednotlivými subkultúrami, a teda napr. medzi Rómami a inou kultúrou môžu mať pozitívny, ale aj negatívny charakter. To často vyplýva najmä z rozličných životných štýlov, preferovaných hodnôt a pod. Ide o pomerne veľké rozdiely vo vnímaní spoločnosti, jej noriem, hodnôt ako aj požiadaviek na jednotlivca žijúceho v danej krajine, v ktorej sa jednotlivé subkultúry nachádzajú. To môže viesť k vytvoreniu nevhodného, resp. znevýhodneného prostredia, v ktorej potom daná subkultúra žije.

1.4.2 Negatívne sociálne reprezentácie Rómov

Sociálne reprezentácie Rómov sa v rámci jednotlivých európskych štátov veľmi nelíšia. V Brazílii vidí etnická väčšina Rómov ako divokých, špinavých a primitívov. Sú tiež vnímaní ako kriminálni, nositelia parazitov, prípadne iných chorôb (Carvalho, Lima, Faro a Silva, 2012; Mendes, 2000; Silva a Silva, 2002). Sociálne reprezentácie Talianov zahŕňajú názor, že Rómovia sú zapojení do kriminálnych aktivít, nerešpektujú náboženstvo majority, ale rozvíjajú svoje magické sily. Sú primitívni, čo sa prejavuje v ich promiskuitnom životnom štýle, tanci a v unášaní detí (Woodcock, 2010). Chulvi a Pérez (2003) zistili, že vlastnosti, ktoré participanti pripisovali Rómom, boli vlastnosti, ktoré nepovažujeme za typicky ľudské charakteristiky. Boli popisovaní ako antisociálni nomádi, ktorí majú pochybnú morálku a preferujú izoláciu od ľudského druhu. Sociálne reprezentácie Rómov u maďarskej majority skúmal Orosz et al. (2018).

Autori sa snažili rozdeliť negatívne reprezentácie Rómov na špecifické podkategórie. Reprezentácie, ktoré zozbierali, popisovali Rómov ako kriminálnikov a lenivých, ako agresívnych, hlučných či nemajúcich dostatočnú osobnú hygienu. Pod kategóriu ohrozenia Orosz et al. zahŕňa socioekonomické, demografické reprezentácie a fyzické útoky. Za dehumanizujúce sociálne reprezentácie považuje také, ktoré označujú Rómov ako primitívnych a živočíšnych, ako barbarov a výroky, ktoré popisujú Rómov ako neľudské bytosti. Ďalšie kategórie zahŕňali výroky explicitnej diskriminácie Rómov, odlišnosť kultúrnych hodnôt a problémy s adaptáciou v spoločnosti.

Villano et al. (2017) dodáva, že v prípade Rómov naše predstavy zobrazujú rozčúlených, pasívnych, neatraktívnych a zlých ľudí. Tieto vlastnosti im pripisujeme ako ich prirodzené črty. Sociálne reprezentácie, ktoré majú Slováci o Rómoch, sa od reprezentácií v iných štátoch veľmi nelíšia. Na Rómov sa pozeráme s opovrhnutím kvôli ich odlišnému spôsobu života a kultúrnym rozdielom. Všeobecný názor slovenskej majority je, že Rómovia sa nechcú alebo nevedia adaptovať na naše sociálne štandardy. Táto sociálna reprezentácia inakosti Rómov spôsobuje sociálnu priepasť medzi slovenskou majoritou a rómskou minoritou (Vašečka, 2000).

Negatívne sociálne reprezentácie Rómov u slovenskej majority pretrvávajú desaťročia. Vašečka (2000) vo svojej štúdií spomína výskum verejnej mienky z roku 1995, v ktorom participanti charakterizovali rómskych občanov aj na základe pozitívnych vlastností, no negatívne boli spomínané častejšie a vyjadrené s väčšou istotou. Opísali ich ako kriminálne náchylných, strániacich sa práce, ako ľudí, ktorí majú problém z hygienou, alkoholom, a ktorí sú hluční a prefíkaní. Až 84% respondentov sa vyjadrilo, že sa im nepáči, že Rómovia zneužívajú sociálne dávky a 89% zdôvodňovalo svoj odstup od Rómov kvôli ich kriminalite. Novší výskum sociálnych reprezentácií Rómov a utečencov na Slovensku urobila Lášticová a Andraščíková (2016).

Vo svojej štúdií predstavujú rôzne kategórie sociálnych reprezentácií, konkrétne: životné podmienky/odpor, závislosť na štáte, kategorizáciu/nálepkovanie, stereotypne negatívne atribúty a správanie, vzťahy etnickej majority k Rómom a kultúru.

1.4.3 Pozitívne sociálne reprezentácie Rómov

Aj keď sú sociálne reprezentácie Rómov z veľkej prevahy negatívne, ľudia túto minoritu vidia tiež cez romantizované, pozitívne stereotypy (Villano et al., 2017). Orosz et al. (2018) vo svojej štúdií zoradili pozitívne reprezentácie Rómov do kategórií: jednoznačne pozitívne vlastnosti, kultúrne uznanie, orientácia na rodinu a uznanie úsilia. Ďalšie kategórie zahŕňali heterogénnosť, humanizáciu, vonkajšie príčiny životných okolností a súdržnosť. Podľa niektorých odborníkov (napr. Villano et al., 2017; Puskás-Bajkó, 2014) sú však pozitívne reprezentácie, napriek ich pozitívnej podobe, len lesklejšou stranou tej istej mince rómskej marginalizácie.

Pozitívne reprezentácie ako nástroj vylúčenia sa môžu zdať irelevantné, ale v skutočnosti môžu viesť k predsudkom a rasovému labelingu. Aj zdanlivo pozitívne reprezentácie môžu spúšťať predsudky, diskrimináciu a dehumanizáciu skupiny (Haslam a Loughnan, 2014). Tieto pozitívne romantizované sociálne reprezentácie popisujú Rómov ako

rodených umelcov, hudobníkov alebo tanečníkov; ako ľudí slobodných, šťastných, bezstarostných a spontánnych; ako ľudí prežívajúcich silné emócie a vášnivo milujúcich; ako ľudí spirituálnych, prípadne spojených s mágiou, alebo ako ľudí prírody - „deti vetra“ (napr. Villano et al., 2017; Pivetti et al., 2017; Kende et al., 2017a). Takýto romantický obraz vykresľuje rómsku slobodu a kočovný život, aby tak zdôraznil kultúrny rozdiel rómskej skupiny a majoritnej spoločnosti (Villano et al., 2017). Vnímaná kultúrna odlišnosť ďalej často slúži ako ospravedlnenie marginalizácie Rómov (Sigona, 2005). Nicolae (2007) vníma takéto sociálne reprezentácie Rómov ako dehumanizujúce. Pripisovanie romantických prívlastkov minorite totiž ďalej spôsobuje, že majorita ju vníma ako subhumánnu skupinu, ktorá má bližšie k zvieracej ríši ako k tej ľudskej.

Nicolae (2007) túto tému ďalej komentuje slovami: „Aj tie vzácne prípady, kedy sú Rómovia zobrazení zdanlivo sympaticky predsa zobrazujú Rómov ako nie úplne ľudských. [...] Rómovia sú v najlepšom prípade opísaní ako nezávislí od konvencií, bezstarostní, šťastní a prirodzene pôvabní. Všetky tieto charakteristiky sa často používajú na opis zvierat“ (porov. Villano et al., 2017, s. 30).

Puskás-Bajkó (2014) k tomu dodáva, že podobné popisy odkazujú na fakt, že Rómovia sú len ťažko civilizovateľní, čím opäť narážajú na ich neľudskosť a dehumanizáciu (Haslam a Loughnan, 2014). Kay, Day, Zanna a Nussbaum (2013) tieto interpretácie vo svojej štúdií podporujú. Tvrdia, že pozitívne reprezentácie pôsobia zničujúco na minoritnú rovnoprávnosť. Vysvetľujú to tým, že keďže pozitívne stereotypy vyznievajú pozitívne, málokedy sa na nich pozeráme skepticky. Pritom však ovplyvňujú naše vnímanie minority. Podľa teórie ospravedlňovania systému (System justification theory) (Jost a Banaji, 1994; Jost, Banaji a Nosek, 2004) takéto reprezentácie ospravedlňujú a racionalizujú nerovnosť ľudí alebo skupín a tým ideologicky podporujú súčasný sociálny systém. Findor (2011) sa pridáva k tejto teórii s vyjadrením, že reprezentácie, ktoré sa odvolávajú na prírodu, majú „značný legitimačný a argumentačný potenciál“ (s. 67). Druhým dôsledkom romantických reprezentácií je, že spúšťajú negatívne stereotypy (Kay et al., 2013).

1.4.4 Socálno psychologické mechanizmy vyčleňovania nečlenskej skupiny

V obidvoch druhoch sociálnych reprezentácií, či už negatívnych alebo pozitívnych, sa nájdú charakteristiky Rómov, na základe ktorých ich majorita vyčleňuje zo svojej členskej skupiny. Či už ide o vyššiu rómsku kriminalitu (negatívna reprezentácia), alebo o ich slobodný spôsob života a prepojenosť na prírodu (pozitívna reprezentácia), obidve tieto

reprezentácie poukazujú na neschopnosť Rómov fungovať v civilizovanom svete, teda na ich asociálnosť (Marinero, 2009).

Zatiaľ čo sociálnosť a schopnosť fungovať v spoločnosti je vlastnosť ľudská, asociálne sa správajú len zvieratá. Označenie Rómov za asociálnych ich preto automaticky zaraďuje do ríše zvierat. Takéto vylúčenie Rómov z ľudskej rasy spôsobuje, že už nepovažujeme za nemorálne správať sa k nim ako k zvieratám (Tileag, 2006).

Proces, v ktorom členovia majority vylúčia minoritnú skupinu z ľudskej kategórie a preradia ju do kategórie zvierat, sa volá ontologizácia (Perez, Moscovici a Chulvi, 2007).

Za týmto pojmom sa zoskupujú popisy Rómov ako divokých, hlučných a špinavých bytostí, ktoré reagujú inštinktívne a primitívne (Marcu a Chrysochoou, 2005).

Sociálne reprezentácie, ktoré pripisujú Rómom zvieracie vlastnosti, zachytili vo svojej štúdií aj Kteily, Bruneau, Waytz a Cotterill (2015), ktorí na reprezentatívnej vzorke v Maďarsku zistili, že až 60% respondentov si myslí, že Rómovia sú menej vyvinutí a civilizovaní ako väčšinová maďarská spoločnosť. Šesťdesiat percent respondentov povedalo, že sklon ku kriminalite majú Rómovia v krvi (Bernát, Juhász, Krekó a Molnár, 2013). Keď máme názor, že určité vlastnosti sú biologicky podmienené („majú to v krvi“, „takí sa už narodili“, „oni takí sú“, „majú to v génoch“), robíme rozsudky o danom človeku alebo sociálnej skupine bez toho, aby sme im dali šancu presvedčiť nás o opaku. Somatizácia, čiže stelesňovanie, sa prejavuje tým, že správanie jednotlivcov alebo skupín sa vysvetľuje ich telesnosťou a nie sociálno-spoločenským kontextom (Hrabovský, 2016). Určité správanie tak dostáva svoju telesnú alebo fyzickú podobu a považuje sa za nemenné (Hund, 1999). Takto „stelesnená“ je rómska chudoba, „necivilizovanosť, neprispôsobivosť či kriminalita“, ale aj „lenivosť“ či „nízke IQ“. Tieto vlastnosti sa často prisudzujú ich krvi, génom, vrozenosti, kultúre alebo rase. Sú vnímané ako biologická danosť Rómov. Keď za stelesnenú považujeme asociálnosť, stáva sa neodmysliteľnou súčasťou rómskej identity a ďalej ovplyvňuje správanie majority. Ak je totiž asociálnosť v Rómoch zakorenená biologicky, rómsku situáciu nemožno zmeniť a nepomôžu jej žiadne spoločenské riešenia akými sú vzdelanie, výchova, podpora, alebo afirmatívna akcia. Somatizované problémy sú totiž vnímané ako neodlúčiteľné od samotných ľudí. Keďže Rómovia sú „neschopní sa sociálne prispôbiť“ a ich asociálne vlastnosti sú „vrozené“, je podľa etnickej majority zbytočné sa o nich ďalej starať.

Somatizácia spoločnosti tak podľa Hunda (1999) vedie k masívnej diskriminácii, pričom „asociálna skupina je vykreslená v podobe cudzieho telesa v rámci spoločnosti, na ktoré už nemajú byť používané sociálne a finančné zdroje, ale má sa smerovať k jej

vylúčeniu“ (s. 92–93).³ So somatizáciou sa spája aj pojem anticiganizmus. Je to forma rasizmu zameraná špecificky proti Rómom.

Hund (1999) ho popisuje ako proces, v ktorom je spoločenská pozícia somatizovaná výlučne pre skupinu, ktorá je označovaná ako „Cigáni“. Takýto postoj k Rómom potom slúži na to, aby ospravedlňoval vylučujúce alebo násilné konanie voči tejto skupine. Na základe určitých črt a vlastností, ktoré sú vnímané ako špecifické pre rómsku minoritu, ich členovia nečlenskej skupiny vnímajú ako menejcenných.

Základom anticiganizmu je fakt, že negatívny obraz Róma, skladajúci sa zo stereotypov ako „kriminalita, deti, hygiena, poverčivosť, primitívnosť, kmeňové príbuzenstvo, osady, kočovníci“, (Winckel, 2002, s. 148) je somatizovaný výlučne pre rómsku populáciu. Ak by niektoré z týchto charakteristík sedeli na člena majority, neboli by uňho somatizované tak, ako tomu je v prípade Rómov. Situácia, v ktorej by sa ocitol Neróm by nebola pripisovaná jeho biologickosti, ale kontextu, ktorý mu znemožnil fungovať v spoločnosti tak, ako ostatným členom etnickej majority.

Dôsledkom somatizácie a anticiganizmu je diskriminácia Rómov (Marcu a Chryssochoou, 2005). Najčastejšie somatizovaným správaním u Rómov je asociálnosť, teda neschopnosť budovať a tvoriť spoločnosť a civilizáciu a začleniť sa do majoritnej spoločnosti (Hund, 1999). Obvinenia z neprispôsobivosti a asociálnosti sú závažné. Práve asociálnosť bola myšlienkou, na ktorej nacisti postavili svoju kategorizáciu Rómov ako tých, ktorí ohrozujú spoločnosť (Arad, 2006). Spojenie asociálnosti s biologickosťou ústi do rasizmu.

1.5 PREDISUDKY A DISKRIMINÁCIA RÓMOV V EURÓPE A NA SLOVENSKU

Predsudky a diskriminácia Rómov predstavujú celoeurópsky fenomén. Negatívne postoje väčšinovej spoločnosti voči Rómom sú hlboko zakorenené v európskej kultúre a spôsobujú nepriateľské správanie voči Rómom (Villano et al., 2017; Van Baar, 2012; McGarry, 2012). V mnohých prípadoch toto nepriateľské správanie prechádza až do hostilného zaobchádzania a marginalizácie Rómov. Diskriminácia Rómov sa prejavuje na osobnej, inštitucionálnej, ale aj štátnej úrovni (Kende et al., 2017a).

Je prítomná v inštitucionálnych postupoch a politických rozhodnutiach jednotlivých štátov: odráža sa na príjmoch Rómov, ktoré sú v porovnaní s majoritnými občanmi európskych štátov nižšie, ale aj na skutočnosti, že Rómovia si nachádzajú zamestnanie ťažšie ako členovia etnickej majority; a rozdiely sú citelné v zdravotnej starostlivosti a vzdelanosti Rómov (Ringold, Orenstein a Wilkens, 2005). Hĺbka problému diskriminácie a

systematického vyčleňovania Rómov zo spoločnosti je v posledných rokoch viditeľná vo viacerých krajinách. V Maďarsku je rasizmus príčinou niekoľkých vražd Rómov, Francúzsko a Taliansko Rómov vyhostuje, v Českej republike, na Slovensku a v Rumunsku sú špeciálne školy preplnené rómskymi deťmi a nadmerné zastúpenie Rómov je aj vo väzeniach (napr. Kende a Neményi, 2006).

Situácia Rómov na Slovensku je podobná situácii Rómov v iných európskych štátoch. Podľa Európskej komisie (2015), ktorá merala diskrimináciu Rómov pomocou Eurobarometra, Slováci dokonca dosahovali v priemere nižšiu toleranciu voči menšinám ako iné európske štáty. Vnímanie Rómov skúmal v roku 2013 Macháček. Rómovia sú členmi majority vnímaní ako neprispôsobiví kriminálnici (s týmto tvrdením súhlasilo 95% participantov), ako hluční (87%) a násilníci (86%), ako ničitelia okolia (96%) a zdroj chorôb (74%). Takýto obraz Rómov spôsobuje sociálnu priepasť medzi väčšinovou spoločnosťou a rómskou minoritou (Vašečka, 2000).

Ich postoj k nim je horší ako k iným menšinovým skupinám ako sú homosexuáli, alkoholici alebo drogovovo závislí (Gallová, Kriglerová a Kadlečíková, 2009). Napriek snahám neziskových organizácií a projektov Európskej Únie (Amnesty International, 2014) sú Rómovia stále predmetom diskriminácie a marginalizácie. Rómski obyvatelia dosahujú nižšie vzdelanie a ich počet nezamestnaných je v porovnaní s väčšinovým obyvateľstvom dlhodobo výrazne vyšší (Mušinka et al., 2014). V dôsledku štrukturálnych nerovností tak Rómovia ostávajú predmetom diskriminácie vo všetkých možných oblastiach (vzdelanie, zdravotná starostlivosť, zamestnateľnosť, príjmy, ap.) (Ringold et al., 2005).

Znaky diskriminácie Rómov tiež zahŕňajú fyzické útoky, policajnú brutalitu, úmyselnú segregáciu a budovanie fyzických segregáčnych bariér, zdržovanie súdnych konaní, odopieranie prístupu do reštaurácií a barov a nútenú sterilizáciu (Bučková, 2012).

Rómovia sa tiež stávajú obeťou politických kampaní, populizmu a extrémizmu a to najmä v posledných rokoch. Populistické a extrémistické ideológie sa stávajú medzi členmi majority atraktívnejšie, čo môžeme pozorovať aj v rastúcich preferenciách extrémisticky ladenej politickej strany na Slovensku. Z roku 2012, kedy mala ĽSNS vo voľbách do národnej rady podporu 1,58% voličov (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012), ju v roku 2016 volilo už 8,04% obyvateľov Slovenska (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2016), pričom popularita tejto politickej strany ďalej rastie (v apríli 2019 by ju volilo 11% opýtaných) (Focus, 2019).

Takéto polarizovanie politickej scény a podpora extrémizmu verejnosťou vytvárajú normatívne prostredie, v ktorom sa anticiganizmus, diskriminácia a extrémizmus voči Rómom stávajú akceptovateľné (EU-MIDIS Report, 2009; Bachmann et al., 2014).

Na Slovensku sa predsudky voči Rómom stali normou a sú bez zábran vyjadrované v médiách a to explicitne a otvorene (Kende et al., 2017a; Orosz et al., 2018; Petrjánošová a Lášticová, 2010).

To, či v prostredí, ktoré schvaľuje verejné rasistické vyjadrenia, skutočne aj vyjadríme naše predsudky, závisí od našej internej motivácie. Ak je interná motivácia vysoká, vedie to k otvorenému vyjadrovaniu predsudkov (Forscher, Cox, Gaertz a Devine, 2015).

Podľa Allporta (1954) je zmiernenie predsudkov založené na tom, že majorita s minoritou prichádza do priameho kontaktu. Optimálne podmienky takéhoto kontaktu zahŕňajú: rovnosť statusov obidvoch skupín, ich spoluprácu na dosahovaní cieľov a inštitucionálnu podporu (ibid). V takýchto podmienkach je kontakt zmiernujúci predsudky najefektívnejší. Keď potom majorita komunikuje s členmi minority, vzniká a vzrastá porozumenie, čo následne redukuje predsudky a diskrimináciu. Dôkazy, že kontakt znižuje predsudky potvrdzujú štúdie z laboratórií, ako aj z terénu (Aberson, Shoemaker a Tomolillo, 2004; Lemmer a Wagner, 2015), podobne aj výsledky z rôznych sociokultúrnych kontextov (Hodson a Hewstone, 2012; Pettigrew a Tropp, 2006). Podľa niektorých vedcov aj kontakt slovenskej majority s Rómami vedie k pozitívnym výsledkom (napr. Váradi, 2014; Orosz et al., 2016). Keď sa však na tieto výskumy pozrieme bližšie, zistíme, že boli robené na 18 špecifických vzorkách.³⁴ Ďalšie výskumy ukazujú opak: rómska menšina je špecifická v tom, že priamy kontakt s nimi predsudky nezmiernuje, ale naopak zväčšuje (Gallová et al., 2009; Kende, Tropp a Lantos, 2017) a to predovšetkým v hostilných normatívnych kontextoch (Kende et al., 2017a). Potvrdzujú to aj výsledky štúdie Todosijevice a Enyediho (2002), ktoré ukázali, že v tých oblastiach, kde bolo vyššie zastúpenie rómskej populácie, mali príslušníci etnickej majority vyššie predsudky voči Rómom ako v iných oblastiach. V slovenskom kontexte tento fenomén vidíme u vysokoškolských študentov, ktorí vnímajú, že „Slováci sa obávajú Rómov z dôvodov negatívnych skúseností z priameho kontaktu, respektíve z kontaktu sprostredkovaného inými ľuďmi či médiami“ (Lášticová a Andraščíková, 2016, s. 57).

Výsledky štúdie Kende et al. (2017a) potvrdzujú, že nezávisle od kvality medziskupinového kontaktu a toho, či participanti vnímali Rómov ako hrozbu alebo nie, častejší kontakt s nimi bol spájaný s negatívnejšími postojmi a otvorenejším vyjadrovaním predsudkov.⁵ Dôvodom môže byť fakt, že ak má človek negatívnu ako aj pozitívnu skúsenosť

s Rómskymi spoluobčanmi, významnejší vplyv na jeho predsudky má práve negatívny kontakt, keďže ten je ľahšie generalizovaný (Graf, Paolini a Rubin, 2014). Ak však túto situáciu porovnáme s ľuďmi, ktorí nemajú žiadnu pozitívnu skúsenosť s rómskou minoritou len tu negatívnu, je to práve absencia pozitívnych skúseností a emócií, ktoré umocňujú v ľuďoch predsudky (Pettigrew a Meertens, 1995; Orosz et al., 2018).

Ďalším možným dôvodom je realistická hrozba vnímaná etnickou majoritou. Ako už bolo spomínané, veľkosť rómskych komunít a ich veľká miera segregácie (Rusnáková a Rochovská, 2014) ako aj nedostatok pracovných miest v regiónoch, kde žijú Rómovia, môžu byť dôvodom, prečo ľudia, ktorí často prichádzajúci do kontaktu s Rómami, pociťujú vyššiu mieru ohrozenia zdrojov im prístupných (Pettigrew, Wagner a Christ, 2010; Mušinka et al., 2014).

V takomto prostredí sa redukuje možnosť k pozitívnemu kontaktu, ktorý by mohol predsudky zmierniť. Dôležitejšou premennou, ako frekvencia kontaktu s Rómami, je považovaná kvalita vzťahu, ktorý členovia etnickej majority majú s členmi rómskej minority (Hewstone et al., 2008; Pettigrew et al., 2010).

2 VYBRANÉ SOCIÁLNO-PATOLOGICKÉ JAVY A SPOLOČENSKÉ PROBLÉMY

2.1 Sociálno-etnicky znevýhodnené dieťa z rómskej komunity

Z pojmu „sociálne znevýhodnené rómske dieťa“ môžeme vydedukovať definíciu, ktorá označuje dieťa rómskeho pôvodu, žijúce a vyvíjajúce sa v prostredí, ktoré považujeme za nevhodné, nepodnetné, nezdravé či inak negatívne ovplyvňujúce samotný vývin dieťaťa. Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov, § 2, odsek p): „dieťaťom zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo žiakom zo sociálne znevýhodneného prostredia [sa rozumie] dieťa alebo žiak žijúci v prostredí, ktoré vzhľadom na sociálne, rodinné, ekonomické a kultúrne podmienky nedostatočne podnecuje rozvoj mentálnych, vôľových, emocionálnych vlastností dieťaťa alebo žiaka, nepodporuje jeho socializáciu a neposkytuje mu dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti. Ide o definovanie dieťaťa na základe charakteristík prostredia, v ktorom dieťa žije“. V tom istom zákone (č. 245 /2008 Z. z.) o výchove a vzdelávaní (školský zákon), avšak v § 107, odsek 4 sa uvádza: „Príspevok na žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia sa poskytuje na žiakov z rodín, ktorých priemerný mesačný príjem za posledných šesť po sebe nasledujúcich mesiacov je najviac vo výške životného minima podľa osobitného predpisu.“ Charakteristikami uvedeného pojmu sa zaoberá množstvo odborníkov. Väčšina charakteristík vyplýva z porovnania charakteristík, ktoré môžu deti znevýhodňovať v porovnaní so zvyškom populácie. Zvyčajne sa uvádza: 1. zdravotný, fyzický a psychický stav detí (systém vzdelávania zohľadňuje, že deti majú špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby); 2. etnický pôvod – tento druh znevýhodnenia je štátom kompenzovaný prostredníctvom systému národnostného školstva; 3. sociálne postavenie rodiny, ktoré je vnímané ako možný znevýhodňujúci faktor pre dieťa, ktoré v tejto rodine vyrastá“ (Kadlečíková, In Gallová-Kriglerová, 2010, s. 8-10).

Pri charakteristike znevýhodneného prostredia či dieťaťa sa berie do úvahy aj ďalších 5 aspektov znevýhodňovania, a to politický, spoločenský, ekonomický, pedagogický a psychologický a zároveň navrhnuť ich stručnú charakteristiku.

a) Politický aspekt súvisí „s prístupom spoločnosti k osobám, ktoré zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia pochádzajú, súvisí s ochotou evidovať tento jav a so zámermi spoločnosti minimalizovať jeho existenciu a dôsledky“

b) Spoločenský aspekt vyjadruje skutočnosť, „ako sú osoby zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia začleňované do systému spoločnosti“

- c) Ekonomický aspekt „sociálne znevýhodňujúceho prostredia možno demonštrovať na situácii rómskeho etnika: Viac ako 76 percent ekonomicky aktívnych príslušníkov rómskeho etnika má ukončené iba základné vzdelanie a 3,7 % je bez školského vzdelania. Uvedená skutočnosť má za následok žiadny alebo nízky ekonomický príjem osôb žijúcich v tomto prostredí“
- d) Pedagogický aspekt identifikuje „osoby zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia ako osoby s osobitnými vzdelávacími potrebami: ako osoby s potrebou individuálneho prístupu a potrebou rozvoja alternatívnych foriem a metód vyučovania“
- e) Psychologický aspekt súvisí „s dôsledkami a efektmi sociálne znevýhodňujúceho prostredia v oblasti psychického vývinu osôb, ktoré sa v tomto prostredí narodia, vyrastajú a žijú“ (Kovalčíková., Džuka, J., 2014, s.22-23.).

2.1.1 Predprimárne vzdelávanie rómskych detí

Predškolský vek dieťaťa je vo vývoji osobnosti dieťaťa veľmi dôležitý. Je preto dôležité, aby bol tento vývoj pozitívne ovplyvňovaný, smerovaný a v podstate aj kontrolovaný. Len malé percento rómskych detí však navštevuje materskú školu, a teda sa predprimárneho vzdelávania nezúčastňujú až v takej miere, ako je to pri ostatnej populácii. „Materské školy sú prvým článkom vzdelávacieho reťazca, ale predškolská výchova a formovanie osobnej i kultúrnej identity rómskych detí sa odohráva prevažne v rodinách, v nevyhovujúcich podmienkach bývania a životosprávy, neposkytujúce dostatočnú prípravu na budúce školské vzdelávanie. Iba malé percento rómskych detí navštevuje materskú školu“ (Szökeová, 2012, s.30).

Záujem, resp. nezáujem o predprimárne vzdelávanie zo strany rómskych rodičov však môže prameniť aj z toho, že matka ostáva väčšinou doma, a nie je nútená nastúpiť do práce. Tým pádom je dieťa celodenne s matkou, čím rodičom odpadáva povinnosť platiť školné za materskú školu. Dieťa tak vstupuje do predprimárneho vzdelávania len v čase, kedy to stanovuje zákon, a to rok pred nástupom do základnej školy, resp. nastupuje do prípravného, nultého ročníka. Existujú prípady, kedy aj túto povinnosť vyplývajúcu zo zákona rodičia či zákonní zástupcovia dieťaťa ignorujú, čo sa následne odzrkadľuje v prospechu na základnej škole či v neúspechu zápise do základnej školy.

Predprimárne vzdelávanie, a teda vzdelávanie prebiehajúce v materskej škole je, ako sme už uviedli veľmi dôležité. Ide o komplexný vývoj osobnosti dieťaťa v dôležitom životnom období dieťaťa, kedy je vplyv na jeho osobnosť najviac potrebný. „V predškolskej

výchove sa intenzívne rozvíjajú zložité formy vnímania, tvorivej obrazotvornosti, myslenia, pamäte, ktoré sú potrebné nielen dieťaťu predškolského veku, ale aj neskôr žiakovi v učení a rovnako aj dospelému človeku v rozličných druhoch fyzickej a psychickej práce. Úloha predškolskej výchovy spočíva predovšetkým v tom, aby sa tieto špecifické predškolské a súčasne perspektívne psychofyziologické kvality rozvíjali maximálne bez predčasného vnucovania foriem myslenia a činností, ktoré sú dieťaťu vzdialené a cudzie“ (Baďuríková, 1999,s.104). Vzhľadom na to, že v našom prípade sa jedná o rómske dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia, musíme pri predprimárnom vzdelávaní zohľadňovať aj tento fakt. Preto je potrebný individuálny prístup.

Baďuríková (1999, s.9), ktorá tvrdí, že „vývinový prístup k výchove dieťaťa predškolského veku s cieľom vychovávať deti s súlade s ich individuálnymi osobitosťami tak, aby z nich 23 vyrastali jedinci, ktorí sa budú harmonicky rozvíjať a dokážu si vážiť si seba a iných na primeranej úrovni, poznávať okolitý svet a chcieť sa učiť, rozhodovať sa na základe poznania a skúseností, samostatne, tvorivo a kriticky myslieť, spolupracovať a primerane komunikovať s rovesníkmi i dospelými“.

Práca s rómskymi deťmi je bezpochybné náročná, a preto je dôležité pristupovať k tejto práci citlivo, svedomito a premyslene. Čo by mohlo pomôcť učiteľovi pri práci s rómskymi deťmi uvádza Ďuričeková (2000, s. 10):

- „poznanie ich osobitostí a zvláštností (fyziologických, psychických, sociálnych),
- poznanie ich špecifického spôsobu komunikácie,
- nestavať si pre prácu s nimi nereálne, vizionárske ciele,
- neklásť si za hlavný cieľ zmeniť ich,
- získať si ich dôveru cez akceptovanie toho, akí sú,
- byť k nim úprimný, prívetivý a srdečný,
- mať ich rád, učiteľovu dobroprajnosť a lásku majú deti vidieť aj cítiť.“

Práve predprimárne vzdelávanie môže vplývať nato, ako bude dieťa ďalej v živote postupovať a smerovať. Aj toto je jeden z dôvodov, pre ktoré považujeme predprimárne vzdelávanie za významné. Ako však preukázali výskumy a prieskumy slovenských ale aj zahraničných odborníkov, predprimárne vzdelávanie má svoj význam aj v iných oblastiach. Dôležitosť školskej prípravy preukázali odborníci Peter May a Martin Peters vo výskume s názvom „Bildung für Fünfjährige?“ (Vzdelávanie pre päťročných?). Vo svojom výskume

porovnávali jednotlivé predškolské vzdelávacie systémy v Hamburgu, ako detskú dennú starostlivosť (Kita) a predškolské triedy (VSK) (May, Peters, 2010).

Hanna Krauze-Sikorkska a Kinga Kusza vo výskume „Jak pomoc dziecku“ (Ako pomôcť svojmu dieťaťu) uviedli výsledky výskumu, v ktorom sa zaoberali školskou neúspešnosťou šesťročných žiakov v prvej triede základnej školy a prípravných triedach. Neúspešnosť žiakov spojili menovaní odborníci so slabou úrovňou výslovnosti, slovnej zásoby, vyjadrovaním a sústredenosťou (Krauze-Sikorska, Kusza, 2007).

V Poľsku sa vo svojom výskume „Rola rodziny w przygotowaniu dziecka do nauki czytania i pisania“ (Úloha rodiny pri príprave dieťaťa na osvojenie čítania a písania) zameril na nulté ročníky Wojciech Brejnak. Ako záver výskumu uviedol, že nie každé dieťa je po absolvovaní nultého ročníka dostatočne pripravené na vzdelávanie v prvom ročníku základnej školy (Brejnak, 2005).

Potrebu prípravy detí v predškolskom veku pred vstupom do základnej školy pomocou intenzívnej individuálnej prípravy, najmä so zameraním na deti zo znevýhodneného prostredia zdôrazňuje aj Marie Těthalová vo výskume „Co nabídnout předškolákům?“ (Těthalová, 2010).

Lenka Gulová, Jiří Němec a Ema Štěpařová sa vo výskume „Edukace sociálně znevýhodněných žáků – romský žák v přípravné třídě z pohledu učitelů“ zameriavajú na deti rómskeho pôvodu zo sociálne znevýhodneného prostredia v prípravných triedach, pričom poukazujú na zreteľ doplnenia jazykovej vybavenosti detí ako aj na rodinné prostredie. Autori vyzdvihujú nevyhnutnosť hry v predprimárnom vzdelávaní (Gulová, Němec, Štěpařová, 2007).

Nultý ročník ako najvhodnejšiu a najpriateľnejšiu formu edukácie sociálne znevýhodnených žiakov prezentuje vo svojom výskume „Nulté ročníky jako alternativní řešení školní nezralosti po zahájení školní docházky“ autorka Jana Hájková (2000).

Výskum realizovaný a zameraný na prípravné triedy v Českej republike prezentovala autorka Miroslava Bartoňová. V ňom sa zameriava aj na problematiku multikultúrnej výchovy jedincov z odlišných etnických prostredí s kladením dôrazu na edukáciu v prípravných triedach a na jej efektívnosť. Výskumom autorka preukázala dôležitosť a správnosť zriaďovania prípravných tried v Českej republike (Bartoňová, 2008).

Vhodnosť stimulačných programov pri príprave rómskych detí v prípravných triedach sledovala vo svojom výskume „Romové v přípravné třídě“ Vladimíra Vojtěchová. Prostredníctvom svojho výskumu teda preukázala potrebu zavádzania stimulačných programov. Na základe jej výskumu vytvorili autori projektu „Project Code: SLO 042 Roma

Education Fund School for Everybody“ rôzne akceleračné programy pre rómskych žiakov (Vojtěchová, 2008).

2.1.2 Záškoláctvo rómskych detí

Jedným z hlavných problémov rómskeho dieťaťa, podľa Balogovej Svobodníkovej a Zúbkovej (2003) je jeho neprospech. Rómske dieťa je vystavené negatívnym vplyvom a zlým materiálno-ekonomickým podmienkam pre výchovu a vzdelávanie. Neúspešnosť rómskeho dieťaťa má prirodzene vplyv aj na jeho ďalšie vzdelávanie sa.

Šotolová (2000) uvádza niekoľko príčin neúspešnosti rómskeho dieťaťa. Zahŕňa tu divergentný jazykový vývoj, ako aj divergentnú kvalitu v plnení funkcií rodinnej výchovy, nedocenenú hodnotu vo vzdelávaní u niektorých Rómov, nedostačujúcu prípravu na školu. Autorka medzi príčiny neúspešnosti však zahŕňa aj nedostatočnú pripravenosť učiteľov pre prácu s minoritami. Informovanosť žiakov je veľmi slabá. Je to následok sociálnej izolovanosti mnohých rodín.

Sociálna situácia Rómov zle vplýva na vzdelanie najmä u Rómov zo segregovaných osád v marginalizovaných regiónoch Slovenska. „Deti sú znevýhodňované už pri nástupe do školy, pretože im chýbajú základné zručnosti, hygienické návyky, ale i komunikačné schopnosti. Majú súčasne vysokú absenciu v škole, čo najčastejšie vysvetľujú nedostatočným oblečením, nemožnosťou dopraviť sa do školy, nutnosťou postarať sa o mladšie deti v domácnosti. Deti nie sú motivované k vzdelaniu, rodičia sa s nimi neučia, pretože nemajú podmienky, ale ani žiadny vedomostný kapitál, ktorý by mohli ponúknuť svojmu potomkovi. Vo vzdelaní nevidia žiadny zmysel“¹⁴

Vzdelávanie Rómov ovplyvňujú mnohé faktory, ktoré možno rozdeliť do troch oblastí:

Oblasť **vplyvu antropogenetických rozdielov**, ktoré sa snažia poukázať na výnimočnosť každého jednotlivca patriaceho k ľubovoľnému národu, či etniku z hľadiska zdedených biologických čŕt.

Oblasť **vplyvu kultúrnych rozdielov**, ktoré poukazujú na jedinečnosť každého jednotlivca patriaceho k ľubovoľnému národu, či etniku z hľadiska získaných kultúrnych stereotypov.

¹⁴ KRIGLEROVÁ, E. Postoje a aspirácie Rómov vo vzťahu k vzdelávaniu. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. s. 743.

Oblasť **vplyvu sociálneho prostredia**, ktoré poukazuje na prostredie ako prvok ovplyvňujúci úspešnosť v škole každého žiaka bez ohľadu k ľubovoľnému národu, či etniku¹⁵.

Říčan (1998) sa stavia ku škole vo vzťahu k Rómom negatívne. Pre rómske rodiny je škola represívna inštitúcia, ktorá v nich vzbudzuje nedôveru. Táto pochybnosť sa samozrejme prenáša aj na dieťa. Uvedomuje si, že bez záujmu rodičov je slabá nádej na úspech vo výučbe detí. Zároveň dopĺňa, že Rómovia si menej vážia vzdelanie, pretože im v minulosti neprinieslo žiadny ošoh, nakoľko si svojou manuálnou prácou dokázali privyrobiť viac než učiteľia či lekári. Ale dnes sa situácia zmenila, a im ostáva len práca upratovačov alebo kopáčov. S rovnakým názorom sa môžeme stretnúť aj pri Balogovej Svobodníkovej a Zúbkovej, (2003, s. 14). Ich názor je, že vzhľadom na nízke vzdelanie Rómov ani nemôžeme očakávať, že sa uplatnia v lepšej funkcii. Menované tvrdia: „Samotní rodičia sami nemajú dobré spomienky na svoje školské roky.“ Tento negatívny postoj vplýva na deti, ktorým je priamo vštepovaný. Stretávame sa tu s častým dôvodom, pre ktorý rodičia bránia svojim deťom vo vzdelávaní. Ich nesúhlas je daný tým, že ich využívajú na prácu. Rómske rodiny robia svoje deti spoluzodpovednými za ekonomický chod domácnosti. Mnoho rodičov nadobúda nepriateľský vzťah ku škole aj pre diskrimináciu a z toho plynúce nebezpečenstvo, ktoré ohrozuje ich deti v školskom prostredí. „Škola je ihriskom, na ktorom je rómske dieťa väčšinou bez šancí, pretože pravidlá hry sú šité na mieru len pre deti nerómske.“ Tento strach je spolu spätý aj s tým, že rómsky rodič častokrát nevidí bezprostredný súvis medzi štúdiom, ktoré trvá niekoľko rokov a ktoré si dieťa musí odsedieť v laviciach a medzi prácou ktorá mu poskytuje isté živobytie. Pre neho to nie je ekonomicky ani spoločensky úspešné, a v konečnom dôsledku mu to nedáva žiadny zmysel. Pritom vie, alebo aspoň tuší, že na konci tejto cesty čaká často jeho dieťa odcudzenie a rovnaký osud ako jeho samotného. Viera Onderčová (2003) naopak poukazuje na múdrosť – môžeme sa nazdávať že aj vzdelanie – je v rómskej komunite vysoko cenené, aj keď ide o vzdelanie nadobudnuté tradíciou. Vzdelanie sa získava odlišným spôsobom a vyznačuje sa inými osobitosťami ako u zvyšku populácie. Múdrosť sa v rómskych rodinách odovzdávala prostredníctvom voľného rozprávania o skúsenostiach starších, a to formou príbehu, rozprávky, mýtu, prísloví. Škola nevie naplniť rómskym deťom očakávania. Dôvodom je nerešpektovanie variability ich kultúrnych a sociálnych podmienok. Väčšina rómskych rodičov ani nemôže, nevie, deťom v učení pomáhať, pretože dané učivo je pre nich náročné, neovládajú ho. Deti, ktoré učenie nezvládajú, ostávajú bez rodičovskej

¹⁵ Porov. ROSINSKÝ, R. *Čhavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. Nitra: UKF, 2006. s. 50.

podpory. Prucha, (2009) nám poukazuje na kultúrnu depriváciu, ktorú stretávame v rodinách pri niektorých skupinách populácie. Považuje ju pri neúspešnosti týchto detí ako brzdu pri ich školskom vzdelávaní.

Český sociológ Možný spomína tri dôležité **rodinné faktory**, ktoré ovplyvňujú životné šance jednotlivcov (Možný, 1999, s. 18):

- v prvom rade je to kultúrny kapitál rodičov (vzdelanosť a ich kultivovanosť), ktorý prenášajú na svoje deti, podporujú ich pri vstupe do školy,
- ekonomický kapitál rozširuje možnosti rodičov kúpiť deťom hračky, pomôcky, rozvíjať kvalitnejšie stravovacie návyky, lepšie podmienky bývania,...
- dôležitosť sociálneho kapitálu pozostáva z kontaktov, známostí a priateľstiev.

Edukačné ciele, ktoré musí vzdelávacie zariadenie poskytovať, majú len formálny charakter, ak nemajú podporu rodiny, matky, otca a ďalších referenčných osôb, ktoré môžu dieťa, alebo ktoréhokoľvek člena rodiny podporiť v tomto úsilí. Preto je potrebné a účinné uviesť rodinu do vzdelávacieho systému, aby so školou komunikovala a bola zainteresovaná do vzťahu učiteľ - žiak – rodina.

„Úroveň vzdelanie rómskej populácie je obyčajne nízka. Prejavuje sa negramotnosťou v starších vekových skupinách a rozsiahlou pologramotnosťou u mladších vekových skupín. S rastúcim vekom sa zvyšuje zastúpenie negramotných osôb. Nízku vzdelanostnú úroveň majú aj Rómovia mladšej vekovej kategórie, pretože väčšinou prešli len základným vzdelaním bez ďalšej kvalifikácie“ (Šotolová a kol., 2000, s. 38).

Rómske deti v porovnaní s ostatnými deťmi častejšie prepadajú a sú klasifikované druhým a tretím stupňom správania. Častejšie ukončujú školskú dochádzku v nižšom než záverečnom ročníku alebo sú preradzované do zvláštnych škôl, prípadne do špeciálnych základných škôl. Len minimálne percento Rómov študuje na stredných a vysokých školách. Jednou z najvýraznejších príčin neúspešnosti rómskych detí pri získavaní vzdelanie je skutočnosť, že neovládajú v potrebnej miere vyučovací slovenský jazyk. Prechod každého dieťaťa z materskej školy na vyšší stupeň, predstavuje obrovskú záťaž, z hľadiska vývinového ale aj z hľadiska „zvyknutia si na nové povinnosti“. Každý rodič má právo rozhodnúť o odložení nástupu do 1. ročníka ZŠ, pokiaľ dieťa nie je vo veku 6. rokov (teda ak k 31.8. daného roku nedosiahlo požadovaný vek) a nie je spôsobilé zvládať nároky školského

prostredia. Veľa krát je tento odchod realizovaný i na základe odporúčania samotných učiteľov materskej školy ale i školských psychológov.¹⁶

„Hlavnými problémami predškolskej a školskej výchovy rómskych detí sú:

- nedostatočná zaškolenosť detí v predškolských zariadeniach,
- nepravidelná dochádzka detí do predškolských zariadení
- nedostatočné ovládanie vyučovacieho jazyka detí z málo podnetného prostredia
- vysoký podiel detí zlyhávajúcich v nižších ročníkoch základných škôl
- nezáujem rodičov o vzdelávanie svojich detí.“¹⁷

Dieťa nemá dostatok podnetov na rozvoj kognitívnych schopností, rozvoj zmyslov, citov a osobnostných vlastností. Tento stav spôsobuje sociálnu a výchovnú zanedbanosť detí vyrastajúcich v sociálne znevýhodnenom prostredí.¹⁸

Ranný vek je určite dôležitý začiatok vzdelávania a výchovy u detí. Aj Julia M. White (2012, s. 45) súhlasí a dodáva, že je nesmierne prospešné, kde dieťa začína vzdelávanie. „Navštevovanie materskej školy je významným prediktorom úspechu vo vzdelávaní, ale materskú školu navštevuje len 48 percent rómskych detí na rozdiel od 93 percent detí českej majoritnej populácie“.

Hornák a Šiloňová (2013) zastávajú názor, že to, ako sa bude vyvíjať úspech edukácie, ovplyvňuje aj školský systém v danej krajine. Napríklad Španielsko podporuje znevýhodnené skupiny prostredníctvom programu Centier komunitného rozvoja, ktorý obsahuje aj skvalitnenie edukačného procesu. Zahŕňa podporné sledovanie detí v škole, programy zamerané na doučovanie žiakov, hľadanie práce, sociálno-edukatívne aktivity pre deti, programy zamerané na podporu a zotrvanie v štúdiu až po vysokú školu, programy zamerané na predchádzanie všetkým formám diskriminácie v školskom systéme, podporu osobného rozvoja rómskych žien. Podobný program rozbiehajú neziskové organizácie prostredníctvom komunitných centier aj na Slovensku, rozvoj mentoringových a štipendijných programov pre Rómov im otvára nové možnosti pre lepšiu budúcnosť so vzdelaním.

Vo Fínsku sa uskutočňuje inklúzia v plnom prúde. Nejde len o oblasť edukácie sociálne znevýhodnených žiakov, ale aj nadaných žiakov, ktorí sú plne integrovaní v bežnej

¹⁶ Porov. KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica: UMB, 2005. s. 58.

¹⁷ VAŠEČKA, M. Rómovia. In *Súhrnná správa o stave spoločnosti. Slovensko 1998 – 1999*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky. 1999. s. 772.

¹⁸ Porov. KLEIN, V. *Multikultúrna výchova a Rómovia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva. 2008. s. 72.

základnej škole. U sociálne znevýhodnených žiakov kladú dôraz na individuálny prístup už od materskej školy. Sú si vedomí, že žiak, ktorý má problémy v učení v prvých ročníkoch školskej dochádzky, bude mať problémy so všetkými ostatnými predmetmi vo vyšších ročníkoch, kde sa tieto problémy budú len pridružovať, dodávajú autori. Práve tieto problémy, ktoré sú vyššie spomínané, zažívame aj v našej krajine. Konflikty sa neskôr navzájom pridružujú a spájajú do ťažko riešiteľných celkov. Aby sme predišli daným problémom je potrebné zamerať sa na potreby, ktoré majú rómski žiaci (Hornák a Šiloňová, 2003).

Podľa Križona, (2015) žiaci so špeciálno-vzdelávacími a výchovnými potrebami potrebujú špecifický prístup. Tento prístup vyplýva z ich nadania, alebo v našom prípade, zo sociálneho alebo zdravotného znevýhodnenia. Táto skutočnosť len nadväzuje na fakt, že každé dieťa má svoje špecifické potreby. Je dôležité ich rešpektovať a brať do úvahy, pokiaľ s takýmito deťmi pracujeme.

Štátna školská inšpekcia za deti/žiacov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami považuje tých, „ktorí kvôli svojmu zdravotnému znevýhodneniu, nadaniu alebo vývinu v sociálne znevýhodnenom prostredí potrebujú úpravu podmienok, obsahu, foriem, metód a prístupov vo výchove a vzdelávaní.“ Daná úprava slúži pre žiaka ako pomôcka na dosiahnutie primeraného stupňa vzdelávania, na rozvíjanie jeho schopností ako aj samotnej osobnosti. No tým najdôležitejším je integrácia v plnej miere ako začlenenie sa do spoločnosti. Za žiaka so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, považujeme žiaka vtedy, „ak sa zúčastnil vyšetrenia v zariadení výchovného poradenstva a prevencie a tu mu boli diagnostikované špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby“ (Ľašková, 2012).

Vláda Slovenskej republiky vytvorila materiál s názvom Stratégia integrácie Rómov do roku 2020. Jedným z ich cieľov je, že sa chcú cielene zamerať na deti so špeciálno-vzdelávacími potrebami, aby sa zvýšil podiel rómskych študentov, ktorí dosiahnu ISCED 3B a ISCED 3C a ISCED 3A na úroveň všeobecnej populácie SR, čo znamená venovať cielenu pozornosť deťom so špeciálnymi vzdelávacími potrebami, pri prechode zo základnej na strednú školu a podporovať zlepšenie študijných výsledkov na stredných školách.

2.2 VZDELÁVANIE A PRÍPRAVA NA POVOLANIE

Predpokladom pre uplatnenie v živote, a na trhu práce v dospelom veku je vzdelanie. Práve to môže byť problémom, ktorý sa odzrkadľuje v uplatnení rómskej komunity na pracovnom trhu. Nízka úroveň vzdelávania, a nízky stupeň dosiahnutého vzdelania (mnohokrát nedokončená základná škola) je teda priamo úmerná pracovnému uplatneniu, a tým pádom aj životnej úrovne. Je dôležité uvedomiť si rozdiel vzdelávania rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia a dieťaťa bez znevýhodnenia, toto vzdelávanie musí byť nevyhnutne spojené so zdravou socializáciou a integráciou rómskeho dieťaťa do spoločnosti. Návyky a životný štýl, ktorý si osvojilo, a ktorý si prináša do vzdelávacieho systému vytvára vo väčšine prípadov bariéru, ktorá znemožňuje pozitívnu socializáciu rómskeho dieťaťa. Vplyv na začlenenie sa do spoločnosti by mal byť jedným z hlavných cieľov vzdelávania rómskeho dieťaťa.

Ako poukazuje Balvín (1996. s.1): „Cieľom výchovy a vzdelávania 26 rómskych detí je umožniť im žiť v tejto spoločnosti spokojne a nezávisle. K tomu je treba hlbšie pochopiť príčiny a hľadať vhodné riešenia.“ V súvislosti so vzdelávaním Rómov je potrebné uvedomiť si, že škola je inštitúciou, ktorá reprezentuje vo väčšej miere pravidlá a hodnoty dominantnej kultúry, ktoré môžu byť v rozpore s hodnotami, ku ktorým je dieťa vedené doma. V tomto zmysle škola dieťaťu sprostredkúva akulturáciu. Rómsky žiak je vo vlastnom záujme nútený prispôbiť sa novým podmienkam, čo často predpokladá odosobnenie od vlastnej kultúry. To však neznamená, že škola má potlačiť v dieťati jeho kultúrnu identitu a stať sa prostriedkom dekulturácie (Luptáková, 2004). Možnosti a formy vzdelávania rómskeho dieťaťa v zahraničí:

- Rakúsko sa zameriava na integráciu, a segregácia sa tým pádom stáva neprijateľnou formou vzdelávania. Integrácia sa týka všetkých detí, a teda nielen detí so znevýhodnením, ale aj detí patriacich k rôznym menšinám. V Rakúsku sa nezakladajú žiadne špeciálne triedy. Nakoľko sa v Rakúsku kladie dôraz na vzdelávanie v materinskom jazyku, je to umožnené aj deťom prislúchajúcim k rôznym menšinám. Pri integrácii v rakúskom vzdelávaní však žiak prechádza vzdelávaním v nemeckom jazyku. Ako uvádza Šotolová (2011) realizujú sa tu dve formy vzdelávania:

1. Žiak v Rakúsku získava počas vzdelávania dva statusy : „mimoriadny“ a „riadny“ žiak. Zaradenie do statusu sa odvíja od toho, do akej miery sa vie žiak dorozumieť v nemeckom jazyku. To sa posudzuje len na základe neformálnych postupov, pričom záver, resp. zistenie je to, či žiak rozumie alebo nerozumie nemeckému jazyku. Tento status sa získava pri nástupe do školského systému. „Mimoriadny“ žiak znamená, že sa jedná o žiaka, ktorý si vyžaduje starostlivosť z hľadiska rozvíjania dorozumievacích schopností. Pokiaľ žiak v priebehu roka

(12 mesiacov) dosiahne požadovanú úroveň nemčiny, posúva sa do statusu „riadny“ žiak. Pokiaľ sa mu to však v priebehu roka nepodarí, je mu status „mimoriadny“ žiak predĺžený, a pokračuje ďalší rok v tomto statuse. Tento status však môže mať žiak maximálne 24 mesiacov. Je možný len vzostup, spätný pokles z „riadneho“ žiaka na „mimoriadneho“ žiaka je nemožný. „Mimoriadny“ žiak nie je počas vzdelávania sa v tomto statuse hodnotený v predmetoch, v rámci ktorých sú učebné plány stavané na základných jazykových poznatkoch. Tak by sa len podporila jazyková bariéra, ktorá skresľuje skutočné vedomosti dieťaťa. 2. Druhý prístup je postavený na potrebe materinského jazyka pri optimálnom rozvoji dieťaťa. Klade sa tu dôraz na kultúrnu príslušnosť, jej poznanie a tak následne rozvíja aj vedomie vlastnej identity. Tento systém je však príliš zložitý vzhľadom na to, že sa v Rakúsku nachádza v rámci rómskej komunity množstvo odlišných rómskych skupín žijúcich na Rakúskom území (Sinti, Rómovia z Burgenlandu, Lovárovia, Kalderašiovia, Arlejovia, pôvodní rakúsky Rómovia). Rómovia sú v Rakúsku od roku 1993 uznaní za národnostnú menšinu. Rómovia ovládajú okrem nemčiny aj svoj materinský jazyk, a teda rómštinu, ale aj maďarčinu, chorvátčinu, v závislosti od ich pôvodu. Ďalším vzdelávacím variantom pre rómske deti je aj súkromné vzdelávanie. Jedná sa o „Program súkromnej výučby“ ktorý je zavedený rakúskou vládou od roku 1989. Je zameraný najmä na deti v oblasti Oberwartu.

- Francúzsko umožňuje predprimárne vzdelávanie dieťaťa vo veku od 2 rokov. Posledný rok pred vstupom do školského systému základnej školy sa žiaci pripravujú na prestup do uvedeného vyššieho stupňa vzdelávania. v materských školách sa využívajú tri skupiny aktivít, a to telesné aktivity, prírodovedné a technické aktivity a umelecké aktivity. Vo Francúzsku sú pre rómske deti ktoré žijú so svojou rodinou kočovným životom založené „Mobilné školy“, ktoré môžeme označiť aj ako kočovné školy. Taktiež je možné obrátiť sa na Národné centrum pre diaľkové vyučovanie, ktoré umožňuje vzdelávanie v domácom prostredí (Kuhnová, 2005).

- Rumunsko vykazuje najhoršie podmienky pre vzdelávanie Rómov, o čom svedčí množstvo prieskumov a výskumov zameraných na zisťovanie verejnej mienky Rómov. Podľa samotných Rómov sú v rámci celého systému diskriminovaní, čo sa odzrkadľuje na dochádzke žiakov do školy. Tu môžeme dedukovať, že nedostatky sa týkajú aj predprimárneho vzdelávania, ktoré pravdepodobne neprihliada na príslušnosť detí k národnostnej menšine, ku ktorej v rámci Rumunska Rómovi patria (Šotolová, 2011).

Ako z uvedených príkladov vzdelávacích systémov v zahraničí vyplýva, jedná sa o pomerne veľmi rozdielne prístupy a názory na vzdelávanie detí rómskeho pôvodu zo sociálne znevýhodneného prostredia. Humanisticky orientovaná spoločnosť chce vzdelávací systém

nasmerovať na integráciu, inklúziu. Pokiaľ však nebudú vybudované 28 vhodné podmienky na vzdelávanie detí, ktorí si vyžadujú pozornosť, nemôžeme predpokladať, že bude toto smerovanie úspešné.

Valachová (2002, 2004) považuje vzdelanie za hlavný spôsob, ako riešiť problémy Rómov, ako aj súžitie nerómov s Rómami. Aj samotní Rómovia majú príslovie. „Love tutaržajčoren, aľe so džanes, ňikotutar na lela, čo v preklade znamená, peniaze ti môžu ukradnúť, ale to, čo si sa naučil, ti nikto nevezme.“ Z toho môžeme usúdiť, že pre Rómov má vzdelanie význam a nie je pre nich ľahostajné, aj keď ho vnímajú inak ako väčšina dnešnej populácie.

2.3 RÓMSKE OSADY A POLITIKA BÝVANIA

Bývanie rómskeho obyvateľstva na Slovensku charakterizujú určité špecifiká. Slovenskí Rómovia v porovnaní s Rómami s iných krajín žijú častejšie v osadách a v okrajových častiach miest a dedín. Väčšina rómskeho etnika žijúca v osadách sa nachádza v regiónoch južného a východného Slovenska. Izolované a segregované územia obývané etnikom sa najčastejšie nachádzajú v tzv. mestských getách, zväčša to bývajú štvrte miest či ulice. Najväčšie problémy vplyvajúce na bytovú situáciu v Slovenskej republike predstavuje sociálno-ekonomická situácia, nezáujem Rómov riešiť bytovú otázku, zdevastované byty zo strany Rómov a neustále narastajúce nedoplatky v platení nájomného služieb spojených s bývaním. Jednoznačne najväčším problémom zostávajú segregované rómske osady so zdevastovaným prostredím, zlou infraštruktúrou postavené často bez povolenia či na pôde iného vlastníka (WHO, 2016)

Na Slovensku možno bývanie Rómskej komunity zdefinovať na (Móricová et al., 2013):

- úplne segregované osady fyzicky oddelené od obce, ktoré tvoria samostatný útvar,
- segregované osady oddelené od obce nejakým prírodným útvarom, ale reálne sa nachádzajú v blízkosti obce,
- samostatne osídlené útvary v rámci obce, najčastejšie samostatné ulice a štvrte,
- rozptýlené komunity v obci, Rómovia sú rozptýlení medzi majoritným obyvateľstvom neznamená kto však ich integráciu,
- obce s dominantným zastúpením etnika v populácii. V mestskom prostredí sú rómske sídelné útvary definované ako:

- mestské getá- bytové podmienky v týchto útvaroch sú často v zlom stave. Definujú ich zdemolované spoločné priestory, vytrhaná dlážka, poškodené a nefunkčné rozvody vody a kanalizácie.
- samostatné mestské časti preplnené nízko štandardnými rodinnými domčekmi a bytmi nižšej kategórie.
- štandardné byty a domy rozptýlené medzi bežnou zástavbou.

Rómovia obývajú celé územie Slovenska a predsa nepredstavujú homogénne spoločenstvo. Podobne ako v majoritnej spoločnosti, aj u Rómov sa prejavuje sociálna stratifikácia. Matlovič¹⁹ sa odvoláva na Juráskovú, ktorá tvrdí, že typológiu rómskych komunít tvoria diferenciácie, rozdiely na základe miery integrácie, alebo segregácie.

Na základe toho sa rómske komunity členia na **segregované**, ktoré tvoria samostatný sídelný celok, priestorovo odlúčený alebo oddelený od ostatnej časti obce alebo mesta. Medzi mestom (dedinou) je len nespevnená cesta, väčšina obytných domov je postavená nelegálne, absentuje základná infraštruktúra a technické siete.

Separované komunity tvoria prechodný typ medzi integrovanými a segregovanými komunitami. Lokalizujú sa na okrajoch obcí a miest, miera koncentrácie Rómov je pomerne vysoká, avšak žijú zmiešane i s majoritnou spoločnosťou.

Integrované komunity sa členia na **dva subtypy**: prvým subtypom sú Rómovia žijúci medzi majoritným obyvateľstvom.

Druhým sú Rómovia žijúci medzi majoritným obyvateľstvom, ale koncentrovane na určitom území (napr. v mestskej časti alebo na ulici). Tieto komunity sú vybavené základnou infraštruktúrou, sú vlastníčkmi bytov, pozemkov.

Rómske osady sú príkladom neadekvátneho bývania na Slovensku. Začali vznikať v období 2. svetovej vojny, ale i staršej minulosti. Teda nezačali vznikať po roku 1989. Situácia v rómskych osadách sa v posledných desaťročiach nezlepšila, dokonca sa zhoršila.

Rómske osady sú charakteristické nefunkčnou kanalizáciou, vodovodom, nedostatočným až nulovým odvozom odpadu a hromadením komunálneho odpadu v blízkosti obydlií. Je to zoskupenie chatrčí, kolíb, ktoré sú neraz postavené bez akéhokoľvek stavebného povolenia, bez inžinierskych sietí a obýva ich niekoľko rodín naraz. Rodinné prostredie, nachádzajúce sa rómskych lokalitách je sociálne ale i zdravotne rizikové. Antalová opisuje obydlia Rómov takto: „Videla som niekoľko desiatok osád, kolónií, domov. Zakaždým som v akomsi tranze a chvíľu mi trvá, kým sa začnem správať uvoľnene. Bieda, špina,

¹⁹ Porov. MATLOVIČ, R. *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov: PU, 2005. s. 278.

neuveriteľný zápach a konštrukcie obydľí najmä milión detí v najšialenejších odevných kreáciách.“²⁰ Rómske osady nachádzame na okrajoch dedín a miest, izolované od majoritného obyvateľstva. V mnohých rómskych osadách sa likvidácia tuhého odpadu nerieši, keďže smetné nádoby sú dávno plné, alebo vôbec v osade nie sú.

Jednoizbové chatrče sú z dreva, niekedy obité plechom, často bez okien. Podlaha v nich je najčastejšie z hliny, miestnosť je vetrateľná len cez dvere. Sú to stavby bez základov, pričom strecha je rovná alebo sedlová. Typickým pre tieto chatrče je vysoký prah, ktorý spevňuje konštrukciu, zamedzuje vnikaniu vody a slúži na sedenie. Interiér domu je minimálny. Dnu sa vmestí len malá piecka, posteľ (zbitá z dosák), na ktorej spia rodičia a deti, skrinka na potraviny a niekedy i stôl a lavica na sedenie.²¹ Voda je čerpaná zo studní, prípadne z potoka, keďže pripojenie na kanalizáciu a vodovod neexistuje.

Dvojpriestorový dom, ktorej druhú miestnosť tvorí predsieň, kde sa uskladňuje drevo a potraviny, sa vyznačuje lepšou vybavenosťou interiéru. Nachádza sa v ňom kuchynský stôl, stoličky, dvojitá posteľ, skrinka na potraviny, skriňa na šatstvo.²²

Stavba **viacpriestorových domov** je výrazne ovplyvnená majoritným obyvateľstvom, z architektonického, ale i užívateľského hľadiska. Bývanie v **unimobunkách** je pre Rómov nie vždy výhodná z hľadiska nízkej izolačnej schopnosti a používania piecok. No v tomto prípade si Rómovia zvyknú k unimobunke „pristaviť“ predsieň, na odkladanie dreva. Bývanie v bytovkách zvyšuje životný štandard, pretože k dispozícii môžu byť dve alebo tri izby (okrem kuchyne, kúpeľne a toalety).

Bývanie Rómov v mestách má úplne odlišný charakter. V mestách sa vo väčšej miere preberajú znaky bývania majority, úprava domu zvnútra, ale i zvonku.²³ Okrem týchto kategórií sa môžeme stretnúť i s tzv. **mestskými getami**, ktoré „obývajú práve tieto marginalizované skupiny obyvateľov, kde zlyháva sociálna kontrola a porušujú sa sociálne normy (napríklad Luník IX. V Košiciach). (Budayová, 2010, s. 70)

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že otázka bývania etnika so sebou nesie veľa nevyriešených problémov týkajúcich sa technickej vybavenosti v osadách, v obnovení

²⁰ ANTALOVÁ, I. *Chaos totalos. Správa z geta*. Praha: G plus G, 2002. s. 7.

²¹ Porov. MUŠINKA, A. Bývanie Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. s. 639.

²² Podľa rozhovoru s rómskym asistentom sa v zime stáva, že predsieň „zmizne“ z dôvodu spálenia dreva, z ktorého je predsieň postavená. V teplejšom období na jar a v lete sa táto predsieň znovu k chatrči postaví.

²³ Porov. MUŠINKA, A. Bývanie Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. s.644.

bytového fondu, v aktívnom prístupe rómskeho etnika, ktoré je často spokojné s rizikovým bývaním a nevedomuje si dopad na ich zdravie a zdravie ich detí (Haraslinová, 2016).

Za **hlavné problémy** vplývajúce na nepriaznivú bytovú problematiku Rómov možno označiť „nevyhovujúcu sociálnu situáciu a insolventnosť Rómov, nezáujem riešiť bytovú otázku, devastácie bytov zo strany Rómov, nedoplatky v platení nájomného a služieb spojených s udržiavaním dobrého stavu bytov.“²⁴

Rómske osady s chatrčami sú však závažným problémom z hygienického hľadiska, so zdevastovaným prostredím, nevyhovujúcim prostredím pre život a **pozemkovým nevysporiadaním** (tzv. čierne stavby). Gerbery upozorňuje na to, ako štát rieši problémy s bývaním pre rómskych občanov. Podporuje výstavbu „bytov nižšieho štandardu a dotáciami na výstavbu infraštruktúry. Táto výstavba však často len udržiava, alebo dokonca len prehlbuje problémy spojené s integráciou týchto ľudí. Je nevyhnutné upriamiť pozornosť na nasledovné problémy: nedostatočná motivácia obcí na výstavbu, nekvalitný proces výstavby, neadekvátne využívanie práce budúcich nájomníkov na dofinancovanie stavieb vo výške 20% obstarávacích nákladov, vysoká suma nákladov na výstavbu, kultúrna nevhodnosť nového bývania, netransparentnosť výberu budúcich nájomníkov, aplikovanie demotivujúcich postupov a nevhodná lokalizácia, ktorá spôsobuje priestorovú segregáciu.“²⁵

2.4 NEZAMESTNANOSŤ RÓMOV

Presné štatistiky rómskej nezamestnanosti neexistujú a tak môžeme vysloviť len predpoklad na základe posúdenia situácie v okresoch s vysokým podielom rómskej populácie. Práve v týchto okresoch (Spišská Nová Ves, Gelnica, Rimavská Sobota, Rožňava) je miera nezamestnanosti najvyššia.²⁶

V súčasnej dobe môžeme evidovať i rôzne formy „parazitizmu“, ktoré sa prejavujú najmä žobraním, vinšovaním, zberom a pýtaním oblečenia pre malé deti, nazeranie do smetných košov.

Žobranie je dnes výsadou predovšetkým malých detí, v minulosti aj žien, ktorých muži nemali zamestnanie. Zvláštna forma žobrania a druh príživníctva - podomové „vinšovanie“ bolo vyhradené pre starších rómskych mužov, ktorí obyčajne počas veľkých

²⁴ VAŠEČKA, M. Rómovia. In *Súhrnná správa o stave spoločnosti. Slovensko 1998 – 1999*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999. s.772.

²⁵ GERBERY, D., LESAY, I., ŠKOBLA, D. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Priatelia Země – CEPA, 2007. s. 74.

²⁶ VAŠEČKA, M. Rómovia. In *Súhrnná správa o stave spoločnosti. Slovensko 1998 – 1999*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999. s. 772.

cirkevných sviatkov roka chodili po jednotlivých domoch s prianím zdravia, šťastia a blahobytu. Vedeli, že pri týchto slávnostných príležitostiach budú štedrejšie obdarovaní. Úžera predstavuje tiež „parazitickú obživu“ a zároveň je zdrojom početných bezprácných príjmov. Mnohé rómske rodiny v osadách sú bez financií, požičiavajú si, väčšinou na vysoké úroky. Úžerníci takto veľmi ľahko a rýchlo bohatnú. Určitá časť rómskeho etnika sa živila a naďalej aj živí drobnými krádežami, ktoré slúžia len pre ich vlastnú potrebu.²⁷ Tradičné rómske remeslá pretrvávajú v menšej miere aj v súčasnosti, ako napr. muzikanstvo, zhotovovanie výrobkov z prútia, výkopové práce, práce na stavbách. Pomocníci na stavbách – tento typ práce Rómom najviac vyhovuje.²⁸

Dlhodobá nezamestnanosť vedie človeka k zmene spôsobu života, svojich doposiaľ zaužívaných návykov. Vzniká adaptácia na situáciu, rezignácia a v neposlednom rade je človek apatický a sociálne izolovaný. Rómske etnikum sa odlišuje od majoritného obyvateľstva mnohými znakmi. Má úplne odlišné hodnoty, kultúru, či správanie, zaoberajú sa hlavne prítomnosťou a budúce potreby odporujú ich mentalite. Ich súčasná situácia je mnohoproblémová z hľadiska viacerých oblastí: bývanie, zdravie, nezamestnanosť, vzdelanie a mnoho ďalších, ktoré sa týkajú nielen materiálnych potrieb, ale i duševného prežívania jednotlivca.

2.5 CHUDOBA A MEDZIGENERAČNÁ CHUDOBA

V protiklade k neprimeranému stvárneniu chudoby a sociálneho vylúčenia v spoločnosti Romovia uvádzajú celý rad problémov, ktoré ovplyvňujú ich bežný život. Medzi najpodstatnejšie patria: náklady na bývanie, zdravotnícke služby a zariadenia sociálnych služieb, podmienky na bývanie a okolie bydliska a medzigeneračná chudoba. Chudoba v spoločnosti je do určitej miery skrytá a ťažko rozpoznateľná, pretože ľudia sa snažia udržiavať určitý dojem a hanbia sa za to, v akej situácii sa nachádzajú.

Medzigeneračná chudoba sa úzko viaže práve so životom občanov v rómskych komunitách. Súčasná hospodárska situácia, strata zamestnania a nedostatok pracovných príležitostí a rastúce náklady na vysokoškolské vzdelávanie zvýšia tlak na starších ľudí, ktorí budú musieť teraz a v budúcnosti podporovať svoje rodiny. Romovia sa toho obávajú, keďže už teraz majú problém uživiť seba a svojich partnerov/rodinu.

²⁷ Porov. HAMRÁČKOVÁ, M. Analýza životných stratégií Rómov v oblasti zamestnania. In *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. s. 153.

²⁸ Porov. HAMRÁČKOVÁ, M. Analýza životných stratégií Rómov v oblasti zamestnania. In *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*, s. 154.

2.6 MIGRÁCIA RÓMOV

U rómskej komunity Vašečka (2002) rozlišuje príčiny, podnety a podmienky migrácie. Zaoberá sa tiež potenciálnou migráciou. Podľa jeho zistení je hromadná migrácia Rómov zo Slovenska do niektorých štátov Európskej únie vo všeobecnosti zapríčinená:

1. Degradáciou materiálneho a sociálneho postavenia tzv. rómskej strednej vrstvy, zablokovaním mobility kanálov vzostupu pre deti týchto ľudí a poklesom už dosiahnutej úrovne integrácie tejto vrstvy v lokálnych spoločnostiach. Vo všeobecnosti ide o dôsledok enormne vysokej nezamestnanosti Rómov po roku 1989.
2. Postojmi časti rómskej menšiny, ktoré sú príznačné pre kultúru chudoby.
3. Nedôverou Rómov v nerómske inštitúcie a organizácie, ktorá vyvoláva problémy s rešpektovaním pravidiel a zásad v nich platných a zároveň intenzívny pocit ohrozenia a diskriminácie.
4. Prebiehajúca hromadná migrácia Rómov má podľa Vašečku zatiaľ lokálny charakter (určité časti východného Slovenska), migrujú najmä tí, ktorých možno považovať za príslušníkov tzv. rómskej socialistickej strednej vrstvy, nemigrujú Olaskí Rómovia a Rómovia z územia, kde lokálnu majoritu tvoria predovšetkým Maďari.
5. Hromadná migrácia bola bezprostredne vyvolaná vzájomne neformálne poskytovanou informáciou a pomocou v rámci rómskej pospolitosti. K tomuto podnetu sa následne pridružili iné podnety, ako kalkulácia okamžitého zisku, ktorý možno migráciou dosiahnuť a organizovanie migrácie.

Za rozhodujúce motívy a spúšťacie mechanizmy migračného chovania považujeme:

- Nezamestnanosť Rómov. Vo výskumnej správe sa nepotvrdil „žiadny signifikantný rozdiel v naladení Rómov k emigrácii medzi lokalitami s najvyššou mierou nezamestnanosti a s najnižšou mierou nezamestnanosti.“
- Bývanie Rómov. Nebol zistený priamy dopad bývania na migráciu, ale je zrejmé, že mnohé rómske rodiny majú problémy so získaním a udrжанím bývania, ako aj hygienických podmienok v nich.
- Rasizmus, rasová diskriminácia, bezpečnosť – hovorí sa o oprávnenom pociťovaní nedostatku bezpečnosti u Rómov, o nedôvere majority voči Rómom, o bezpečnejšom a pozitívnejšom sociálnom prostredí krajín EÚ, o znížených vzdelanostných šanciach pre rómske deti, o hlboknej alienácii oboch komunit rómskej a nerómskej.
- Skomplikovala sa cesta Rómov k emancipácii a k prekonaniu nerovností. (In Výskumná správa IOM, 2000)

Ak výsledky výskumov príčin masovej migrácie Rómov hovoria o tom, že sa Rómom skomplikovala cesta k emancipácii a k prekonaniu nerovností, tak hovoria o sociálnom zostupe tej časti rómskej populácie, ktorá sa pred rokom 1989 stala súčasťou českej a slovenskej globálnej spoločnosti. Ide tiež o problém tej časti rómskej populácie, u ktorej sa po roku 1989 zastavil proces adaptácie na podmienky modernej civilizácie. Rómovia tento problém všeobecne vnímajú ako problém etnickej diskriminácie, a až druhotne ako problém sociálno-ekonomický. (Vašečka, 2006).

Podľa autorky Ludvigh Cintulovej príčiny masovej migrácie Rómov môžeme hľadať aj v súčasnej problémovej situácii a životnej úrovne väčšiny Rómov žijúcich na Slovensku:

1. školský systém nedostatočne pripravuje Rómov na samostatné uplatnenie a neberie do úvahy ich špecifikácie vo vzdelávacom procese, od nízkeho veku sú Rómske deti zaradované do špeciálnych tried.
2. Vo všeobecnosti majú Rómovia ukončené len základné vzdelanie alebo stredné odborné vzdelanie, ktoré ich predurčuje k dosahovaniu nízkej kvalifikácie a tým aj problematického uplatnenia na trhu práce
3. Z celkového podielu nezamestnaných tvoria Rómovia väčšinovú časť populácie v dôsledku nezamestnanosti a chudoby medzi Rómami vzrástla kriminalita a drogová závislosť ako sekundárny dôsledok zhoršenej životnej situácie.
4. Narastá sociálna exklúzia väčšiny členov rómskej komunity, zväčšuje sa priepasť medzi Rómskou a nerómskou časťou populácie, čo vo výraznej miere má dopad na šírenie diskriminácie, intolerancie a rasistických prejavov,
5. Mení sa rodinné usporiadanie v rómskej rodine, hodnotový systém a fungovanie rómskej rodiny pod vplyvom trendov súčasnej spoločnosti.

Všeobecne možno konštatovať, že sociálne náklady ekonomickej transformácie sú v rámci rómskej menšiny mimoriadne vysoké. Nad nevyhnutnú hranicu boli zbytočne zvýšené tým, že rozpad komunistickým režimom vybudovaného systému starostlivosti o túto časť spoločnosti, sprevádzal až do druhej polovice deväťdesiatych rokov nezáujem štátu o osudy týchto ľudí. Dôsledkom je sociálna degradácia väčšiny príslušníkov rómskej menšiny a ich znížená schopnosť využívať šance, ktoré ponúkla politická zmena po roku 1989. Rozvoj rómskej menšiny zabezpečovaný za komunizmu, v súlade s ideológiou sociálneho inžinierstva, vonkajšou pomocou a dozorom štátu vystriedal po roku 1989 jej úpadok v súlade s presvedčením o individuálnej zodpovednosti každého za svoj osud. (Vašečka, 2006).

Autorka učebnice Lucia Ludvigh Cintulová vysvetľuje migráciu Rómov na základe teórie push and pull faktorov, ktoré tlačia (push) alebo priťahujú (pull) Rómov k rozhodovaniu hromadnej migrácie Rómov za lepšími životnými podmienkami, hoci nejde o nový fenomén aj vzhľadom na kočovný spôsob života Rómov v minulosti, charakter migrácie sa mení. Za najväčšie push faktory autorka považuje nemožnosť uplatniť sa na trhu práce a zabezpečiť si primeraný príjem, rozšírená čierna práca, zlé bytové a hygienické podmienky Rómov v osadách, či medzigeneračná chudoba spojená s nízkym životným štandardom. Na druhej strane v myslení Rómov je silná túžba po lepšom a krajšom živote, ktorá predstavuje silný hnací motor pull faktorov determinujúcich rómsku migráciu. Vidina lepšieho života, túžba po bohatstve, vlastnom bývaní, snaha nájsť si dobre platenú prácu predstavujú push faktory, kedy sa Rómovia racionálne správajú smerom k dosiahnutiu svojich ekonomických záujmov a saturácii osobných potrieb. Častým push faktormi sú aj skreslené predstavy Rómov o „krajšom“ živote v zahraničí, príklady úspešných Rómov, ktorí sa v zahraničí „uchytili“ či aktuálna možnosť získať zamestnanie na základe referencií a princípov pospolitosti, ktoré sú silne zakorenené u príslušníkov rómskej komunity.

Mnohí autori zdôrazňujú, že množstvo konkrétnych podmienok a okolností takému modelu nezodpovedá, čo spôsobuje problémy pri aplikácii modelu push a pull faktorov v analýze súčasnej migrácie. Často sa argumentuje tým, že migráciu treba chápať ako kolektívny fenomén, ktorý nie je založený na individuálnom rozhodovaní migrantov, ale na napĺňaní určitých stratégií väčších, či menších skupín, komunít. Ide teda skôr o kolektívne rozhodnutie. V takomto chápaní sa migrácia stáva súčasťou globalizujúceho politického a ekonomického systému (Kotvanová – Szép, 2002).

Väčšina rómskych lokálnych spoločenstiev sa vyznačuje organizáciou pospolitostného typu. Využíva sa pozitívna skúsenosť celého spoločenstva a v správaní jedinca sa kumuluje a kopíruje skúsenosť celej komunity (v nerómskom svete túto kumuláciu a uchovanie zabezpečujú rôzne inštitúcie - knižnice, školy, ... a občianske organizácie). Ten, koho postup sa overil, kto bol úspešný, v tomto prípade pri migrácii, podrobne o svojom postupe informuje tých, s ktorými ho spájajú väzby vzájomných služieb, pomoci, spoločne zdieľaných hodnôt a spoločného osudu. Nemôže neinformovať a nepomôcť, vylúčil by sa tým z pospolitosti. A pospolitosť Róma chráni pred neistým a zradným svetom nerómov. Nielenže ich informuje, ale ich aj nabáda, aby konali podobne ako on a všemožne im v tom pomáha. (Vašečka, 2006).

Rómovia stále trpiaci diskrimináciou a vylúčením klesli hlbšie do chudoby po ekonomickej transformácii v roku 1990. Napriek rôznym politickým iniciatívam Európskej únie v roku 2004 dochádza len k obmedzenému pokroku zlepšenia zdravotných a sociálnych

podmienok Rómov (Fésüs et al., 2011). Podnetom migrácie je aj existencia vzoru riešiť problémy v lokalite migráciou.

Väčšina detí z marginalizovaných rómskych komunít pochádza z rodín, ktoré sú rovnako postihnuté dlhodobou nezamestnanosťou a extrémnou biedou, majú podobné skúsenosti a stratégie, ako na ne reagovať. Medzi deťmi sa reprodukuje kultúra chudoby, krátkodobé životné stratégie a hodnotové orientácie typické pre sociálne vylúčené skupiny. Ako píše Hojsík (2009), chýbajú im príležitosti na preberanie pozitívnych, alebo aspoň na konfrontáciu rôznych životných vzorov a vzorcov. Vytváranie tried a škôl, ktoré sú navštevované výlučne rómskymi deťmi z marginalizovaného prostredia zároveň prispieva k znižovaniu kvality vzdelávania a výchovy v školách, ktoré sú dostupné pre Rómov.

To, v akých životných podmienkach prežívajú Rómovia na Slovensku má značný dopad na ich ďalšiu existenciu a rozhodovanie pre migráciu, životné podmienky Rómov v jednotlivých regiónoch či samotných rómskych osadách sa značne odlišujú. Ukázala sa však posun v oblasti vzdelávania, kde čoraz viac Rómov má ukončené stredoškolské vzdelanie, čo ich predurčuje k lepším možnostiam uplatnenia. Je zrejmé, že lepší životný štandard majú Rómovia žijúci v meste v porovnaní s tými, ktorí bývajú na dedinách a musia za prácou či obživou dochádzať do mestských častí. Najhoršia situácia rómskeho etnika je v osadách, kde sú podmienky pre život horšie ako v ostatných rómskych komunitách aj vzhľadom na nedostatočne zabezpečené zdroje pitnej vody, zlé bytové podmienky a nízky hygienický štandard. Dokonca boli zistené značné rozdiely medzi Rómami žijúcimi v segregovaných oblastiach a Rómami, ktorí žili s nerómami viac ako jednu generáciu.

2.7 ZDRAVOTNÁ GRAMOTNOSŤ A ŽIVOTNÝ ŠTÝL

Lekári pracujúci v koncentrovaných rómskych zoskupeniach referujú, že zdravotný stav obyvateľov týchto lokalít je vo všeobecnosti horší ako u nerómskych pacientov. Pripisujú to konkrétne nezdravému životnému štýlu, ako aj nevyhovujúcim bytovým podmienkam. Práve zlý životný štýl niektorých členov rómskych komunít, s ktorým je často spojené nezdravé stravovanie, alkoholizmus, neúmerň tabakizmus, preplnenosť obydli, nízke hygienické návyky a podobne, majú podstatný vplyv na zvýšený výskyt niektorých, najmä infekčných chorôb (Krak, J. a kol., 2007, in: Šuvada, 2015).

Medzi najčastejšie choroby, ktoré sa vyskytovali a stále občas vyskytujú v niektorých rómskych komunitách, patrí svrab, infekčné ochorenia dýchacích ciest, tuberkulóza, meningokoková meningitída, žltáčka typu A aj B, dyzentéria, salmonelóza, hlísty, blchy, postelňé ako aj vlasové vši alebo iný parazitický hmyz. (Šuvada, 2015).

Ukazovatele zdravia v chudobných rómskych komunitách sú značne porovnateľné so zaostalými krajinami tretieho sveta. U rómskeho etnika trpiaceho chudobou sa zistil nízky vek dožitia, vyššia úroveň detskej úmrtnosti ako sú priemerné hodnoty, vyššia chorobnosť aj u infekčných a neinfekčných ochorení. (Rovný, 2011).

Z uvedeného vyplýva, že chudoba sekundárne vedie k (Móricová et al., 2013):

- zdravotnej negramotnosti,
- k poruchám správania vedúce k nízkej osobnej hygiene,
- zlý zdravotný stav, ktorý vo veľkej miere vplyv aj na majoritu, najmä pri nízkom očkovaní Rómov či šírení infekčných chorôb.

Na základe dostupných informácií, štatistík a údajov z Úradu vereného zdravia, ale a Eurobarometra môžeme povedať, že zdravotný stav a životný štýl obyvateľov v marginalizovaných rómskych komunitách je na veľmi nízkej úrovni a častokrát je pod štandardom bežnej kvality života. Na jednej strane existujú osady s pomerne dobrým zdrojom pitnej vody a infraštruktúrou, avšak rómska populácia odmieta platiť za spotrebovanú energiu, komunálne služby či vývoz odpadu, preto sú niektorí starostovia či primátori nútení pristúpiť k represívnym opatreniam. Na Slovensku však stále existujú rómske osídlenia a komunity, kde je pomerne nízka dĺžka dožitia, práve pre zlý hygienický štandard. Pri súčasnom trende nemožno očakávať zlepšenie, práve naopak, môže dôjsť ku kontaminácii spodných vôd či k inému poškodeniu životného prostredia vzhľadom na existenciu veľkého množstva čiernych skládok v blízkosti rómskych obydli, rómskych chatrčí a osád, ktorých stav zostáva nemenný. Ďalšou hrozbou je aj nedostatok pediatrov vo všeobecnosti a odliv detských lekárov, ktorí boli ochotní pracovať s rómskou rodinou a dohľadať nad ich zdravotnou starostlivosťou, čím sa znižuje aj počet zaočkovaných detí s prílev moderného trendu neočkovať voči detským chorobám, a u dospelých voči bežným civilizačným ochoreniam, ako aj hepatitída, chrípka a pod.

Veľká väčšina zdravotných problémov sa spája s neintegrovanej a čiastočne integrovanej rómskou populáciou, ktorá má nižšiu vzdelanostnú úroveň, prípadne prejavuje ľahostajnosť k zdravotnému stavu svojich detí, u ktorých je typické napríklad fajčenie od 5 roku života.

Na horšom zdravotnom stave Rómov sa môže podieľať aj nedostatočná životospráva u Rómov. Najmä u tých, ktorí si to môžu dovoliť, je najobľúbenejšou potravinou mäso, ktoré jedia aj niekoľkokrát denne. Horváthová tiež píše, že stravovanie Rómov bolo vždy

nepravidelné a nedostatočné „s výnimkou prvých dní po výplate, kedy sa denne konzumovalo aj viac kilogramov mäsa a množstvo alkoholu“ (In Šuvada, 2015).

Za hlavné determinanty zdravia, ovplyvňujúce zdravotný stav Rómov v osadách považujeme tieto:

- Nízky príjem, prípadne odkázanosť na dávkový systém má priamy vplyv na kvalitu života Romov a to, aký životný štýl si zvolia, druhotným faktorom je etnickosť a kultúrne zvyklosti zaužívané v rodinách, kde sa preferuje vysokobielkovinová a kalorická strava, čo často vedie k zhoršeniu zdravotného stavu staršieho rómskeho obyvateľstva.
- Pretrvávajúca medzigeneračná chudoba, ktorá predurčuje rómsku rodinu k nízkemu životnému štandardu.
- Nízky hygienický štandard a nesprávne hygienické návyky, prípadne nízka zdravotná gramotnosť či uvedomenie si dôsledkov zhoršenia zdravotného stavu do budúcnosti. Zdravotná gramotnosť je spojená s nesprávnymi stravovacími návykmi a tendenciou prijímať potravín a sladkostí s vysokým obsahom cukru.
- Zhoršené bytové podmienky a preľudnenosť obydlií.
- Závislosť od návykových látok vo veľmi nízkom veku, zväčša pred dosiahnutím 15 rokov, typické je fajčenie tabaku a marihuany, používanie alkoholických nápojov a užívanie iných návykových látok, ktoré sú ľahko dostupné a finančne nenáročné.
- Nedostatočný zdroj pitnej vody.
- Nevybudovaná a nefungujúca sieť kanalizácií.
- Hromadie odpadu rôzneho druhu pred obydliami rómskych rodinných domov.

Napriek tomu, že Rómovia seba hodnotia svoj zdravotný stav veľmi optimisticky, ich vyššia mortalita a nižšia stredná dĺžka života poukazujú na niečo iné. Prieskumy uskutočňované na reprezentatívnych vzorkách zistili, že viac ako polovica rómskych dospelých vo veku 45 a viac trpí chronickým ochorením alebo zdravotným postihnutím, že viac ako 60 % dospelých trpí ťažkou nadváhou a obezitou, že povinný systém imunizácie rómskych detí nebol dokončený a vyše polovica z nich nedostala potrebné vakcíny, že približne polovica rómskych žien nevidela gynekológa až počas pôrodu. Práve tieto fakty poukazujú na časté ochorenia Rómov s vážnymi následkami (WHO, 2016).

Rómovia sú všeobecne rizikovou skupinou z hľadiska výskytu infekčných chorôb. Katastrofálne podmienky v rómskych osadách, vysoká koncentrácia obyvateľstva spojená s

nepostačujúcim hygienickým štandardom sú ideálne pre prenos a šírenie prenosných ochorení. Existujú závažné podozrenia, že infekčné ochorenia ako tuberkulóza, vírusová hepatitída typu A a B, bacilárna dyzentéria, svrab alebo zavšivavenie vyskytujúce sa u rómskeho etnika spôsobujú závažný spoločenský, zdravotný a ekonomický problém. Rómska populácia žijúca často na okraji spoločnosti za nevhodných životných podmienok má v porovnaní s majoritnou populáciou isté špecifiká, ktoré sa uplatňujú v procese šírenia tuberkulózy. Rómovia sú významnou „staronovou“ rizikovou skupinou tejto nákazy na Slovensku. Špecifiká tuberkulózy u rómskych pacientov:

- nepostačujúce socio - ekonomické podmienky
- vysoká miera rómskej nezamestnanosti
- viacgeneračné súžitie v obydlíach bez hygienického štandardu
- častý výskyt u mladších vekových skupín
- kratšia ústavná starostlivosť z dôvodu svojvoľného ukončenia hospitalizácie
- nedodržovanie následnej liečby v ambulantných podmienkach (Móricová et al., 2013).

Profesor Vašek (1994) tvrdí, že rómske deti svojimi patologickými znakmi, ktoré majú dôsledky v somatopedickom, surdopedickom a tyfopedickom ponímaní, sú do značnej miery na nízkej hygienickej a zdravotnej úrovni ako aj v častých pokrvných príbuzenských vzťahoch. Nízka úroveň hygieny u rómskeho obyvateľstva, ktorá sa prejavuje nedostatočnými hygienickými návykmi samotnej osoby ako aj bývania, kultúry a životného štýlu, zahŕňa aj nízku úroveň výchovy detí a mládeže v rodine. To len poukazuje na nedostatočné vzdelanie a pracovnú kvalifikovanosť, či nízky stupeň zamestnanosti a pracovnej morálky.

Šuvada (2015) tvrdí, že závažným a ťažko riešiteľným problémom sú rodiny s veľmi nízkym hygienickým štandardom, ktoré nejavia záujem o pomoc a k radám lekárov zaujímajú odmietavý postoj. Rómovia sú neraz pri chorobe nedisciplinovanými pacientmi, ktorí sa vyhýbajú pravidelným vyšetreniam, predčasne utekajú z nemocnice, a to aj vtedy, keď majú nákazlivú chorobu ako je žltáčka alebo TBC. Rómske obydlia sú nastavané v tesnom zhľuku vedľa seba, čím sa zvyšuje možnosť šírenia nákazlivých chorôb. Hustá koncentrácia obyvateľov v danej lokalite spôsobuje rýchle rozšírenie chorôb a infekcií. Taktiež aj častý styk s obyvateľmi iných rómskych osád spôsobuje, že prípadné nákazy sa rýchlo šíria. Obyvatelia týchto lokalít pritom neraz nedodržiavajú ani najzákladnejšie požiadavky hygieny, okolie príbytkov býva znečistené zvyškami jedál, odpadkami či fekáliami. Z hygienického hľadiska je v koncentrovaných rómskych zoskupeniach problém aj nahromadený odpad v

okolí obydľí, ktorý priťahuje túlavé psy či potkany, čím sa riziko chorôb a epidémií ešte zvyšuje (Šuvada, 2015).

Fajčenie má u rómskej komunity dlhú tradíciu. Fajčenie z fajky bolo u Rómov veľmi rozšírené už od nepamäti, a to rovnako u mužov ako aj u žien. V súčasnosti sa v rómskych komunitách takisto veľa fajčí, pričom s tým niekedy začínajú už aj malé deti. Alkohol sa zväčša v rómskych komunitách nepije stále, avšak hlavne po sociálnych dávkach sa alkohol konzumuje vo väčších množstvách aj niekoľko dní v kuse (Hajská, M. – Poduška, O., 2008). Ďalším zdravotným problémom sú drogy, najmä medzi mládežou dosť rozšírené inhalovanie prchavých látok ako lepidlo alebo toluén, ktoré vedie k trvalému poškodeniu mozgu (Poliaková, T., 1999).

V rámci „Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity“ boli aj zaškolení terénni komunitní pracovníci, pôsobiaci v oblasti zdravotnej výchovy v segregovaných komunitách. Títo komunitní pracovníci pôsobia okrem rómskych vidieckych osád aj v mestách Košice, Prešov, Poprad, Rimavská Sobota, Rožňava, Spišská Nová Ves, Bardejov, Banská Bystrica, Stará Ľubovňa a Michalovce. Projekt je zameraný hlavne na zvýšenie zaočkovanosti a zväčšenie informovanosti o prevencii chorôb (Lajčáková, J. – Hojsík, M., 2007). Niektorí lekári pracujúci v rómskych koncentrovaných zoskupeniach však predpokladajú, že zdravotno-hygienické problémy tu v budúcnosti môžu dokonca ešte narastať.²⁹

2.8 INÉ PATOLOGICKÉ JAVY

Balogová Svobodníková a Zúbková (2003, s.7) apelujú: „Rómska populácia má najmä vo väčších rómskych sústredeniach vážne sociálne a existenčné problémy. V miestach, kde je vyššia koncentrácia zaostalo žijúcich Rómov, sa objavujú predovšetkým tieto negatívne skutočnosti: vysoká nezamestnanosť, vysoký podiel na páchaní priestupkov a trestných činov, nízka úroveň právneho vedomia, nevyhovujúce podmienky bývania rómskych občanov, vysoký počet mladistvých postihnutých rôznymi socionávykmi (závislosť na prchavých látkach, hracích automatoch a i.), zhoršený zdravotný stav, postihnutie invaliditou či mentálnou zaostalosťou, pôrodnosť maloletých dievčat, zlá životospráva, nedostatočná starostlivosť o maloleté deti, výchovné a vzdelávacie zanedbávanie detí, nepravidelná školská dochádzka do školy a iné závažné problémy.“ Podľa Kacarovej (2002) je pre rómsku chudobu charakteristický jej postoj k sociálnemu vylúčeniu. Slovenských Rómov považuje za etnicky rozmanitých, ale aj tak ich ostatné obyvateľstvo vníma ako homogénnu skupinu, od ktorej sa

²⁹ Porov. Šuvada, J. (2015). Rómovia v slovenských mestách. Bratislava:

odlišuje. „Pre vzťahy Rómov a majoritnej populácie je charakteristický vysoký stupeň vzájomnej sociálnej dištancie a nedostatok vzájomnej dôvery. Majorita pripisuje chudobu Rómov nie socioekonomickým okolnostiam, ale ich kultúre a spôsobu života“ (Kacarová, 2002, s.768).

Autorka ďalej spomína, že k tomu všetkému prispieva separácia, pri ktorej klesá samotný počet kontaktov. V segregovaných osadách je teda možnosť kontaktu značne obmedzená. Pri integrovaných oblastiach je to naopak. Daná možnosť je vyššia. Vznikajú kontakty medzi majoritou a Rómami, čoho výsledok je to, že vzťahy medzi nimi sú priateľskejšie. Kacarová (2002) na záver dodáva, že to všetko negatívne vplyva na rómske deti a ich celkový rozvoj osobnosti

Nelegálna, čierna práca

Skrytá zamestnanosť, rovnako ako skrytá ekonomika patria k sprievodným znakom každej ekonomiky štátu. Za viditeľný znak skrytej zamestnanosti možno považovať utajenie (nedeklarovanie) pracovnoprávneho vzťahu medzi zamestnávateľom a zamestnancom a vyplácanie neregistrovanej mzdy. Povaha skrytej práce ako neregistrovaných a utajených činností a jej nezachytiteľnosť v štatistike predurčujú vysoký stupeň diferencovanosti kvantitatívnych odhadov jej rozsahu.³⁰

Je všeobecne dobre známe, že na oficiálnom trhu práce sú len veľmi obmedzené možnosti zamestnávania rómskej populácie. Aj preto sa mnohí Rómovia “zamestnávajú” v neoficiálnom sektore (sezónne práce na stavbách, zber, predaj papiera a kovového šrotu, obchodovanie s rôznymi predmetmi, hranie na svadbách, krstoch a podobne). Výška dávok, ktoré sú poskytované štátom nepostačuje na zabezpečenie tých najzákladnejších potrieb, a preto si Rómovia hľadajú uplatnenie v “šedej diere” našej ekonomiky. Príjem z takejto činnosti sa stáva v niektorých komunitách normou a komunita ju neberie ako niečo, čo je v rozpore s normatívnym rámcom spoločnosti.

Čierna práca tvorí doplnkový ilegálny príjem k dávkam sociálnej pomoci, pričom je výhodná ako pre zamestnávateľa (neodvádza dane, odvody, má lacnú pracovnú silu, ktorá môže vykonávať i nekvalifikované práce) tak pre zamestnanca.³¹ Zamestnanec dostáva vyplatený zárobok po ukončení práce v dni, v ktorom prácu skončil, alebo ho dostáva za dlhší (napríklad mesačný) pracovný úsek. Zárobok môže byť vopred dohodnutý, pričom zamestnanec dostáva “na ruku čistú mzdu”.

³⁰ Porov. LORAN, T. Sociálna politika a zamestnanosť Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. s. 577.

³¹ Porov. KOMPANÍKOVÁ, S., ŠEBESTA, M. *Životné stratégie Rómov*. 2002. s. 607.

Podľa zákona č. 82/2005 Z. z. o nelegálnej práci a nelegálnom zamestnávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 9. februára 2005 je nelegálna práca závislá práca, ktorú vykonáva fyzická osoba pre právnickú alebo fyzickú osobu, ktorá je podnikateľom a

- a) nemá s právnickou osobou alebo s fyzickou osobou, ktorá je podnikateľom založený pracovnoprávny vzťah podľa osobitného predpisu,
- c) je uchádzačom o zamestnanie a nesplní oznamovaciu povinnosť podľa osobitného predpisu.

Nelegálne zamestnávanie je podľa tohto zákona zamestnávanie právnickou osobou alebo fyzickou osobou, ktorá je podnikateľom, ak využíva závislú prácu

- a) fyzickej osoby a nemá s ňou založený pracovnoprávny vzťah podľa osobitného predpisu.

Úžera

Pôžička od úžerníka je pre Rómov z komunit s takmer 100-percentnou nezamestnanosťou neraz jediným spôsobom, ako získať finančné prostriedky. Zvyčajne sú to výnimočné udalosti, ako svadby či pohreby, na ktoré rodina nemá prostriedky, a tak ostáva iba úžerník.

V úžere sa stretávajú dva typy ľudí. Jeden, ktorý si chce požičať (potrebuje peniaze) a druhý, ktorý môže požičať, pretože peniaze má. Chudobný Róm si môže požičať len od toho, kto vie hospodáriť. Často sa z toho nevinného vzťahu vyvinul ilegálny spôsob nadobúdania finančných prostriedkov. Metódy vymáhania splátky sú často drastické, za úžerníkom stojí celý jeho rodinný klan. Je výhodná pre tých Rómov, ktorí chcú zvýšiť svoj životný štandard a bývajú v osadách s takmer 100% - nou nezamestnanosťou. Patria medzi ľudí, ktorí cítujú zodpovednosť vo vzťahu k budúcnosti a ich ilegálna činnosť zabezpečuje slušné životné podmienky pre ich deti, ktoré v škole patria medzi prospechovo najlepšie. V rómskom spoločenstve je možné moc získať na základe organizačných schopností, množstva peňazí, alebo schopnosti vynucovať svoje rozhodnutia silou, ktorá niekde závisí od počtu mužov, inde od schopnosti ovplyvňovať rozhodnutia samosprávy.³² Mnoho krát sa úžerníci snažia dostať sa prostredníctvom komunálnych volieb do obecného zastupiteľstva, keďže sú si vedomí svojej moci. Úžerníctvo môže mať viacero podôb: od predaja potravín (múka, vajcia, - základné potraviny), až po bravčové črevá na tradičné rómske jedlo – góju za nadhodnotené ceny niekoľko dní pred vyplácaním sociálnych dávok. Speňažiť sa dá všetko.

³² Porov. KOMPANÍKOVÁ, S., ŠEBESTA, M. Životné stratégie Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. s. 612.

Väčšia časť rómskej populácie žije v ekonomicky znevýhodnenom prostredí ekonomicky zaostávajúcích regiónov. V marginalizovaných rómskych komunitách sa kumulujú rôzne typy sociálnej exklúzie (chudoba, dlhodobá nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelania, zručností a pod.), čím sa stávajú viac zraniteľní a viac označovaní ako „nepriprôsobiví občania“.

Využívanie prírodných zdrojov na prežitie

Individuálna ekonomická situácia priamo ovplyvňuje spôsob, ako sa človek správa k životnému prostrediu. Nezamestnanosť, nízke mzdy, zvyšujúce sa ceny potravín a energií núti ľudí hľadať nové spôsoby prežitia. Príroda a prírodné zdroje priamo vplývajú na myslenie jednoduchých ľudí. Pri využívaní týchto zdrojov nastávajú dva problémy : problém trvalej udržateľnosti ekosystémov a problém konfliktov medzi tými, ktorí majú vlastnícke práva a tými, ktorí ich nemajú.³³ Veľmi často sa z médií dozvedáme o Rómoch – bezohľadných ničiteľov prírody. Ako príklad môžeme uviesť problém Národného parku Slovenský raj, kedy sa Rómovia z osady Letanovský Mlyn stali terčom obvinení, že vytlínaním stromov zámerne ničia prírodné dedičstvo. Nesmieme však prehliadnuť skutočnosť, že ilegálneho výrubu stromov v tejto lokalite sa dopúšťajú i Nerómovia. Kľúčovú rolu pri obviňovaní Rómov zohráva i fakt, že výrub stromov je pre jednotlivé komunity jediným zdrojom a spôsobom, ako si v zime zabezpečiť teplo. Zber lesných plodov predstavuje pre nezamestnaných (hlavne dlhodobo nezamestnaných) alternatívny, často jediný sezónny príjem.

Zber druhotných surovín

Najproblematickejšou formou ako doplniť nízky, alebo absentujúci príjem je zber odpadu a druhotných surovín. Pre tých najchudobnejších sa skládka stáva zdrojom finančného príjmu.³⁴ Popri priamom konzumovaní potravín (vhodených zo supermarketov, po prekročení záručnej doby alebo pre biologickú nezávadnosť) vzniká systém obchodovania s použiteľnými vecami. Kovy sa recyklujú a predávajú do zberní. Všetky tieto činnosti sú vysoko rizikové zo zdravotného, ako aj environmentálneho hľadiska. Ľudia si týmto spôsobom obživy spôsobujú devastáciu svojho sociálneho statusu ale i úcty od ostatných. Prepadajú sa až na samé dno sociálnej stratifikácie. Rúcajú sa všetky vzorce a normy toho, čo je akceptované.

³³ GERBERY, D. a kol. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Priatelia Země – CEPA. 2007. s. 87.

³⁴ Porov. GERBERY, D. a kol. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Priatelia Země – CEPA. 2007.

Spôsob vnímania ekonomickej situácie a jej riešenia je u rómskych a nerómskych rodín odlišný. Ak nerómskej rodine nestačia finančné prostriedky na chod rodiny, žena – matka nastúpi do zamestnania. Tú istú situáciu rómska rodina vyrieši tak, že požiada o sociálnu výpomoc, ale s nástupom do zamestnania rómska žena neráta. V menšej časti mladých rómskych rodín sa táto situácia začína meniť, čo je prospešné pre vytvorenie postojov detí k budúcemu manželstvu a výchove vlastných detí.³⁵

2.9 POSTOJE MAJORITY K RÓMOM

Väčšina sociológov však tvrdí, že majorita citlivo vníma ani nie tak etnickú odlišnosť Rómov, ako skôr kultúrnu odlišnosť a odlišné vzorce správania rómskych komunít a „*keďže výraznejších pozitívnych aktivít zo strany rómskeho etnika je veľmi málo, nemá čo prevážiť všeobecne negatívny postoj voči nim*“, čo dokumentuje aj fakt, že rómska menšina je dlhodobo jednou z najodmietanejších skupín v slovenskej spoločnosti (Tóth, R., 2000, s. 49). Toto tvrdenie potvrdzujú údaje z výskumu, v ktorom sa 78 % respondentov vyjadrilo, že by Rómov nechcelo za susedov (Kriglerová, E., 2002, 2004).

Pre úplnosť treba dodať, že k spoločnému bývaniu s rómskymi rodinami má nedôveru nielen majorita, ale aj časť Rómov, nakoľko tretina opýtaných rómskych respondentov si nepriala mať za susedov iných Rómov. Uskutočnené výskumy tiež dokazujú, že práve u Rómov žijúcich koncentrovane v mestách sa uvádza najvyššie percento (59 %) výskytu konfliktov s majoritou (Kriglerová, E., 2004).³⁶

Taktiež odlišná kultúra rómskej menšiny a celkový spôsob života Rómov sú občas majoritnou populáciou vnímané negatívne a panuje názor, že značná časť Rómov sa nevie, alebo možno ani nechce adaptovať na bežné spoločenské normy. Podľa prieskumu, ktorý vykonal K. Novák (2008) medzi majoritným obyvateľstvom, sa 94 % respondentov vyjadrilo, že Rómovia silno zneužívajú sociálny systém a 77 % respondentov sa vyjadrilo, že za sociálne podmienky Rómov môže ich lenivosť a nechť pracovať. Až 87 % respondentov si myslí, že je nepríjemné žiť v susedstve s Rómami, lebo sú hluční a nedodržiavajú základné hygienické návyky a 84 % respondentov uviedlo, že ak v noci stretne skupinu Rómov, má väčší strach, ako keby to bola skupina Nerómov (Novák, K., 2008).

³⁵ Porov. *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov*. Košice: Spoločenský ústav SAV, 1989. s. 118.

³⁶ Porov. Šuvada, J. (2015).

3 TERÉNNÁ A KOMUNITNÁ SOCIÁLNA PRÁCA

Rómska spoločnosť sa v značnej miere sociálne diferencovala a tak mnohé rodiny dosiahli rovnakú úroveň ako je priemer majoritnej spoločnosti. Vznikla aj intelektuálna skupina, skupina podnikateľov či zbohatlíkov. Zdrojom konfliktov vždy bola a je skupina neprispôsobivých Rómov, ktorí žijú na nízkej sociálnej úrovni a v rozpore s normami spoločnosti. Keďže kultúra Rómov nie je jednotná, sťažuje to vedecký výskum rómskeho etnika a tiež aj to, že si Rómovia svoje zvyky a životný štýl strážia ako svoje súkromie. (Onderčová, 2003).

„V praxi sa na Slovensku uplatňujú v prostredí rómskych marginalizovaných komunit predovšetkým dve cesty sociálnej práce viažucej sa k rómskej komunite: Terénna sociálna práca a Komunitná sociálna práca. V oboch prípadoch ide o sociálnu prácu v prirodzenom prostredí klienta/klientov, v teréne.“ (Rusnáková, Pollák In Pavelová a kol., s. 224).

Terénna práca v rómskych osadách a rómskych komunitách sa realizuje predovšetkým s tou skupinou Rómov, ktorá s nedokáže integrovať, ide o dlhodobo nezamestnaných Rómov, ktorí žijú na hranici chudoby, nedokážu zabezpečiť vlastný príjem či efektívne hospodáriť tak, aby sa nedostávali do sociálnej núdze, na druhej strane im chýba kvalifikácia, vzdelanie a vnútorná motivácia k zmene životnej situácie, väčšina sa svojej životnej situácii prispôbila natoľko, že sa nedokáže z nej vymaniť.

Komunitná a terénna sociálna práca sa systémovo v rómskych komunitách nerealizuje, no v súlade so zákonom č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách, má každá samospráva vypracovaný komunitný plán sociálnych služieb, v ktorom sú zadané oblasti, ktoré potrebujú intervenciu, sociálne problémy miestnych komunit a návrhy na ich riešenie. Sociálna práca v prirodzenom prostredí klienta je potrebný, pretože pracovník sa oboznámi aj so sociálnym kontextom klienta, má priestor k tomu, aby porozumel, ako môže život v chudobnej a sociálne vylúčenej komunite ovplyvniť konanie človeka. Terénna sociálna práca a komunitná sociálna práca nie sú totožné, i keď často krát sa prelínajú. Terénna sociálna práca pracuje najmä s jednotlivcom a jeho rodinou.

Komunitná sociálna práca rieši predovšetkým problémy komunity. Podľa § 82 ods. 2 zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách „komunitná práca v oblasti poskytovania sociálnych služieb je podpora aktivít členov miestnej komunity k svojpomocnému riešeniu sociálnych problémov v rámci miestneho spoločenstva, najmä rozvojom sociálnych služieb.“ Aby mala komunitná práca význam, je potrebné spolupracovať s rómskou rodinou ako celok.

Na komunitného sociálneho pracovníka sú kladené vysoké nároky z hľadiska toho, čím všetkým by mal disponovať, aby dokázal zmierniť dôsledky dlhodobej nezamestnanosti Rómov, negatívne dopady diskriminácie, chudoby a sociálneho vylúčenia marginalizovaných skupín a zároveň získal dôveru na prácu v rómskej komunite tak, aby dosahoval zmenu v osobnej angažovanosti Rómov pri riešení ich vlastnej nepriaznivej životnej situácie.

3.1 TERÉNNÁ SOCIÁLNA PRÁCA S RÓMAMI

Slovenská republika prebrala model terénnej sociálnej práce z Českej republiky (štátny a neštátny neziskový model). V súčasnosti je terénna sociálna práca organizovaná cez Fond sociálneho rozvoja, pričom pracovníci a pracovníčky sú priamymi zamestnancami miest a obcí (Selická, 2008).

V slovenskej legislatíve oblasť terénnej sociálnej práce upravuje čiastočne Zákon č. 448/2008 Z. z. v § 13 ako formu sociálnej služby, ktorá sa poskytuje fyzickej osobe v jej prirodzenom sociálnom prostredí. Ďalej uvádza, že terénnu sociálnu službu možno poskytovať aj prostredníctvom terénnych programov, ktorých cieľom je predchádzať sociálnemu vylúčeniu fyzickej osoby, rodiny, komunity, ktoré sú v nepriaznivej sociálnej situácii a tieto programy sa vykonávajú odbornými činnosťami.

„Terénna sociálna práca s klientom je založená na poradenskom princípe, ktorý vyžaduje rovnocenné postavenie vo vzťahu sociálny pracovník – klient. Vychádza z potreby aktivizácie klienta a jeho okolia, spolupráce klienta pri analýze sociálnej situácie a formulovaní čiastkových cieľov, ich dosahovaním buduje sebadôveru klienta a jeho schopnosť samostatne riešiť budúce problémové situácie“ (Úvod do štandardov..., 2009, s. 10).

Pojmom terénna sociálna práca Štefan Strieženec (2005) označuje formu sociálnej prevencie. Aplikačné ponímanie uvádza Jurina Rusnáková (2006), podľa ktorej terénna sociálna práca v rómskych komunitách aplikuje metódy sociálnej práce v prirodzenom prostredí klienta.

Ďalej uvádza, že terénny sociálny pracovník si vedie sociálnu evidenciu, uskutočňuje sociálnu diagnostiku, vytvára plán sociálnej terapie a uskutočňuje ju, overuje si výsledky a vykonáva dokumentáciu sociálnych intervencií. Podobný názor ako predchádzajúca autorka prezentuje Oldřich Matoušek (2003) a hovorí, že terénna sociálna práca je práca vykonávaná v prirodzenom prostredí rizikového klienta, jednotlivca a skupín. Pri tejto práci je dôležitá zhoda pracovníka a klientom pri riešení problému, preto je nevyhnutná nedirektívnosť. Pracuje sa priamo v byte alebo dome klienta/klientky.

Autor ďalej uvádza, že súčasťou terénnej sociálnej práce je depistáž, nadväzovanie kontaktov, poskytovanie sociálnej pomoci, mapovanie lokality vrátane zberu, analýzy a sumarizácie poznaných informácií o príčinách, charaktere a intenzite nepriaznivej sociálnej situácie cieľovej skupiny.

Rovnaký názor prezentuje Jana Levická (2006, s. 249) a dopĺňa, že „terénna sociálna práca je činnosť, ktorá je zameraná na rizikových jedincov ohrozených sociálno-patologickými javmi, na osoby v sociálnej núdzi a na osoby v aktuálnej krízovej situácií, ktorá je prevádzaná v ich prirodzenom prostredí.“

Ďalším pohľadom na terénnu sociálnu prácu je pohľad Libora Klenovského (2006, s. 16), ktorý ju definuje ako prácu s klientom „v situácii „vyhľadávanie“, pričom v pomáhajúcom vzťahu je znížený vplyv až úplná absencia inštitucionálnej pomoci.“ Terénnu sociálnu prácu ako samotnú oblasť sociálnej práce vníma Alena Ambrózová et al. (2006) a podľa nej ide o prácu vykonávanú tam, kde žijú klienti. Autorka dopĺňa, že je pre efektívnu pomoc ľuďom nenahraditeľná. Nenahraditeľná preto, lebo zachytáva a rieši problémy práve tam, kde vznikli.

Terénna sociálna práca oproti klasickej forme sociálnej práce kladie zvýšené nároky na kvalifikáciu sociálneho pracovníka/pracovníčky, na jeho profesionálne vedomosti, zručnosti (Selická, 2008). Z prezentovaných názorov vyplýva, že terénna sociálna práca je samotná oblasť sociálnej práce, je založená na poradenskom princípe a aplikuje metódy sociálnej práce v prirodzenom prostredí klienta. Jednotliví autori sa zhodujú na tom, že terénna sociálna práca je vykonávaná v prirodzenom prostredí klienta a je zameraná na rizikových jedincov, rodiny, skupiny ohrozených sociálno-patologickými javmi.

Jedným zo základných východísk sociálnej práce v rómskej komunite (ako aj v každej inej komunite), je jej poznanie. Každá komunita má svoje charakteristiky, ktoré sú vlastné len jej. Je ľahké podľahnúť klamu vonkajšej podobnosti segregovaných rómskych osád (vysoký počet obydľí na relatívne malom priestore, nevyhovujúce životné podmienky...), no na základe vlastných skúseností a informácií sprostredkovaných pomáhajúcimi profesionálmi v „teréne“ vieme, že aj priestorovo blízke osady sú niekedy veľmi rozdielne. Preto znalosť problémov – spoločných aj individuálnych, potenciálu komunity, životných podmienok, hodnôt, lokálnych spoločenských noriem a kultúrnych tradícií, je pre sociálnu prácu nevyhnutná.

Na konci 80-tych a začiatkom 90-tych rokov 20-teho storočia sa v sociálnej práci začali presadzovať antidiskriminujúce a antiopresívne prístupy, ktoré boli zamerané proti znevýhodňovaniu a utlačovaniu menšín (opresia - štrukturálne znevýhodnenie určitých

skupín). Pre antiopresívne prístupy je podľa Thompsona charakteristické uplatňovanie troch imperatívov: spravodlivosť (práva nesmú byť nikomu obmedzované alebo odopierané), rovnosť (rovnaký prístup ku všetkým). Neil Thompson (1992) je jedným z autorov, ktorí sa pokúsili rozpracovať antiopresívny prístup ako model sociálnej práce. má zameriavať na rovnosť príležitostí), spoluúčasť (zapojenie klientov do plánovania, koordinácie a vyhodnocovania sociálnych služieb; partnerstvo a spoluúčasť pri spolupráci so sociálnym pracovníkom). Štvrtým princípom je koncept „zmocňovania“, podľa ktorého majú sociálni pracovníci pomáhať klientom k tomu, aby získali väčšiu moc nad vlastnými životmi. Dôležitá je aj citlivosť voči klientovej skúsenosti s diskrimináciou, opresiou (Navrátil, 2001).

Zo strany štátu možno hovoriť o dvoch typoch intervencie, resp. pomoci:

1. celoplošná, určená všetkým občanom, ktorí pomoc potrebujú,
2. cieleňá pre chudobných obyvateľov rómskych komunít (pripomíname, že nie pre všetkých Rómov).

V prvom type ide predovšetkým o sociálne zabezpečenie a sociálnu pomoc. V druhom prípade ide o pomoc smerovanú priamo do rómskych marginalizovaných komunít (je deklarovaná vo vládných dokumentoch, napr. výstavba bytov nižšieho štandardu, budovanie infraštruktúry v rómskych osídleniach, podpora školského a celoživotného vzdelávania, budovanie komunitných centier a iných terénnych sociálnych služieb, a i.).

Práca v rómskej komunite prináša na osobu pomáhajúceho profesionála „špecifické“ nároky. Za dôležité považujeme:

- poznanie rôznorodosti rómskej populácie
- poznanie konkrétnej komunity
- poznatky o chudobe a sociálnom vylúčení a ich vplyve na človeka, rodinu a komunitu
- poznanie seba a svojich postojov ku klientom: odhaľovanie a práca s vlastnými stereotypmi si vyžaduje veľa úsilia.

Odborníci sa zhodujú (a prax ukazuje), že pre obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít je najefektívnejšia sociálna práca v ich prirodzenom prostredí. Okrem iných, ponúka tieto výhody:

- Vyhľadáva klientov, ktorí by z vlastnej iniciatívy za sociálnym pracovníkom neprišli.
- Je flexibilnejšia v pracovnom čase aj v ponúkaných službách.
- Sociálny pracovník sa s klientom stretáva v neformálnejšom prostredí, čo napomáha k budovaniu dôvery.

- Sociálny pracovník pozoruje klienta v jeho prirodzenom prostredí (prostredí, v ktorom vznikajú sociálne problémy) a tak vie lepšie porozumieť jeho sociálnemu kontextu. Práca v rómskej komunite so sebou prináša zvýšené nároky na osobu pracovníka, ktoré vyplývajú z:
 - Prostredia, v ktorom svoju prácu realizuje: je to prostredie klienta, do ktorého pracovník na začiatku svojho pôsobenia prichádza ako návštevník (to sa časom mení); môže sa ocitnúť v situácii, kedy je potrebná rýchla reakcia – rýchle rozhodnutie; v prostredí sa neustále dejú zmeny (napr. prist'ahujú sa noví obyvatelia), ktorým sa pracovník musí prispôbiť; v prípade segregovaných a extrémne chudobných komunít, môže ísť o prostredie, ktorému nebude pracovník rozumieť.
 - Pracovnej pozície, ktorú zastáva. Stáva sa, že požiadavky alebo záujmy verejných inštitúcií sú odlišné od požiadaviek klientov. Napr. terénni sociálni pracovníci sú zamestnancami samosprávy a teda je ich nadriadeným starosta(ka), z čoho môžu prameniť rozpory v záujmoch obce a potrebách klientov. Pracovníci sa tak stávajú nositeľmi zlých správ, vykonáateľmi sankcií v mene obce, atď., tieto úlohy vytvárajú bariéry medzi nimi a ich klientmi. Sociálni pracovníci by sa mali vedieť vyrovnat' s takýmito situáciami – najlepšie je vyhnúť sa im, resp. konať tak, aby sa do nich nedostali. Ak to možné nie je - na prvom mieste je ochrana klienta.
 - Role, ktorú na seba sociálny pracovník berie. Súvisí s neformálnym prostredím, ktoré kladie zvýšené nároky na udržanie si hraníc medzi sebou a klientom. Zároveň táto rola so sebou nesie riziko prekračovania kompetencií a podľahnutia prosbám klientov, ktoré sú mimo pracovnej náplne a pracovného času.
 - Z cieľovej skupiny, ktorá má skúsenosť so znevýhodňovaním a diskrimináciou. Pracovník by mal byť otvorený uveriť skúsenosti klienta s diskrimináciou, snažiť sa porozumieť jej dôsledkom na život aj osobnosť klienta. Negatívne skúsenosti klienta sa môžu prejavíť nedôverou voči pracovníkovi a podozrievaniami z neúprimnosti. V takom prípade je najlepším „liekom“ čas a postupné budovanie si vzťahu založeného na úprimnosti.
 - Zo životnej situácie klientov. Dá sa očakávať, že u klienta bude prítomná nedôvera vo vlastné schopnosti, pasivita a presvedčenie o nemožnosti pozitívnej zmeny. Toto zvädza k preberaniu zodpovednosti a rozhodovaniu za neho s rizikom straty jeho autonómie. Je preto dôležité poznať výhody konceptu splnomocňovania a využívať tento koncept pri svojej práci. Veľmi dobré a praktické odporúčania pre sociálnu prácu s Rómami uvádza vo svojej publikácii Navrátil (2003).

Ten istý autor uvádza 6 pilierov sociálnej práce s rómskymi klientmi (Navrátil, 2003).

1. Systematické vedomosti o rómskej menšine.
2. Systematické vedomosti o človeku a spoločnosti.
3. Sebapoznanie.
4. Hodnota a dôstojnosť každého človeka je východisko.
5. Úprava metód a techník bežne používaných v sociálnej práci je účelná. 6. Pozornosť je potrebné venovať jednotlivcovi aj sociálnemu prostrediu.

Terénna sociálna práca aj komunitná sociálna práca v komunitnom centre sú v kompetencii obcí a patria medzi základné formy sociálnych služieb. Avšak nie sú totožné.

Zrejmé je, že terénna sociálna práca a komunitná sociálna práca nie sú totožné, i keď sa často krát prelínajú. Komunitná sociálna práca v literatúre uvádzaná ako jedna z metód sociálnej práce, rieši predovšetkým problémy komunity. „Je zameraná na konkrétne životné situácie v určitých územných celkoch.“ (Strieženec, 2005, s. 85).

Môže využívať aj metódy sociálnej práce s jednotlivcom a skupinou. Terénna sociálna práca pracuje najmä s jednotlivcom a s jeho rodinou, ten je však súčasťou komunity (v ktorej sa pohybuje aj pracovník), preto je potrebné zohľadňovať aj jeho sociálne prostredie. Zjednodušene povedané, človek je súčasťou komunity a komunita je zložená z jednotlivcov.

Rozdiely medzi terénnou a komunitnou sociálnou prácou zobrazuje tabuľka nižšie.

	Terénna sociálna práca	Komunitná sociálna práca
Cieľová skupina/klient	Jednotlivec a jeho rodina	Komunita alebo časť komunity so spoločným problémom
Používané metódy	SP s jednotlivcom (najčastejšie rozhovor).	projektovanie, vyjednávanie, zastupovanie komunity, komunitné plánovanie
Ciele	Riešenie konkrétneho problému klienta.	Rozvoj, posilňovanie komunity, riešenie problémov týkajúcich sa komunity alebo jej časti.
Informácie, s ktorými SP pracuje	Dôverné informácie o klientovi.	Všeobecné informácie o komunite
Výsledky	Vyriešenie (zmiernenie) konkrétneho problému klienta.	Postupné odstraňovanie negatívnych javov v komunite, podpora jej rozvoja a sebastačnosti.

3.2 NÁSTROJE RIEŠENIA RÓMSKEJ PROBLEMATIKY

Rómska komunita považujeme za najväčšou marginalizovanú skupinu na Slovensku, ktorá čelí širokej škále sociálno-spoločenských problémov, tie vznikajú v dôsledku ich etnickej príslušnosti, diskriminácii, rasizmu a segregácii rómskych osád. Najväznejším problémami sú dlhodobá nezamestnanosť, nízke vzdelanie a chudoba Rómov, ktoré ich predurčujú k nehostinným životným podmienkam. U väčšinovej spoločnosti sú označovaní nálepkami ako neplatiči, neprispôsobiví a sociálne slabí občania. Komunitná práca s Rómami predstavuje efektívny nástroj, ako toto nálepkovanie postupne odstraňovať a vytvárať príležitosti pre optimálnu integráciu Rómov do spoločnosti. Je nutné urobiť systémové kroky tak, aby sa menili z pasívnych prijímateľov sociálnej pomoci a peňažných dávok či užívateľov čiernej práce na aktívne participujúci občanov, ktorí sú schopní prevziať zodpovednosť za svoj život.

3.2.1 Príklady dobrej praxe

Rómovia predstavujú najohrozenejšou skupinu, nakoľko sa stávajú dlhodobo nezamestnaní, čelia nízkej finančnej gramotnosti a chudobe, ohrozené sú aj deti a mnohohetné a neúplné rodiny. Chudoba rómskej populácie na Slovensku má rozdielnu povahu od segregovaných rómskych osád až po aktivačných pracovníkov pracujúcich na obecných službách. Dlhodobá nezamestnanosť kulminuje u rómskeho etnika, z ktorého veľká časť žije v extrémnej nedostatku. Najmä chudoba v rómskych osadách je úzko previazaná so životnými podmienkami, výchovnými problémami a patologickým správaním, ktoré vykazujú členovia rómskych komunít.

Doteraz používané postupy sú nevhodné a kontraproduktívne, kedy sa spoločnosť snažila riešiť problémy Rómov prostredníctvom myslenia a konania slovenskej majority, od vykupovanie násilnej premeny či možnosti "venovať sa bežnej práci" benevolenciou k správaniu orientovanému na závislosť na sociálnej pomoci a štátnych sociálnych dávkach, k nerešpektovaniu pravidiel a zásad spolunažívania, ktoré vyvolávajú a prehľbujú rasizmus a diskrimináciu Rómov, trvalo dlhé obdobie, kým sa orientácia na "pomoc" sociálne odkázaným Rómom prostredníctvom peňazí a reštrikcií presunula na priamu prácu s Rómami v osadách (napríklad využívanie rómskych asistentov) a komunitnú prácu v blízkosti problémových rómskych komunít, ktoré však nie sú systémové a často trvajú v rámci jedného projektového cyklu a ďalej majú problémy s udržateľnosťou.

Autorka učebnice je presvedčená, že pre úspešnosť riešenia rómskych otázok a realizáciu projektových aktivít je nevyhnutná spolupráca a participácia viacerých subjektov,

vrátane zapojenia predstaviteľov rómskych komunít do rozhodovacích procesov v komisiách a orgánoch samosprávy a pri príprave vízií, koncepcií a programov zameraných na riešenie sociálnych problémov, odstraňovanie dôsledkov patologických javov a elimináciu chudoby a sociálneho vylúčenia Rómov. Významnou podmienkou úspešnosti projektu je tiež aktívna účasť cieľovej skupiny na jeho realizácii, Rómovia sa musia stať aktívnymi participantmi, ktorí majú možnosť reflektovať na projektové aktivity tak, aby napĺňali ich potreby a orientovali sa na dosahovanie pozitívneho impaktu na život príslušníkov rómskych komunít. Cieľom je, aby sa princíp partnerstva stal súčasťou riešení všetkých problémov integrácie a spolužitia v lokálnom spoločenstve, a nie iba problémov vymedzených jedným projektom. Neexistuje jeden a jediný správny návod na riešenie spolunažívania Rómov a väčšinovej populácie, ale poznáme mnohé príklady dobrej praxe, ktoré by mali byť vzorom pre implementáciu efektívnych metód práce v rómskej komunite a dosahovania pozitívnych zmien vo vzájomnom spolunažívaní.

Terénna sociálna práca v lokalite Ladislavov dvor

Cieľom projektu je rozvoj rómskej komunity, dosiahnutie zmeny postoja Rómov v snahe riešiť svoju vlastnú situáciu, ich začlenenie sa do majoritnej spoločnosti. Medzi špecifické ciele projektu patria:

- Predchádzanie vzniku krízových situácií v rodine, porúch psychického, fyzického a sociálneho vývinu a zamedzenie nárastu sociálno-patologických javov.
- Zlepšenie sociálnej situácie jednotlivcov, rodín a komunít so zameraním na zvýšenie ich aktivity.
- Zlepšenie sociálnych návykov a integrácia MRK s ohľadom na ich špecifické potreby.

Projekt Terénnej sociálnej práce realizuje 1 terénny sociálny pracovník a 1 jeho asistent. Na realizáciu aktivít bude uskutočnené výberové konanie. Títo pracovníci realizujú všetky aktivity priamo v lokalite Ladislavov dvor. Pracujú s marginalizovanou rómskou komunitou s cieľom zvýšiť sociálnu inklúziu rómskej komunity. Základné činnosti spočívajú v spracovaní potrebných dokumentov, tlačív a podkladov pre občanov z lokality Ladislavov dvor, vyhľadávaní a oslovení potenciálnych klientov, mapovaní lokality, vypracovaní plánu spolupráce s klientom, zabezpečovaní informačnej a poradenskej činnosti, využívaní špecifických metód sociálnej práce, sprevádzaní klienta, vyjednávania v mene klienta, zabezpečovaní administratívnej asistencie, spolupráce s rôznymi subjektmi a inštitúciami (UPSVaR, lekár, škola a pod.), koordinácii dobrovoľníkov.

ZOZNAM ZÁKLADNÝCH POJMOV

Chudoba sa spája najmä so stavom hmotného nedostatku, núdze. Spája sa so životnými pomermi ľudí, ktorí nemajú zaistené základné podmienky pre dôstojný život a uspokojenie najzákladnejších životných potrieb. Dôsledkom chudoby býva chronický hlad, podvýživa, nedostatočná imunita, nevzdelanosť, nízka stredná dĺžka života. Z hľadiska sociálnej politiky predstavuje jeden z najstarších a najťažšie riešiteľných problémov.

Formálne dobrovoľníctvo – organizovaná neplatená práca prostredníctvom skupín, klubov, organizácii, ale aj orgánov samosprávy v prospech ostatných ľudí či spoločnosti. Komunita – spoločenstvo ľudí, ktoré charakterizuje ich vzájomná interakcia, vychádzajúca napríklad zo spoločných potrieb či záujmov.

Komunitné centrum je vo všeobecnosti zariadenie slúžiace na organizovanie najrôznejších aktivít (kultúrnych, športových, vzdelávacích) pre určitú komunitu alebo pre poskytovanie sociálnych služieb najmä pre sociálne vylúčené osoby a komunity. Komunitná sociálna práca je metóda sociálnej práce zameraná na podporu zmeny v rámci miestneho spoločenstva a zvýšenie participácie obyvateľov pri riešení problémov na úrovni obce. Je zameraná na skupinu a komunitu.

Marginalizácia je proces vylučovania jednotlivcov alebo komunit na okraj spoločnosti, ktorý znemožňuje Rómom zmysluplne sa zúčastňovať na sociálnom, ekonomickom či politickom živote, čoho dôsledkom je ich materiálna deprivácia a chudoba. Odstránenie marginalizácie Rómov neznamena len poskytnutie základných životných potrieb, ale aj zmysluplné zapojenie do spoločnosti tak s cieľom zvyšovania pocitu seba rešpektu.

Marginalizované rómske komunity – chudobné a sociálne vylúčené rómske komunity. Ich obyvatelia majú obmedzený prístup k verejným službám, tovarom, zdrojom a k participácii na rozhodovaní v obci. Zároveň majú obmedzený kontakt s obyvateľmi obce žijúcimi mimo osídlenia. Tieto osídlenia sú na nižšej socioekonomickej úrovni ako ostatné časti obce a vykazujú odlišné charakteristiky, napr. nižšia kvalita a preľudnenosť obydli, absencia infraštruktúry, vysoká nezamestnanosť a príjmová aj materiálna chudoba obyvateľov, nižšia vzdelanostná úroveň obyvateľov, odlišná veková štruktúra (silnejšie zastúpenie nižších vekových kategórií).

Rómske komunity sú geograficky vymedzené mestské alebo vidiecke lokality, ktoré obývajú Rómovia. Sú súčasťou obce/mesta, ale tvoria relatívne samostatný sociokultúrny celok. Ich obyvateľov spájajú sociálne väzby (príbuzenské, susedské), podobné životné podmienky, sociálne a kultúrne normy, pravidlá a tradície. To však neznamená, že je osídlenie

homogénne. Každá rómska komunita je vnútorne stratifikovaná. Segregované rómske komunity: od obce vzdialené, často oddelené nejakou bariérou (napr. potok, železnica). Označované sú aj ako rómske osady (v rómskom jazyku romanegava). Tu sú životné podmienky najhoršie (nedostatočné infraštruktúrne vybavenie, slabá kvalita a vybavenosť obydli, vysoká nezamestnanosť, priestorové a sociálne vylúčenie, koncentrácia chudoby, atď.).

Separované rómske komunity: obecné alebo mestské koncentrácie („rómske ulice“ a „rómske štvrte“) a osídlenia lokalizované na okraji obce (tvoria hranicu zastavanej časti obce; tam kde sa končí majoritná časť obce, začína rómske osídlenie).

Integrované rómske komunity: veľká časť rómskej populácie na Slovensku (cca 60%) žije rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. Sociálna exklúzia je sociálno-politický koncept. V užšom chápaní znamená odcudzenie skupiny alebo jednotlivcov, nenaplnenie ich práv a slobôd v spoločnosti. Súvisí s príslušnosťou osoby k sociálnej skupine a jej statusom. V širšom chápaní ide o neschopnosť spoločnosti začleniť jednotlivcov a menšiny do systému, znemožnenie participovať na ekonomickej, kultúrnej, politickej a sociálnej sfére života v spoločnosti a realizácii vlastného potenciálu Sociálna inklúzia protiklad sociálnej exklúzie. Cieľom nie je len doplniť príjem osôb do určitej spoločensky akceptovanej hranice, ale vytvoriť podmienky pre participáciu na ekonomickom a sociálnom živote. Sociálny kapitál podľa definície OECD zahŕňa siete, normy a hodnoty, ktoré podporujú kooperáciu v rámci skupín.

Sociálny kapitál konkuruje ľudskému kapitálu a pomáha rozvíjať ekonomický rast a demokratické inštitúcie. Úroveň sociálneho kapitálu významným spôsobom ovplyvňuje širšiu komunitu.

Sociálna súdržnosť (kohézia) je jedným zo základných pojmov európskej integrácie. V sociológii kohézia znamená charakteristiku sociálnych pút a vzájomných väzieb členov spoločenskej skupiny alebo organizácie, teda súdržnosť, zomknutosť. Ide o schopnosť spoločnosti zabezpečiť prosperitu pre všetkých, minimalizovať nerovnosti a vyhnúť sa polarizácii. Súdržná spoločnosť je vzájomne sa podporujúca komunita slobodných jedincov dosahujúca spoločné ciele demokratickými prostriedkami. Sociálnu súdržnosť narušajú najmä príliš veľké majetkové a príjmové rozdiely medzi ľuďmi a porušovanie práva. Ak sa majetkové a príjmové rozdiely medzi ľuďmi stále zväčšujú a chudoba prechádza z rodičov na deti bez reálnych možností zlepšenia, naruša sa sociálna kohézia, vznikajú sociálne konflikty, ktoré môžu viesť až k ozbrojeným konfliktom.

Spoločenská integrácia je v sociálnej politike a sociálnej práci chápaná ako snaha o začleňovanie sociálne a zdravotne znevýhodnených ľudí do spoločnosti. Proces spoločenskej integrácie je zložitý a dlhodobý proces adaptácie týchto osôb a to nielen na trh práce (pracovná integrácia), ale aj v oblasti vzdelávania, sociálnych služieb, či voľnočasových aktivít.

Terénna sociálna práca je metóda sociálnej práce, ktorej cieľom je napomáhať pri riešení problémov jednotlivcov a rodín. Realizuje sa v prirodzenom prostredí klienta najmä poskytovaním sociálneho poradenstva, socioterapie a činností krízovej intervencie.

ZÁVER

V súčasnosti je téma rómskej problematiky pomerne často predmetom záujmu a predstavuje jeden z najkomplikovanejších problémov Slovenska. Rómovia na Slovensku zápasia s rôznymi sociálnymi problémami. Preto je dôležitý adresný a efektívny výkon terénnej sociálnej práce priamo v rómskych komunitách.

Učebnica je len stručným náhľadom na vybrané sociálno-patologické a spoločenské problémy, ktoré sa viažu so životom a osobnosťou ľudí žijúcich v rómskych komunitách, popisuje špecifiká rómskej komunity z pohľadu kultúrno-historického v nadväznosti na aktuálnu sociálnu situáciu v podmienkach Slovenskej republiky a akčných plánov na podporu integrácie Rómov a skvalitňovania ich životných podmienok.

Rómska populácia je veľmi rôznorodá a to z rôznych hľadísk (sociálno-ekonomické, vnútroetnické, regionálne rozdiely, atď.), no pre veľkú časť z nej platí, že čelí vysokému riziku chudoby a sociálneho vylúčenia. Sociálna práca disponuje prístupmi, ktoré sú zamerané na etnické menšiny a marginalizované skupiny.

Najkomplexnejšiu databázu údajov o rómskych osídleniach a o ich obyvateľoch nám poskytuje Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013 (Mušinka a kol., 2014)¹. Ide o v poradí druhé takéto mapovanie (prvé bolo publikované v roku 2004²) a podľa jeho výsledkov žije na Slovensku odhadom 402 840 Rómov v rôznych typoch etnicky homogénnych sídelných koncentrácií (podrobnejšie v nasledujúcej časti kapitoly) a rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. Odlišnosti vo výsledkoch oficiálnych štatistík a mapovania rómskych komunít sú dôsledkom rozdielneho metodologického prístupu. Kým oficiálne štatistiky sú založené na sebadeklarácii národnostnej príslušnosti, mapovanie rómskych komunít vychádzalo z odhadu počtu Rómov v obciach a mestách získaného od zástupcov samospráv.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- ABERSON, C. L., SHOEMAKER, C., & TOMOLILLO, C. (2004). Implicit bias and contact: The role of interethnic friendships. *The Journal of Social Psychology*, 144, 335–347.
- ALLPORT, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Amnesty International (2014) 'We Ask for Justice'. Europe's Failure to Protect Roma from Racist Violence. London: Amnesty International.
- ARAD, J. (2006). Belzec, Sobibor, Treblinka. Praha: BB/art
- ANTALOVÁ, I. (2002). *Chaos totalos. Správa z geta*. Praha: G plus G, 2002. 187 s. ISBN 80-86103-59-5.
- BACHMANN, J., BALDWIN-RAGAVEN, L., HOUGEN, P. H., LEANING, J., KELLY, K., ÖZKALIPCI, Ö. et al. (2014). Gaza 2014: Findings of an Independent Medical Fact-Finding Mission. Získané z <https://fxb.harvard.edu/2014-2/>
- BAĎURIKOVÁ, Z. a kol. 2006. Metodické námety pre učiteľov a asistentov učiteľov v materských školách. 1. časť. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum Prešov, 2006.
- BALOGOVÁ- SVOBODNÍKOVÁ, M., ZÚBKOVÁ, I. (2006). Rómovia a edukácia, školiaci program o multikulturalizme a motivácii učiteľov žiakov stredných škôl pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného prostredia a výchovne menej podnetného prostredia. 1. vyd. Euroformes, s.r.o. 2003. 34 s. ISBN 80-89266-05-3
- BALVÍN, J. a kol. (1996). Bariéry a negatívni jevy v živote a vzdelávaní Romů. 3. setkání Hnutí R v 5. ZŠ Most – Chanov, 28. – 29. dubna. Ústí nad Labem: Hnutí R, 1996. ISBN 80-902149-1-6.
- BALVÍN, J. (1996). Rómsky žák a obecná škola. In Rómové a obecná škola. 5. setkání Hnutí R v ZŠ Karviná, 9. – 10. května. Ústí nad Labem: Hnutí R, 1996. ISBN 80-902149-3-2.
- BALVÍN, J. (2004). Výchova a vzdelávaní romských žáků jako pedagogický systém. 1. vyd. Radix, s.r.o. Praha, 2004. 207 s. ISBN 80-86031-48-9
- BARTOŇOVÁ, M. 2008. Přístupy k počátečnímu vzdělávání dětí se sociálním znevýhodněním. Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky. Roč. 18, č.2, 2008. Praha: Univerzita Karlova, ISSN 1211-2720. s. 101-120.
- BEŇUŠKOVÁ Z. (2001). *Etnologické rozpravy 2/2001* Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV ISSN 1335-5074
- BERECKÁ, O., & PLICHTOVÁ, J. (1998). Reflexia národnej identity v meniacej sa spoločnosti. *Československá psychologie*, 41, 126-143.
- BERG, B. (1998). Content analysis. In Berg B. (Ed.), *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (233-252). Boston, Mass: Allyn & Bacon.
- BERNÁT, A., JUHÁSZ, A., KREKÓ, P., & MOLNÁR, C. (2013). The roots of radicalism and anti-Roma attitudes on the Far Right. Presentation at the conference on Hungary: Where do we stand in 2012? A conference on economic conditions and social cohesion. Získané z http://www.tarki.hu/en/news/2013/items/20130305_bernata_juhasz_kreko_molnar.pdf
- BILLIG, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- BODOROVÁ, O., PULISOVÁ Ľ. (2010). Rómska kultúra v Gemeri – Malohonte. Rimavská Sobota: , 2010. ISBN 978-80-85134-31-5.
- BREJNAK, W. (2005). Rola rodziny w przygotowaniu dziecka do nauki czytania i pisanía. *Zycie skoly*. Roč. 59, č.2, 2005. ISSN 0137-7310. s. 14-20.
- BREWER, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 84, 888-914.
- BREWER, M. B., & BROWN, R. J. (1993). Intergroup relations. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., & Lindzey, G. (Eds.), *The Handbook of Social Psychology*, (554-594). New York: McGraw-Hill.
- BREWER, M. B. & KRAMER, R. M. (1985). The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual Review of Psychology*, 36, 219-243.
- BRUBAKER, R. a COOPER, F. (2000). Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1-47. BUČKOVÁ, A. (2012). Antigypsyism in Slovakia. In Kyuchukov, H. (Ed.), *New Faces of Antigypsyism in Modern Europe* (67-73). Praha: Slovo 21.
- BUDAYOVÁ, Z. (2010) Chudoba rómskej populácie a jej vplyv na životné prostredie. In *Dobrovoľníctvo, solidarita a pomoc chudobným*. Košice: Vienaľa, 2010. 200 s. ISBN 978-80-8126-009-4.
- BUDILOVÁ, L., JAKOUBEK, M. (2008) Cigánska osada – rodina nebo obec?. In: Rómske osady na východnom Slovensku z hľadika terénneho antropologického výskumu: Zborník výbraných výsledkov projektu Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku 1999 – 2005. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, 2008. s. 43 – 62. ISBN 978-80-969271-5-9.
- BRNULA, P. *Sociálna práca. Dejiny, teórie a metódy*. Bratislava: IRIS, 2012. 264 s. ISBN 978-8089256-91-4.
- CANGÁR, J. (2003) *Ludia z rodiny Rómov*. Nové Zámky: Crocus, 2003. 239 s. ISBN 80-88992-427.
- CARVALHO, N. C., LIMA, M. E. O., FARO, A., & SILVA, C. A. F. (2012). Representacões sociais dos ciganos em Sergipe: contato e estereótipos. *Psicologia e Saber Social*, 1(2), 232–244.

- CHULVI, B., & PÉREZ, J. (2003). Ontologisation versus discrimination d'une minorité ethnique (les Gitans). *Nouvelle Revue de Psychologie Sociale*, 2, 6–15.
- CINOVÁ, E. a kol. (2014). *Rómsky jazyk a realie v edukácii*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, 2014. ISBN 978-80-8052-762-4.
- CRIMSTON, D., BAIN, P. G., HORNSEY, M. J., & BASTIAN, B. (2016). Moral expansiveness: Examining variability in the extension of the moral world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111, 636–653.
- CSEPELI, G., & SIMON, D. (2004). Construction of Roma identity in Eastern and Central Europe: Perception and self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1), 129–150. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183032000170204>.
- CUDDY, A. J. C., FISKE, S. T., & GLICK, P. (2007). The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 631–48.
- DOSTÍ! DOSTA! Prekonaj predsudky – spoznaj Rómov! (2008). Informačná kancelária Rady Európy. Bratislava: Ševt, a. s., pre Úrad vlády Slovenskej republiky (preložila: E. Gallová Kriglerová).
- ĎURIČEKOVÁ, M. (2000). *Edukácia rómskych žiakov*. Prešov: Rokus, Prešov, 2000. ISBN 80-8045-211-3.
- EUROPEAN COMMISSION. (2015). Special Eurobarometer 437: Diskrimination in the EU in 2015. <http://dx.doi.org/10.2838/325154>
- European Roma Information Office (ERIO). (2012). *Debunking myths & revealing truths about the Roma*. Získané z <http://www.khetanes.si/doc/Rezultati/materiali/Debunking%20Myths.pdf>
- European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS Report). (2009). Získané z <https://fra.europa.eu/en/publication/2012/european-union-minorities-anddiscrimination-survey-main-results-report>.
- FEJCZO, E. (2007). *Spoločenská a náboženská situácia Rómov na Slovensku po druhom vatikánskom koncile*. vyd. Košice: Seminár sv. Karola Boromejského, 2007. 210 s. ISBN 978- 8089138-72-2.
- FÉSÚS, G. et al. (2011). Policies to improve the health and well-being of Roma people: The European experience. [online]. 2016. [cit. 2016-03-21]. Dostupné na internete: < <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0168851011002703> >
- FINDOR, A. (2011). *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram.
- FOCUS. (2019). *Volebné preferencie za obdobie Apríl 2019*. Získané z <http://preferencie.teraz.sk/>
- FORSCHER, P. S., COX, W. T., GRAETZ, N. & DEVINE, P. G. (2015). The motivation to express prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 791–812. <http://dx.doi.org/10.1037/pspi0000030>
- GALLOVÁ KRIGLEROVÁ, E. & KADLEČIKOVÁ, J. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku*. Bratislava: Open society Foundation
- GEERTZ, C. (1994). Primordial and civic ties. In Hutchinson, J., & Smith, A. D. (Eds.), *Nationalism* (29-34). Oxford, New York: Oxford University Press.
- GERBERY, D., LESAY, I., ŠKOBLA, D. *Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*. Priatelia Země – CEPA, 2007. 144 s. ISBN 978-80-968918-9-4.
- GERBERY, D. *Subjektívne prístupy k identifikácii chudoby, deprivácie a sociálneho vylúčenia na základe údajov z EÚ SILC*. [online]. Bratislava : Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2009. s. 8 -12. [2018-05-07]. Dostupné na internete : <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2008/Gerbergy/Gerbergy-VU.pdf>
- GERBERY, D., DŽAMBOVIČ, R. *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011. 128 s. ISBN 978-80-223-2998-9.
- GRAHAM, J., HAIDT, J., KOLEVA, S., MOTYL, M., IYER, R., WOJCIK, S., et al. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55–130.
- GRIGLÁK, D. (2016). *Školské faktory ovplyvňujúce vzdelávanie rómskych žiakov z prostredia sociálnej exklúzie (diplomová práca)*. Bratislava: PdFUK, 2016.
- GULOVÁ, L., NĚMEC, J., ŠTĚPÁŘOVÁ, E. (2007). Edukace sociálně znevýhodněných žáků – romský žák v přípravné třídě z pohledu učitelů – Education of socially disadvantaged pupils – Romany pupil in preparatory class from teachers point of view. In Marie Vítková et al. *Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami I. – Education of pupils with special educational needs I./ č.1*, Brno: Paido, 2007, s. 127-141.
- HADARICS, M., & KENDE, A. (2018). Moral foundations of positive and negative intergroup behavior: Moral exclusion fills the gap. *International Journal of Intercultural Relations*, 64, 67-76.
- HARASLINOVÁ, M. (2016). *Bývanie pre marginalizované skupiny obyvateľstva*. [online]. 2016. [cit. 2016-0321]. Dostupné na internete: < http://www.stuba.sk/new/docs//stu/ustavy/ustav_manazmentu/NAB2008_1/clanok_2.pdf >
- HÁJKOVÁ, J. (2000). *Nulté ročníky jako alternativní řešení školní nezralosti po zahájení školní docházky*. *Pedagogická orientace* č. 3, 2000. s. 88-89
- HAMRÁČKOVÁ, M. (2011) *Analýza životných stratégií Rómov v oblasti zamestnania*. In *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. 142-175 s. ISBN 978-80-558-0018-9.

- HANCOCK, I. (2005). *My, rómsky národ. Ame sam e Rromane dťene*. Bratislava: Petrus Publishers, 2005. ISBN 80-88939-97-6.
- HASLAM, N., & LOUGHNAN, S. (2014). Dehumanization and inhumanization. *Annual Review of Psychology*, 65, 399–423.
- HAVIAROVÁ, E., VAŇO, B. (2002). Demografické trendy rómskej populácie. In: Vašečka, M. (ed.): *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, ISBN 80-889-3541-5, s. 475-502.
- HEWSTONE, M., KENWORTHY, J. B., CAIRNS, E., TAUSCH, N., HUGHES, J., TAM, T., et al. (2008). Stepping stones to reconciliation in Northern Ireland: intergroup contact, forgiveness, and trust. In Nadler, A., Malloy, T. E., & Fischer, J. D. (Eds.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (119–227). Oxford, UK: Oxford University Press.
- HEWSTONE, M., RUBIN, M., & WILLIS, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604. HODSON, G., & HEWSTONE, M. (Eds.). (2012). *Advances in intergroup contact*. New York, NY: Psychology press.
- HOJSÍK, M. (2009). Rómovia. In *Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2009. ISBN 978-80-89345-15-1, s. 211 – 232.
- HOPKINS, N., & KAHANI-HOPKINS, V. (2004). The antecedents of identification: A rhetorical analysis of British Muslim activist's constructions of community and identity. *British Journal of Social Psychology*, 43, 41-57.
- HORNÁK, L. (2005). *Rómsky žiak v škole*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-8068-356
- HORVÁTHOVÁ, J. (2002). *Kapitoly z dejín Romů*. Praha: Člověk v tísní, společnost při ČT, o.p.s., 2002. ISBN 80-7106-615-X.
- HRABOVSKÝ, M. (2016). Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov. In Podolinská, T., & Hrustič, T. (Eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*, (40-59). Bratislava: Veda.
- HUND, D. W. (1999). *Rasismus*. Münster: Westfälisches Dampfboot, 1999.
- JANAS, K. (2004.) *Postoj slovenských orgánov pri riešení rómskej problematiky a jeho zmena po porážke SNP*. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. Povstanie roku 1944*. UCM Trnava, Katedra histórie FF 2004, roč. III, s. 348.
- JANAS, K. (2004b). Niekoľko nových poznatkov o existencii zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. In: *Romano džaniben – sborník romistických štúdií. Spoločnosť přátel časopisu romano džaniben*, Praha 2004, niňaj, s. 30.
- JOST, J. T., & BANAJI, M. (1994). The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1–27.
- JOST, J. T., BANAJI, M. R., & NOSEK, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881–919.
- JUROVÁ, A. (1993) *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po r. 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993. ISBN 80-9041561-3
- JUROVÁ, A. (1996). *Rómska problematika 1945 – 1967. Študijné materiály výskumného Projektu Československo 1945 – 67. 1. – 4. časť*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 1996.
- KACAROVÁ, L. Fenomén chudoby v rómskom etniku.[online]. [cit. 2019-08-06] Dostupné na internete: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak4/subor/Kacarova.pdf>.
- KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica: UMB, 2005. 100 s. ISBN 80-8083-164-5.
- KAY, A. C., DAY, M. V., ZANNA, M. P., & NUSSBAUM, A. D. (2013). The insidious (and ironic) effects of positive stereotypes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 287–291.
- KENDE, A., HADARICS, M., & LÁŠTICOVÁ, B. (2017a). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12-27.
- KENDE, A., & NEMÉNYI, M. (2006). Selection in education: the case of Roma children in Hungary. *Equal Opportunities International*, 25, 506–522.
- KLEIN, V., RUSNÁKOVÁ, J., ŠILONOVÁ, V. (2012). Nultý ročník a edukácia rómskych žiakov. *Spišská Nová Ves*, 2012. 266 s. ISBN 9788097118105.
- KOMPANÍKOVÁ, S., ŠEBESTA, M. Životné stratégie Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5.
- KOTVANOVÁ, A. – SZÉP, A. (2002). Migrácia a Rómovia. *Historické, sociálne a politické súvislosti*. Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002, s. 102.
- KOŮRILOVÁ, S. (2011). Jedinec v meziskupinových vztazích: Od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie*, 55(1), 12-24.
- KOVALČÍKOVÁ, I., DŽUKA, J. (2014). Konceptualizácia pojmu sociálne znevýhodňujúce prostredie. In: *PEDAGOGIKA.SK*, 2014, ročník 5, č. 1: 5-27 .

- KRAUZE-SIKORSKA, H., KUSZA, K. (2007). Jak pomé diecku. Zycie skoly. Roč. 62, č.3, 2007. ISSN 0137-7310. S. 5 -10.
- KRIGLEROVÁ, E. (2002) Postoje a ašpirácie Rómov vo vzťahu k vzdelávaniu. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5.
- KRIŤO, V. (2015). Individuálne vzdelávacie programy v práci triedneho učiteľa, Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe. 1.vydanie, Metodicko-pedagogické centrum, Bratislava, 2015, 40s.
- KTEILY, N., BRUNEAU, E., WAYTZ, A., & COTTERILL, S. (2015). The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 901–931. <https://doi.org/10.1037/pspp0000048>
- LÁŠTICOVÁ, B., & ANDRAŠČIKOVÁ, S. (2016). Sociálne reprezentácie Rómov a utečencov: analýza voľných asociácií. In Kamovská Halamová, J. (Ed.), *Zborník z 3. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku (53-59)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave vo vydavateľstve UK.
- LÁŠTICOVÁ, B. & FINDOR, A. (2016). Developing explicit measures of stereotypes and anti-Roma prejudice in Slovakia: Conceptual and methodological challenges. *Human Affairs*, 26, 233–252.
- LEMMER, G., & WAGNER, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152-168. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2079>
- LEHOCZKÁ, L. (2006). Kultúrna identita Rómov. Nitra: UKF FSVZ, 2006. ISBN 80-8050- 945-X.
- LIBA, J., TAIŠOVÁ, L. (2013). Modernizačné kontexty výchovy k zdraviu rómskych žiakov. vyd. Prešov: Prešovská univerzita, 2013. 173 s. ISBN 978-80-555-0744-6.
- LIMA-NUNES, A., PEREIRA, C. R., & CORREIA, I. (2013). Justice seems not to be for all: Exploring the scope of justice. *Mind Magazine*, 17, 1–6.
- LORAN, T. Sociálna politika a zamestnanosť Rómov. In VAŠEČKA, M. *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5.
- LUDVIGH CINTULOVÁ, L., Radková, L., Buzalová, S. *Childbearing and maternity care of roma women at age of nearly 18 in Slovakia*. In: Proceedings of the Business and Health Administration Association, Chicago, IL 18-20. April, 2018 / Ed. Jean Sanchez. - (2018) s. 100.
- LUPTÁKOVÁ, K. (2004). Prístupy k skúmaniu problematiky Rómov a s nimi súvisiace terminologické problémy. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB Banská Bystrica. In *Rómske etnikum- jeho špecifiká a vzdelávanie*. s.121- 133. ISBN 80-8083-024-X.
- MARCU, A. & CHRYSSOCHOU, X. (2005). Exclusion of ethnic groups from the realm of humanity: Prejudice against the Gypsies in Britain and in Romania. *Psicologia Politica*, 30, 41–56.
- MARINARO, I. C. (2009). Between surveillance and exile: Biopolitics and the Roma in Italy. *Bulletin of Italian Politics*, 1, 265–287.
- MAY, P, PETERS, M. 2010. Bildung für Fünffährige? In: *Pädagogik*, Roč. 62, č.7-8, 2010, Hamburg: Pädagogische Beiträge Verlag, 1988. ISSN 0933-422X. s.78-79.
- MENDES, M. M. (2000). Um olhar sobre a identidade e a alteridade: nós, os ciganos e os outros, os não ciganos. Coimbra: Associac , ão Portuguesa de Sociologia.
- MANN, A.B. (2000). *Rómsky dejepis*. vyd. Bratislava: Kalligram, 2000. 54s. 80-7149-316-3.
- MANN. A. B. a kol. (2007). *Nepriznaný holocaust – Rómovia v rokoch 1939-1945*. Bratislava 2007, s. 21-25. ISBN 978-80-969798-8-2.
- MATLOVIČ, R. (2005). *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*. Prešov : PU, 2005. 332 s. ISBN 80-8068-348-4.
- MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2016. *Oblasť zdravia*. [online]. 2016. [cit. 2016-03-21]. Dostupné na internete: http://www.minv.sk/?zdravie_priorita.
- MOMOT, J. (2013). *Ignorovaná tragédia II. svetovej vojny*. Bratislava: Prohuman, 2013. Dostupné na: <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/ignorovana-tragedia-2-svetovej-vojny>.
- MORAVEC, Š. (2004). *Nástin problému sociálneho vyloučení romských populací*. In Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek, eds. 2006. *Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství Aleš Čeněk, 2006.
- MÓRICOVÁ, Š. et al. (2013). *Znevýhodnené skupiny vo verejnom zdravotníctve*. vyd. Bratislava: Veda, 2013. 141 s. ISBN 978-80-224-1278-0.
- MOSCOVICI, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. In Farr, R. M., & Moscovici, S. (Eds.), *Social Representations (3-69)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOSCOVICI, S., & MARKOVÁ, I. (1998). Presenting Social Representations: A conversation. *Culture and Society*, 4, 371-410.
- MOŽNÝ, I. (1999). *Sociológia rodiny*. Praha: Slon, 1999. 250 s. ISBN 80-86429-05-9.
- MUŠINKA, A. (2002). *Bývanie Rómov*. In *Čačipen pal o Roma*. Bratislava: Kalligram, 2002. 631-656 s. ISBN 80-88935-41-5.

- MUŠINKA, A., ŠKOBLA, D., HURRLE, J., MATLOVIČOVÁ, K., & KLING, J. (2014). ATLAS rómskych komunít na Slovensku 2013. Bratislava: UNDP.
- MŠVVaŠ. ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. Výchova a vzdelávanie žiakov so ŠVVP. Osobitosti a podmienky na výchovu a vzdelávanie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. [online] . [2018-11-27] . Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/statny-vzdelavaci-program-gymnazia/vychova-vzdelavanie-ziakov-so-svvp/>
- NICOLAE, V. (2007). Towards a definition of anti-gypsyism. In Nicolae, V., & Slavik, H. (Eds.), Roma diplomacy (21–30). New York: International Debate Education Association.
- NOVÁK, K. (2008). Stereotyp a integrace-případ Romu In: JAKOUBEK MAREK – HIRT TOMÁŠ (ed.) Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. Bratislava: Dolis s. r. o. , 2008, s. 727, ISBN: 978-80-969271-5-9.
- OLÁH, M. a kol. (2012) *Metódy sociálnej práce v praxi*. Bratislava : VŠZaSP Sv. Alžbety, 2012. 317 s. ISBN 978-80-8132-039-2.
- OLSON, J. M., CHEUNG, I., CONWAY, P., HUTCHISON, J., & HAFER, C. L. (2011). Distinguishing two meanings of moral exclusion: Exclusion from moral principles or principled harm-doing? *Social Justice Research*, 24, 365–390.
- ONDERČOVÁ, V. (2003). Pomocný program pre slaboprosievajúcich rómskych žiakov. Metodicko-pedagogické centrum v Prešove, 2003. 55 s. ISBN 80-8045-308-X
- ONORATO, R. S., & TURNER, J. C. (2004). Fluidity in the self-concept: The shift from personal to social identity. *European Journal of Social Psychology*, 34, 257-278.
- OPOTOW, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46, 1–20.
- OPOTOW, S. (1993). Animals and the scope of justice. *Journal of Social Issues*, 49, 71– 85.
- OROSZ, G., BÁNKI, E., BOTHE, B., TÓTH-KIRÁLY, I., & TROPP, L. R. (2016). Don't judge a living book by its cover: Effectiveness of the living library intervention in reducing prejudice toward Roma and LGBT people. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 510–517. <https://doi.org/10.1111/jasp.12379>
- OROSZ, O., BRUNEAU, E., TROPP, L. R., SEBESTY, N., TOTH-KIRALY, I., & BOTHE, B. (2018). What predicts anti-Roma prejudice? Qualitative and quantitative analysis of everyday sentiments about the Roma. *Journal of Applied Social Psychology*, 1–12.
- PAPE, I. (2007). Jak pracovat s romskými žáky – Příručka pro učitele a asistenty pedagogů. Praha: Slovo 21, 2007.
- PASSINI, S., & MORSELLI, D. (2017). Construction and validation of the moral inclusion/exclusion of other groups (mieg) scale. *Social Indicators Research*, 134, 1195–1213.
- PAVELOVÁ, L. a kol. (2013). *Komunitná sociálna práca. Sociálna práca v komunite*. Bratislava : Iris, 249 s. ISBN 978-80-89238-79-8.
- PEREZ, J. A., MOSCOVICI, S., & CHULVI, B. (2007). The taboo against group contact: Hypothesis of Gypsy ontologization. *British Journal of Social Psychology*, 46, 249– 272.
- PETRJANOŠOVÁ, M., & LÁŠTICOVÁ, B. (2010). Ako analyzovať tlač: možnosti kritickej diskurzívnej analýzy. *Československá psychologie*, 14(3), 290-300.
- PETTIGREW, T. F., & TROPP, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90, 751-783.
- PETTIGREW, T. F., WAGNER, U., & CHRIST, O. (2010). Population ratios and prejudice: modelling both contact and threat effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 635–650.
- PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T. (2010) *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou. Boh medzi bariérami*. Bratislava: ÚEt SAV, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89027-34-7.
- POLÁKOVÁ, E. (2005). Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2005. ISBN 80-8050-738-4.
- PORTIK, M. (2003). Determinanty edukácie rómskeho žiaka. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-8068-155-4.
- POTTER, J., & WETHERELL, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- PRUCHA, J. (2009). *Moderní pedagogika*. 4. vyd. Praha : Portál, 2009. 488 s. ISBN 978-80-7367- 503-5
- PUSKÁS-BAJKÓ, A. (2014). Carmen, the noble wild child. *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue 2 - conference*
- ŘIČAN, P. (1998). S Romy žít budeme – jde o to jak: dejiny, současná situace, kořeny problému, nadeje společné budoucnosti. 1.Vyd. Praha : Portál, 1998, 144 s. ISBN 80- 7178-250-5
- RIKETTA, M. (2002). Intergroup Comparisons Within the Context of Nested Self-Categorizations: Effects of Regional and National Comparisons on the Acceptance of the European Union. *Group Processes & Intergroup Relations*, 5, 133-150.

- RINGOLD, D., ORENSTEIN, M. A., & WILKENS, E. (2005). Roma in an expanding Europe: Breaking the poverty cycle. World Bank Publications.
- ROSINSKÝ, R., VEREŠOVÁ, M., a kol. (2006) *Amare Roma, špecifiká práce v rómskych komunitách*. Nitra: UKF, FSVaZ, 2006. 264 s. ISBN 978-80-8050-990-5.
- ROSINSKÝ, R. (2009). *Pedagogicko-psychologické a interkultúrne aspekty práce učiteľov žiakov z odlišného sociokultúrneho prostredia*. Nitra: FSVaZ, 2009. 119 s. ISBN 978-80-8094-589-3.
- ROSINSKÝ, R. (2006). *Čhavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. Nitra: UKF, 2006. 263 s. ISBN 80-8050-955-7.
- Rovný, I. (2011). *Vybrané kapitoly verejného zdravotníctva I*. Bratislava: Vydavateľstvo Pro, 2011. ISBN 9788089057337.
- RUSNÁKOVÁ, J., & ROCHOVSKÁ, A. (2014). Segregácia obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit, chudoba a znevýhodnenia súvisiace s priestorovým vylúčením. *Geographia Cassoviensis*, 8, 162–172.
- RUTLAND, A., & CINNIRELLA, M. (2000). Context effects on Scottish national and European self-categorisation: The importance of category accessibility, fragility and relations. *British Journal of Social Psychology*, 39, 495-519.
- SCHUSTEROVÁ, N., URAMOVÁ, P. (2006). *Psychologické minimum pre asistenta učiteľa*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2006. ISBN 80-8068-489-8.
- SIGONA, N. (2005). Locating the Gypsy problem. The Roma in Italy: stereotyping: labelling and nomad camps. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, 741-756.
- SILVA, M. C., & SILVA, S. (2002). Práticas e representac, ões sociais face aos ciganos. In Silverman, C. (2012). *Education, Agency, and Power among Macedonian Muslim Romani Women in New York City* (30-36). Signs.
- SNOPKO, L. (1992). Kultúrna politika vo vzťahu k Rómom. In: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: ISTER SCIENCE PRESS, 1992. s. 11 – 15. ISBN 80-900486-2-3.
- SPUCHLÁK, Ľ. (2014). *Duchovná, pedagogická a sociálna starostlivosť v oblasti prevencie kriminality rómskej mládeže*. Ružomberok : VERBUM, 2014. 71s. ISBN 978-80-561-0203-9.
- SZnKEOVÁ, A. (2012). *Kooperácia rómskej rodiny a školy, Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe*, Metodicko-Pedagogické centrum, Bratislava 2012, 28 s.
- STEPHAN, W. G., & STEPHAN, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In Oskamp, S. (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination*, (23-45). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- ŠAFRANKO, P. (2007). *Vznik a činnosť pracovného útvaru v Hanušovciach nad Topľou v roku 1942 a riešenie otázky tzv. asociálnych osôb a Rómov v podmienkach okresu Vranov nad Topľou*. In: KUMANOVÁ, Z. - MANN, A. B. a kol.: *Nepriznávaný holocaust – Rómovia v rokoch 1939 - 1945*. Bratislava 2007, s. 22.
- ŠIKROVÁ, M. (2004). *Vyučovanie rómskeho jazyka na školách*. In: *Rómska kultúra na Slovensku v 21. Storočí, príspevky odzneli dňa 23.10.2003 na konferencii v Šamoríne*. Dunajská Streda: LILIUM AURUM, 2004. s. 35 – 38. ISBN 80- 8062-211-6.
- ŠOTOLOVÁ, E. (2000). *Vzdělávání Romů*. Praha: Grada, 2000. 95 s. ISBN 80-7169-528-9.
- ŠOTOLOVÁ, E. (2011). *Vzdělávání Romů*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2011: 130 s. ISBN 978-80-246-1909-5.
- ŠTRBOVÁ, M., SELICKÁ, D., ŠARVAJCOVÁ, M. *Medzigeneračné väzby v rómskej rodine. Na príklade komunity Orechov Dvor v Nitre*. In SWIATKIEWICZ, W., K. a kol. *Medzigeneračné väzby v súčasnej rodine*. Katowice: Studio Noa, s. 282. s. 235-292. 298 s. ISBN 978-8360071-74-8.
- ŠULCOVÁ, M. et al. (2012). *Verejné zdravotníctvo*. vyd. Bratislava : Veda, 2012. 654 s. ISBN 978-80-224-1283-4.
- ŠUSTEROVÁ, I. (2014). *Olašskí Rómovia – základná charakteristika subetnickej skupiny*, In *Odlíšnosti by nás mali spájať - nie rozdeľovať!* vyd. Nitra: OZ "Sponka", 2014, s. 67 - 83. ISBN 978-80-971863-0-2.
- ŠUVADA, M. (2015). *Rómovia v slovenských mestách*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej, 2015. 168 s. ISBN 978-80-8061-828-5.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. (2012). *Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany*. Získané z <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/sr/tab3.jsp@lang=sk.htm>
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. (2016). *Voľby do národnej rady SR: Definitívne výsledky hlasovania*. Získané z <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>
- TAJFEL, H. (1978). Introduction. In Tajfel, H. (Ed.), *Differentiation between social groups*. Studies in the social psychology of intergroup relations, (1-23). London: Academic Press.
- TAJFEL, H. (1979). *Individuals and groups in social psychology*. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 183-190.
- TAJFEL, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TAJFEL, H. (1982): *Social psychology of intergroup relations*. *Annual Review*, 33, 1-39.
- TAJFEL, H., & TURNER, J. C. (1986): *The social identity theory of intergroup behavior*. In: Worchel, S., Austin, W. G. (Eds.): *Psychology of Intergroup Relations*, 7-24. Chicago: Nelson.

- TAJFEL, H., & WILKES, A. L. (1963). Classification and quantitative judgment. *British Journal of Psychology*, 54, 101-114.
- TAMÁŠOVÁ, V. (2007). Teória a prax rodinnej edukácie (z rodiny do života). 2. vyd. Ivanka pri Dunaji: Axima, 2007. 210 s. ISBN 978-80-969178-3-9.
- TANCOŠ, J., LUŽICA, R. (2002). Zatratení a zabudnutí. 1. vydanie. Bratislava 2002. ISBN 80-89018-26-2.
- TĚTHÁLOVÁ, M. (1993). Co nabídnout předškolákům? *Informativum: časopis pro výchovu dětí od 3-8 let v mateřských školách a školních družinách*. Roč. 17, č.1, 2010. Praha: Portál, 1993. ISSN 1210-7506. s. 12-14.
- TILEAGA, C. (2006). Representing the 'other': A discursive analysis of prejudice and moral exclusion in talk about Romanies. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16(1), 19-41.
- TODOSIJEVIC, B. & ENYEDI, Z. (2002). Authoritarianism vs. cultural pressure antiGypsy prejudice in Hungary. *Journal of Russian & East European Psychology*, 40, 31- 54.
- TOMOVÁ, M. 2010: *Aktívne preventívne kroky a sociálna inklúzia rómskej komunity*. In Sedláková, M., Slošár, D. eds. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou „Budovanie spoločnej cesty v sociálnej inklúzii“. Košice (Filozofická fakulta UPJŠ), s. 241-247. UNDP 2012: *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava (UNDP), 226s.
- TURNER, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In Tajfel H. (Ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*, (15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- TURNER, J. C. (1985). Social Categorization and the Self-Concept. *A Social Cognitive Theory of Group Behavior. Advances in Group Processes*, 2, 77-121.
- TURNER, J. C., & GILES, H. (1981). *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell
- UHEREK, Z., NOVÁK, A. (2002). Etnická identita Romů. In Večečka, m. *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Kalligram
- VAN BAAR, H. (2012). Socio-economic mobility and neo-liberal governmentality in post-socialist Europe: Activation and the dehumanisation of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(8), 1289-1304.
- VALACHOVÁ, D., ZELINA, M. (2004). Overovanie efektívnosti prípravných tried pre rómske deti – Záverečná správa z výskumu. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2004. ISBN 80-85756-81-1.
- VAŠEČKA, M. (2002) *Čačipen pal o Roma: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. 911 s. ISBN 978-80-88935-41-5.
- VAŠEČKA, M. (2002) Vzťah majority k Rómom. In *Čačipen pal o Roma*. Bratislava: Kalligram, 2002. 911 s. ISBN 978-80-88935-41-5.
- VAŠEČKA, M. (2002) Rómovia a majorita vo vzájomnej interakcii. In *Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002. 911 s. ISBN 978-80-88935-41-5.
- VAŠEČKA, M. (1999) Rómovia. In *Súhrnná správa o stave spoločnosti. Slovensko 1998 – 1999*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 1999. 918 s. ISBN 80-88935-09-1.
- VAŠEČKA, M. (2006). Sociálne potrební Rómovia a sociálna pomoc v Českej republike. Dizertačná práca. Brno: Masarykova Univerzita, 2016. s. 280
- VAŠEČKA, M. 2002. Migrácia Rómov z ČR a SR - príčiny a potreba intervencií. Pp 227 – 244. In Sirovátka, T., (ed.), 2002. Menšiny a marginalizované skupiny v Českej republike. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown.
- VAŠEČKA, M. (2009). O vzťahoch k iným a k sebe: diverzita v krajine pod Tatrami. In Bútorá, M. *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*, (241-260). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky a Kalligram.
- VAŠEK, Š. a kol. (1994). *Špeciálna pedagogika terminologický a výkladový slovník*, 1.vyd. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994. 245 s. ISBN 80-08-01217-X.
- VILLANO, P., FONTANELLA, L., FONTANELLA, S., & DI DONATO, M. (2017). Stereotyping Roma people in Italy: IRT models for ambivalent prejudice measurement. *International Journal of Intercultural Relations*, 57, 30-41.
- Výskumná správa IOM, 2000. Analyza migračného klimatu a migračných tendencií do zapadových zemí v romských komunitách vo vybraných mestech ČR. Výskumná správa pro IOM Prague. Praha : Gabal Analysis & Consulting. 2000. 53 s.
- WHITE, J. M. Prekážky a predsudky: Vstupné testovanie a nadmerné zastúpenie rómskych detí v špeciálnom školstve, Roma Education Fund 2012, [online]. [cit. 2019-01-10]. dostupné na internete: http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/pitfallsandbias_sk_screen-singlepages.pdf
- WINCKEL, Ä. (2002). Antiziganismus. Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland. Münster: Unrast, 2002.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2016. Social determinants of health.[online]. 2016. [cit. 2016-03-21]. Dostupné na internete: < http://www.who.int/social_determinants/en/ >
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2016. Poverty.[online]. 2016. [cit. 2016-03-21]. Dostupné na internete: < <http://www.who.int/topics/poverty/en/> >
- WOODCOCK, S. (2010). Gender as catalyst for violence against Roma in contemporary Italy. *Patterns of Prejudice*, 44, 469-488.

ZEMAN, V. (2006). Vybrané kapitoly z romológie- východiská pre sociálnu prácu. vyd. Bratislava: Občianske združenie sociálna práca, 2006. 151 s. ISBN 80-89185-20-7.

Právne predpisy

Zákon č. 417/2013 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 448/2008 Z. z. Zákon o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

Zákon 245/ 2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Zákon č. 82/2005 Z. z. o nelegálnej práci a nelegálnom zamestnávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 4/2005 Z. z. o službách zamestnanosti.